

982
ЖС73

Макар ЖИРКОВ

*Бэтиэхэлээх
билэр дьонум*

Ням-2008 с.

Хэрэв
хэрэгсэл,
гүүсэлтэн үерүүс!
Анхн эрхн бүрэл үүшүүс!
Макар Жирков
31.07.08.

Макар ЖИРКОВ

55330

БЭТИЭХЭЛЭЭХ БИЛЭР ДЬОНУМ

Намская ЦБС РС(Я)	Ф А Б
----------------------	-------

УДК 821.512.157-
ББК 84 (2 Рос=Як)

Редактор Эверстов Г.К.
Корректор Эверстова А.Я.

Ж73 Жирков Макар Николаевич.
Бэтигээлээх билэр дьонум: [көрдөөх кэпсээннэр]/.
Макар Жирков - Нам, 2008. - 104 с.

Бу кинигэм тахсыытыгар көмөлөспүт «Салбан нэһилиэгэ»
МТ дыһалтатыгар (баһылык Габышева Е.П.), Нам улууһун
пенсионнай фондатын управлениетыгар (нач. Кондратьева К.К.)
дириг махталбын тиэрдэбин.

Автор М. Жирков

АВТОРТАН

*Бу уолан бараммат уулаах, охтон бараммат
мастаах орто туруу дойдуга уу харахтанан, ортотунан
курданан Ураанхай Саха ааттанан, төрөөн-ууһаан
олордохтут. Кэлбит төннөрө - айылба сокуона. Араас да
дьон кэлэн бараллар: кус быһый, ат күүстээх, байанайдаах
булчут-балыксыт, хорсун-хоргус, көрдөөх-нардаах, уус
чулуута, үлэһит үтүөтэ.*

*Баай, үтүө айылбалаах Салбан сиригэр, Кириэс
Кытылбар, үлэлээбит кэрэ Түбэбэр итинник дьоннор
бааллар. Үгүстэрэ бу дойдуттан букатыннаахтык
барбыттара. Кинилэр ааттарын көмүс угуохтарыгар
туруоруллубут остуолбалар санаталлар, оболоро, дьоно-
сэргэтэ өйдөөн ааһаллар.*

*Бу кинигэбэ мин алтыспыт аба саастаах
кырдыабастарым, эдэр атастарым бэтигээлэрин,
тэбэнэттэрин, киһи сонньуйар да түбэлтэлэрин эт
кулгаахпынан истибиннин, уу харахпынан көрбүппүн,
кинилэр тустарынан өйдөбүһүмүк буолуохтун диэн
суруйдум. Кырачааннар чуопчаардарын «Ыы - чыгычыктар»
диэн төбөлөөтүм. Сорох оболор улаатан үлэһит буолан,
обо-уруу төрөтөн ололор. Кыра сылдьан тугу-тугу
чубугураабыттарын истэн мичээрдиннэр.*

*Барыгытыгар ойор күннээх орто дойдуга бары үчүгэи,
дьолу-соргуну баҕарабын.*

Макар Жирков

АЛАМПА ТЭБЭНЭТТЭРЭ

Охлопков Анемподист Прокопьевич Алампа дин судургутук ааттанар. Унун кэмнэ биригэдииринэн үлэлээбит. Кыра эрдэбинээбиттэн олус бэтиэхэлээх киһи баара. Кини Салбанга оскуолаба үөрэнэ киирэригэр аһын-тангаһын кытта саппыйалаах табаһын, бүөлэннэбинэ тэһэр аналлаах уһуктаах тимирдээх хамсатын илдьэ кэлбитин кэпсээн күллэртээбитэ. Дьэ, кини бэтиэхэлэриттэн билиһиннэрэ түһүөххэ.

Хайабыт ыраах бырабар?

Алампа сайынгы сынньаланар дьонугар сылдыар. Ыалын тэлгэһэтин таһынан оҕолорго оонньоу баран иһэн көрдөгүнэ ыалларын ийэлэрэ өмүрэх Даайа эмээхсин күрүөгүн чугаһыгар олорон, сүөгэйин иирдэн арыылаары ытыгынан ытыйар. Уол бэтиэхэлэниэх санаата киирэн: «Даайа, хайабыт ыраах бырабаарай?!» - диэт, тутан иһэр маһын кыыраппыт. Эмээхсин эрэйдээх: «Миин!», - дин хаһытаат ыаҕайалаах сүөгэйин туора элиппит. Ыаҕайа күрүө бағанатыгар охсуллан, хайдан, сүөгэй сир-буор аһылыга буолан, ыһыллан хаалбыт. Алампа куттанан куоппут. Хас да күн ити ыал таһынан сылдыбатах. Биридэ Даайа эмээхсин ынгыран ылан: «Тукаам, киһини өмүрдүбэт буол. Хас да хонуктаах сүөгэйбин тохтордун, ороскуокка тэлтин. Бачча улахан киһи өйдөө! Чэ, бэтиэхэтэ суох этэннэ сырыт», - диэбит. «Буруйбун билинэн ньирэйдэрин хомуйар этим», - дин Алампа кэпсиирэ.

Сакалаат ангара

Нам орто оскуолатыгар алтыс кылааска үөрэнэригэр интернакка олорбута. Онно Лукин Ылдыаа дин бииргэ үөрэнэр табаарыстааба. Ол оҕо олус өс киирбэх уол этэ. Ити саҕана интернат уолаттара саахымат оонньоутунан үлүһүйэллэрэ. Үгүстэр ону батыһа сылдьан көрөрбүт, кыһытыһалларын истэрбит. Биридэ Ылдыаа

саахыматчыттары көрө турбут. Алампа суунар хоско баар мыыла иһиттэн хаһайыстыбаннай мыыланы (ол саҕана харанга өнгөөбө) ылан, сакалаат курдук быһыылаан быспыт, ортотунан тоһуппут. Сакалаакка майгыннырыттан астынан, бэтиэхэлэнээри, Ылдыаатын көрдөөбүт. Уола утары хоско саахыматчыттары көрөн дэдэллэн турарыгар тийэн, сангата суох ойоҕоско имнэммит. Ылдыаа кини диэки эргилибитигэр, бэйэтин омурдун тылынан анһан бөлтөппүт, айабын кыратык ньамырбаппыт, ытыһын нэлэтэн «сакалаатын» ангарын көрдөрбүт. Ылдыаа сис туттубутугар, холбочу туттут ытыһыгар биһиги киһибит сакалаатын уурбут уонна сэрэххэ аан аттыгар баран кэтэһэн турбут. Ылдыаа илиитин айаҕар тириэрдэн эрдэбинэ, хоһугар ыстаммыт. Оронугар тийэ да илигинэ, киһитэ ыга кыһыран: «Инсэлээби миигин булангыһын мыыланы сиэтэ сылдыаһын!», - диэт, ангар кыры охсуолаан кулуһаадаабытынан барбыт. Алампа көмүскэнэ сатаан баран аны утары мордойбут. Уолаттар охсуһуу буолаары гынна дин тохтоппуттар. Уоскуйбуттарын кэннэ, ыйыталаһан билэн, быара суох барбыттар. Ылдыаа бэйэтэ эмиэ күлбүт, эйэ олохтоммут.

Оҕолоннун

Аламpany эдьийэ Канаева Мотя уонна балта Жиркова Варя сөп буола-буола: «Кырдыаары гыннын, ойохто ыл, ыал буол, ааккын ааттатар оҕото төрөт», - дииллэр. Уоллара аһы олорон: «Биир чааскы чэйгититтэн көгөнөн киһини сүгүн аһаппаккыт», - дин кыһыран аһаабакка тахсан барар идэлээбэ. Ветеринар идэлээх эдэр кыргыттар практикаба тахсан үлэли сылдьан, Аламpany сөбүлээн эриллэ сатыыллара да, кыһаммат этэ.

Дьэ, ол бэйэтэ олус соһуччу оҕолоох дьахтары сөбүлээн кэргэн ылла. Эдьийэ Мотя: «Оҕолоох дьахтары кэргэн ыллын», - дин сэмэлээбитигэр: «Оҕо үөскээбэт

дяхтарын ыллараары гыммытын дуо?!», - диэн суохурбаммыт. Алампаалаах сыл аайы оҕолоноллор. Биир уолларын Алампа диэн ааттыыллар. Кэргэнэ үһүстээн ыарахан буолбут сураҕа иһиллэр. Алампаҕа аны балта Варя: «Кэргэнгин сынньата да түспэккин, үлэ киһитин сыл аайы төрөтөбүн», - диэн сэмэлээбитигэр: «Ээйиис, оттон ким ойохто ыл, оҕото онор диэбитэй? Аны оҕолонобун диэн мөбөөрү гынабын дуу? Эдэр дьахтар оҕолоннун!» - диэн мордойбут. Албаабыт дьон хайыахтарай? Сангаларыттан маппыттар.

Утуйбатын

Алампа кэргэнэ Тая да киһи илиитин уган биэрбэт киһитэ. Алампаатын үөрөспит-чинчийбит аххан киһи. Дьэтин таһыгар туран ыраахтан киһитин көрөөт: «Обургу, холуочуйа охсубут дии», - диэн мөбүттэр. «Итиччэ ыраахтан арыгы испитин хайдах билэбин? Сыта кэлэр дуо? Биһиги көрдөхпүтүнэ, нармаалынай киһи иһэр дии», - диибит. «Нармаалынайдаахтар ээ. Көрбөккүт дуо, тарбабын ааҕа иһэр буолбат дуо?» - диир. Алампа, истэбинэ, икки илиитин тарбахтарын саратан баран, биир-биир токуруччу тутар идэлээбэ. Ону ити Таанньата бэлиэтии көрөн тарбахтарын ааҕар диир эбит.

Алампа мунньахха буоллун, айанна буоллун, утуктуур киһилии (утуктуура да буолуо) харабын симэн, төбөтүн төнгөтөн олорооччу. Оннообор биирдэ холуочуку сылдьан матассыкылы ытан иһэн, суол онхойугар түһэн баран, матассыкылын орообокко утуйан хаалбыт этэ. Дьон онон Таанньатын күлэллэр: «Обонньоргун утуппакабын, киһин наар, оннообор мунньахха утуйан тахсар», - дииллэр. Тааннья дьону билэр буолан, өрө баран: «Түөрт уонтан тахса сыл утуйбут уолгутун уһугуннарбышпар мөбөөрү гынабыт дуо? Утуйбатын», - диир.

Ээ, ити мин курдук өйдөөхтөр

Алампаалаах ыалдытымсах, көрдөөх ыаллар. Оҕолоро оскуолаҕа саахымакка, дуобакка күрэхтэһэн инники сылдьаллар. Дьэилэригэр оонньуу ололорлорун көрөн: «Маладьыастар, оскуолаҕа эмиэ бастаабыттар үһү дии», - диэбиһпитигэр «Ээ, ити мин курдук өйдөөхтөр», - диэтэ Алампа. Оҕолор оҕолоро өтөн мөккүһэн, мэниктээн бардылар, экирэтистилэр. Ону көрөн: «Ок, дьэ мэник дьон эбиттэр», - диэтибит. Алампа: «Ээ, ити Дьэппэнгэлэр», - диэн кэргэнин дьонугар көлбөрүттэ. Таанньата кыһыйар: «Оҕолорбут үчүгэйэ барыта Алампа киэнэ буолар, куһаҕаннара барыта биһиэнэ буолар. Дьэппэнгэлэр, Мээчиктэр диэн үтүө үлэһит дьон этилэр. Аҕалара Афанасий үлэһит бэрдэ, атабын үрдүгэр дугуйа сылдьар сыты-хотуу киһи. Оттон ийэлэрэ Лөкүө уорданныах бастын ыанньыксыт этэ.

Билибэт дьахтар

Алампа ииппит дьонугар ололор. Оччолорго Өлөксөйдөөх оскуола дьэтин биир кынатыгар ололорло. Биирдэ Балбаара Мөлөкүүрүбэ — Чорочоойко диэн хос ааттаах эмээхсин, бэйэтин дьэтин таһыгар мас кыстыырга мас сыһа хомуйа сылдьан көрдөбүнэ, хаһан да харахтаабатах мыс курдук эттээх-сииннээх мааны дьахтара кини диэки хайыһан да көрбөккө, сараччы соҕус туттан, кини таһынан оскуола дьэтин диэки уста турбут. Уһун баҕайы ырбаахылаах, ойуулаах былааттаах ол дьахтар күөгэйбитинэн оскуола дьэбэ киирэн хаалбыт. Чорочоойко барахсан олус муодарбаабыт: «Ити хайалара буоллаҕай, тоҕо айах атан кэпсэппэтэ, саатар хайыһан да көрбөтө? Куорунайтан сылдьара дуу, кэпсэтиэ, саатар дорооболоһуо эбитэ ини», - диэн муучу бөбөбө түспүт. Тохтуу түһэн баран, дьахтар дьахтара өтөн, билиэх-көрүөх баҕата баһыйан, үлэтин

тохтотон, оскуола дьиэбэ ойбут. Ааны аргый аһан, дьиэбэ киирбитэ ким да суох, арай кытыы оронго Алампа тизэрэ түһэн, утуйан хаһынҕыры сытар үһү. Балбаара турбахтыы түһэн баран, сөгөллүбүтэ буолбутугар, Алампа «уһуктан» тыыланнаабыт, дьаһыйбыт. Чорочоойко: «Хайа, туох сонуннаннын, ким кэллэ-барда?» - диэн кирик-хорук туттан туоһуласпыттар киһитэ: «Туох да сонун суох. Бу үлэ кэмигэр ким кэлиэй-барыай?» - диэн ким да суовун бигэргэтэн, эргим-ургум көрбүт. Балбаара саната суох тахсан барбыт. «Ама, харабым иирдэбэй, күрүлүүр күнүс туох абааһыта кэллэбэй, баатыгарын өлөөрү гыннабым дуу?» - диэн ытырыктата санаабыт. Кэнники Алампа кинини бэтиэхэлээн эдьиийин ырбаахытын, былаатын суулаан тахсан, дьиэ күлүгэр кэтэн, кини таһынан ааспытын истэн, өһүргэнэн, хас да күн ыалыгар сылдыбатах үһү.

Дьикти сонун

Алампа биирдэ Хамаҕаттаҕа үлэли сылдьан, дьиэтигэр эргэ хаһыаттары бэрийэ сыттабына, таһырдыаттан Уйбаан Дьэримиэйэп — Дьабара Уйбаан, көтөн түспүт. Бу айылҕаттан айыллыбыт сытыары сымнаҕас, мас көнө, өс киирбэх, кыһыһар диэни отой билбэт үтүө санаалаах кырдыаҕас. Алампа хаһыаттаах сытарын көрөн, хаһыакка туох сонун баарын ыйыталаспыт. Алампа кэтэбин тарбанар, үөһээ диэки олоотуур: «Дьэ, доҕоор, бэйэм да сөбөн, кырдыктанымаары гынабын, ама оннук үһүө диибин да, хаһыакка суруйбуттар дии. Онон оттон кырдык ини. Киһи киһиэхэ кэпсиэ да суох сонунна, ким ону кырдыктаныай?» - диэн Уйбааны аһара интэриэһиргэппит. Уйбаан сурук диэни билбэт киһи. «Тугуй, доҕоор, ол?» - диэн буолбут. «Дьэ, бу «Кыым» хаһыакка биир хаһыатчыт суруйбут. Бүлүүгэ «Хааһахтаах» диэн күөл аһара курааннаан умайбыт. Уот халдыаһыта

тахсан, киһи унуохтарын буордарын дьөлүтэ сиэбит. Бу адьас аһыйах хонуктаабыта өлбүт киһи интирин бүүрэ сиэбитигэр, ол киһи өлүтэ хоруобугар хорос гына олоро түспүт диэбиттэр бу. Ону ити муодаргыы сытабын. Ыстатыйа да аата «Дьикти» диэн. Хайдах эбитэ буолла?» - диэн баран Алампа ол-бу диэки килээриччи көрбүт. Уйбаан таһырдыа тилир гынан хаалбыт. Ол кизэтигэр оҕонньор дьиэтигэр «Атах» диэн алааска чэйдии олорон кэргэнигэр Маайаҕа Алампаттан истибитин кэпсээбит. Маайата:

- Ол уол бэтиэхэлэнэрин билбэт киһиэхэ дылы итэбэйэ олорорун баар ээ, - диэн кынчарыйбыт.

- Ханнык хаһыакка тахсыбыт диэтин? — күтүөтэ ыйытар.

- «Кыым» хаһыакка тахсыбыт диэбитэ. Иккитэ аахтарбытым, - оҕонньор бэриммэт. Күтүөт хаһыаты барытын көрдө да, тугу да булбата.

- Эс, «Кыымна» суох ээ. Алампа сүүрүнүйдээбит, - күтүөтэ Миитэрэй түмүктүүр, күлэн мүчүгүнүүр. Уйбаан холуоһаҕа олорон, Алампааны көрдөбүнэ издэс биэрэ сылдыбыт.

Уйбаан, чэ быраһаай!

Алампа Дьөгүөр Саабыс диэн киһилиин иккиэн кэпсэтэ олороннор, Уйбаан оҕонньор кинилэргэ иһэрин түннүгүнэн көрөн, бэтиэхэлэниэххэ диэн сүбэлэспиттэр. Уйбаан киирбитигэр кэри-куру көрүгүнээх дьон олороллор эбит. Алампа туран ол-бу уларыттар танас, мыыла, соттор ылан мөһөөччүккэ хааланан барбыт. Саабыһыттан:

- Дьөгүөр, эн барыгы бары бэлэмнэннин дуо? — диэн ыйышпыт.

- Бай, ол туохха бэлэмнэнэбит? — оҕонньор соһуйар.

- Ээ, эн истэ илигин буолуо. Байыаннайдар кэлэннэр

байманнай үөрэххэ көнгүл өттүнэн барар эдэр дьону хомуйаллар үһү. Тимир бэргэһэ – каска кэтэрдэн баран, бэрэбинэлэргэ саһа сытан, дьингнээх бинтиэпкэнэн ытыалаһыннараллар үһү. Ол үөрэх харчылаах үһү, тыннаах ортохпугуна харчыланна этибит. Биниги бу Дьөгүөр Саабыстыын туох да сүтэрэрбит, ытыы хаалар дьоммут суох буолан сөбүлэхэн кэбистибит, - диэн Алампа малын хомунарын быһыгар кэпсээбит. Офонньордоро чыпчылыннаабыт, тэпсэннээмэхтээбит:

- Дьэ, сыһа дьаһаммыккыт. Аны дэн-оһол тахсыа, аккаастанна да эбиккит, - диэхтээбит.

- Сөбүлэстибит, илии баттастыбыт да, бүттэхпит дии. Кэбис, аны байманнай сокуону кэстигит диэн хаайыыга угуохтара. Турар киһи барыта өллөбөй? Ордор инибит, - диэн Дьөгүөр Саабыс ингизтэн кэбиһэр.

- Чэ, Уйбаан, быраһаай!. Энтин-дүүһүн буоллахпытна, куһаңнык саныы сылдыһааһын. Дьолуом билиэ турдаҕа. Биир сымыт ханна сытыйбатаҕай, биир уол оҕо ханна өлбөтөбөй, - диэн Алампа аан-маннай илии тутуһан быраһаайдаспыт.

- Туох ааттаах иирбит дьоной, ол байманнайдар? Киһи олоһунан оонньоору тиһэллэр эбит дии! Бээ, баран сэбиэттэртэн оройуон сэбиэтигэр төлөппүүннэн бу үөрэхтэрин бопторор туһунан уураах ылларыах баар эбит, - диэн офонньордоро, таһырдыа тахсан, сэбиэт хонтуоратын диэки төкөйө турбут.

Уолаттар убайдарын Уйбааны эмиэ холуоһаҕа олордон, күлэн алларастаһа хаалбыттар.

Алампа холку

Алампа Салбантан киирэн хонтуора булгаахтарыгар сүөһүтүн отчуотун үнүлүтэр. Булгаахтар дьахтар ылан элэс көрөөт:

- Аата, көннөрүүтэ элбэбин! Адьас ынах буутун саабын

курдук ньаҕайдаабыккын. Сыһпаран хайата сөбө биллибэт, чуолкай гына онорон бар, - диир. Киһилэр:

- Мин булгаахтар үһүбүн дуо? Биригэдьиирбин эрэ. Сүөһү төбөтө төһө баарын суруйан биэрдим да, онон бүтэр. Суоттуур эһиги эбээһинэскит, - диир да, тахсан барар. Алампа таарыччы дирекция мунһаҕар сылдыар. Дириэктэр биригээдэлэри биир-биир ырытар, итэбэс-быһаҕас баарын ыйар. Салбан биригээдэтин ырытан эрдэбинэ, Алампа төбөтө түөһүгэр түһэр, мунна тыһаан сырылыыр.

- Владимир Михайлович, эн Салбаннары мөбүбүн да, хата Алампа кымаардаан да көрбөт, утуяа олорор, - диэн булгаахтар Груня сангата чаҕаарар. Дириэктэр уруучукатын остуолга тыастаахтык быраҕар:

- Анемподист Прокопьевич, дирекцияны аанһа ахтыбат буоллаххына, бара тур! Икки харахпар көстүмэ! - диэн үүрэр. Алампа ол эрэ наада, тахсан күүтэн турар массынаатыгар олорор да, Салбантын диэки сыһытара турар.

- Бээ, доҕоор, мөккүстэххинэ бүттэбин дии. Дирекция диэн чыычый дьыала буоллаҕа. Уһулан кэбистэбинэ иэдээн дии, - диирэ.

Биирдэ мин хонтуораҕа киирбиһпэр: «Салбан бэрэстэбиитэлэ буол, дирекцияҕа сырыт», - диэтилэр. Мин салыннарбын да, хайыам баарай? Киирэн олордум. Ону-маны ыйыталаспыттарын, сыһа-халты эппиэттээтим. Чуолкайын билээри, дириэктэр Салбанна Алампа эрийдэ. Төлөпүүнүнэн Алампа эппиэттиир быһыылаах. Кэпсэтэ олорон дириэктэр улам кыһыран барда. Бүтэһигэр: «Төлөпүүнүнэн ытар саалаабым буоллар, төлөпүүн устун ытан кэбиһиэм этэ!» - диэт төлөпүүнү ууран, чуумпуран, балайда сангата суох уоскуйан олорбохтоот: «Чэ, боппуруостарбытын салҕаатахпыт дии», - диэтэ. Кэлин Алампаттан

ыйыппынар: «Оннук саайыллыбата буоллар! Айы дажаны. Ол кини (дириэктэрин этэр) оннугу онгорбот холку киһи, — диэбитэ. Алампабыт тарбаабыт ынах курдук холкута дириэктэри кыһыттаа.

Уйбааннар

«Комсомольской» совхоз дириэктэрэ Владимир Михайлович Бочкарев райком секретара Степан Николаевич Платоновы кытта Салбан отделениетыгар от үлэтин хаамытын билсэ звенолары кэрийэ бардылар. Аара, аҕыйах биэрэстэ тэйиччи, «Кээдын» диэн алааска кырдыабастар илиилэринэн оттуур звеноларын таарыйдылар. Улахан балаакка суол кытытыгар ойуур сабатыгар тардыллыбыт. Онон үлэлэхэр биригэдьиэр Охлопков Анемподист Прокопьевич уонна учуутал Эверстов Василий Васильевич күнүскү чэйдэрин бэлэмни сылдыаллар. Массыналарыттан түһэн айанныыттар отчуттардын билсэр дьон быһытынан дорооболостулар. Кэпсэтиини истэн балааккаттан биэр оҕонньор тахсар. Салайааччылар утары хаамтылар:

- Дорообо! Мин Платонов Степан Николаевичпын.

- Дорообо! Уйбааммын, - оҕонньор илиитин уунан дорооболоһор. Алампа «Тыатаан» диэн оҕонньор хос аатын этэр. Степан Николаевич кулгаабын таһынан аһарар. Балааккаттан иккис оҕонньор тахсар.

- Дорообо! Уйбааммын. Алампа «Быччаххай» диэн быһаарар. Платонов Алампа диэки көрөр. Балааккаттан үһүс оҕонньор тахсар.

- Дорообо! Уйбааммын. Биригэдьиэр «Дьабара» диэн этэр. Степан Николаевич сэргиир, балаакка диэки көрөр. Балааккаттан төрдүс оҕонньор тахсар.

- Дорообо! Өлөксөйбүн. Алампа туох да диэн хамантаарыйдаабат. Чэй исиһэн, кэпсээннэрин истэн баран айаннаары турдахтарына, оҕонньоттор

Өлөксөйдөрүн орус сыарбатыгар тиэйэн от мунньар сирдэригэр илдьэн түһэрэн, кыраабылыгар тирэнэн туран, сүһүөбүн булбутун кэннэ, отторун кэбинэ бардылар.

Уопсай мунньахха

«Комсомольской» совхоз дириэктэрэ Бочкарев Владимир Михайлович Салбан биригээдэтин уопсай мунньаҕар Хамабаттан табыста. Биригээдэ мунньаҕар таарыччы нэһилиэнньэ эмиз сылдыааччы. Дакылаат кэнниттэн совхозтаахтар «ыалдьар» боппуруостарын биэрэллэр, уоттаах-төлөнөөх тыл этиллэр. Еремеев Иван Сидорович диэн адьас эдэр эрдэбинэ «Сотой» хомууна бэрэссэдээтэлинэн, Хамабатта сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн үлэли сылдыбыт (милииссийэттэн И.Е. Винокуровы кытта иккиэн эрэ бэстилиэттэнэ сылдыбыттара) В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылын туолар үбүлүөйүнэй мэтээлинэн наһараадаламмыт кырдыаҕас тыл этэ табыста:

- Райпо аһы-үөлү таһаарбат. Бу тугу аһыах дьоммутуй? — диэтин кытта саалаттан бэтиэхэрэн «Дьабараны» диэн хаһытаабыттарыгар, истибит ахан тыла буолан кыһаммакка салгыы этэр. — Бу суол баарыгар таһаарбат таһаастарын суол алдьаннабына тугунан таһаараары гыналара буолла?

Саалаттан «Дьарапалаанынан» диэн хаһытыылар. Илья Сидорович этиитин бүтэрэн олорунан кэбистэ. Кини эдэр эрдэбинэ баайдары, сүгүн үлэлээбэт дьону кириитикэлэхэрин сөбүлээбэккэ: «Эмиз Дьабара курдук чардырбаан эрэр», - диэн кыһыталлар эбит. Онтон ыла «Дьабара» диэн хос аат инмит. Дьон күллэбинэ да кыһаллыбат, аһара холку киһи этэ.

Оттон «Дьарапалаан» диэн колхуос сағана үлэ тиэмлэтин көрдөрөр листок баара. Онон чарапаахы уруһуйун аннынан былаанын толорботох киһи аата

суруллара. Ат, массына, сөмүлүөт (дьарапалаан) уруһуйдара бааллара. Дьарапалаанна былааннарын 170-200 бырыһыан толорбут киһи аата суруллара. Ити Дьарапалаан диэн киһи олус туттуулаах Афанасьев Дьөгүөр диэн колхозтаах, былаанын куруук аһаран Дьарапалаан уруһун анныгар аата суруллар үһү. Ол иһин Дьарапалаан диэн хос ааттаабыттар. Хос аатыттан өһүргэммэт этэ.

БОЛУОДЬА БЭТИЭХЭЛЭРЭ

Көмүс кытахтан төкүнүйэр

Күһүн. От хагдарыйан, күһүнгү ардахтар түһэн, субан сүөһү ойуурга үүммүт тэллэйи сии ойууру кэрийэр кэмэ. Бостууктар сүөһүлэрэ хаһан-ханан сылдыалларын ааҕа-суоттуу сылдыар бириэмэлэрэ. Өргөлөөххө кииннэнэн олорор субан сүөһү көрөөччүлэр салайааччылара Володя Новгородов киэһэ отуу дьэитигэр олорон кэпсээн ыһар-тоҕор. Биһиги оттуур сирбититтэн хойут дьэилээн иһэн кинилэргэ чэйдээн, кэпсэтэн ааһааччыбыт. Дэлэй кэпсээннээх, дэлэй астаах, итии чэйдээх дьон — бу звено дьоно. Звено диэн буолуо дуо, баара-суоҕа иккиэлэр эрэ да, уонча киһиэхэ бэриллибэт дьон. Ити иккиттэн биирэ Семен Данилович Оконешников - Омуннаах диэн сүрдээх үлэһит киһи. Икки киһиэхэ диэтэххэ, остуолларын уһуна икки миэтэрэлээх. Кэлэр-барар отчуттарга килиэп, арыы, сороҕор эт, балык куруук баар буолааччы. Чаанньыктара, аакка киирбит биэс дуу, сэттэ дуу киилэ истээх күөх чаанньык, билиитэ оһоһо оргуйан бэлэм турар.

Болуодья үгэһинэн чаанньыгын ажалан остуолга уурда. Куруускаларга чэй кута-кута остуол уһугар табахтыы олорор табаарыһын Сэмэн диэки кыһнах гынаат:

- Отучча сүөһүбүтүн була иликпит. Сэмэммэр: «Сэмээн, көрдөөмүөххэ, сах сиэтин кинилэри. Көстүбэтэхтэринэ

хата бэлэм аһылыктаах сиргэ — хаайыыга барыахпыт. Хаайыыны үчүгэй дойду курдук кэпсииллэр. Күн аайы хаһыат, сурунаал аабаллар, киинэ көрөллөр үһү. Манна биһиэхэ саатар ыйга биирдэ киинэ кэлбэт. Нэдиэлэ аайы баанньыкка сууналлар үһү. Сэмээн, оннооҕор күөлбүтүттэн уу баһарбыт ыарахан, баанньыктаах буолуохпут дуо? Хаайыыга хамнастарын күн аайы, ый аайы ааҕан киинискэбэ ууран иһэллэр үһү. Сэмээн, биһиэхэ ыйдаабы хамнас кэлэр дуо? Оннооҕор хокуоска да суох! Араас аналлаах үлэлэр тустарынан кэпсииллэр, үөрэтэллэр үһү. Сэмээн, биһиэхэ саатар биригэдьиир кэлбэт, эгэ, тойотторбут сирэйдэрин көрдөрүөхтэрэ дуо? Куобах, кус эрэ сағана таарыйан, булду эрэ сураһан ааһаллар. Кэбис, эрэйдэнимизэххэ, боруобалаан хаайыыга баран көрүөххэ, баҕар, кырдык үчүгэй сир буолаарай» — диибин да, киһим туох да иһин ылыммат: «Онон көрдүөххэ, манан көрдүөххэ», — диир. Дьэ, ыт төбөтө көмүс кытахтан төкүнүйэр диэн мань этэллэр ини», — диэн кырдык-хордык түмүктээтэ. Сэмэнэ чэйин иһэн бүтэрдэ, чааскытын остуол ортотун диэки аста. Хамсатын ылан табаҕын күлүн саппыкытын оһугар тэбээн тобутуратта уонна ингиэтиннэ:

- Бээ, сарсыарда туран Эрбэх Үрэбин сыыйан Тымыр диэки бара сылдыллыһы, — диэтэ. Чахчы хаайыыны ахсарбатах курдук биһиги диэки көрөн кылаллан олордо.

- Чэ, сити, эшпитим курдук, эмиз ат ынҕырыгар сахсыллар дьон буоллахпыт. Онуоха-маньаха диэри ол үтүө дойду тохтоон эрэргэ тийэр. — Болуодьата Сэмэнин диэки көрөн ылар, мичээрдии-мичээрдии бөлпүрүөскэтин үрдүгэр түһэр. Биһиги итии чэйи астына иһэн, арыылаах килиэби тото симинэн, бэтиэхэ кэпсээни дуоһуйа истэн, дьээбит диэки хаамса турдубут.

Сыгыннах кус

Күһүн эрдэ, кус көнгүллэниэн иннинэ, Болуодья киэһэ сиригэр анаан таарыччы икки-үс күһү өлөрөрө. Дьон көрбөтүгүннэр диэн түүлэрин үргээн матабатыгар уктан кэлэрэ. Ол түүтэ суох кустары мин быраатым Баанныска муодарбыы көрөн Болуодьаттан ыйытар:

- Ити түүтэ суох кустары өлөрдүн дуо?

- Дьэ, түү бөбө кустар диэтэбин. Мин көтөн тахсыбыттарын кэннэ бастакы ытыыбар өлөрөбүн. Суулан түһэн истэхтэринэ, бытархай доруобунньугунан түүлэрин ньылбы ытабын. Суулан түспүттэрин ууга сайбаатым да, ити ып-ыраас буола түһэллэр, - диэн Болуодья мүчүннүүр. Баанныска мин диэки көрбүтүгэр:

- Дьэ, ити Болуодья итинник ытарга үөрэммитэ буолуо. Сорох табара да саарбах, - диибин.

Уол Болуодьаттан чаччы да салынна быһыылаах.

Сулумах

Биирдэ Болуодьалаах хаһыа да буолан Ханчалы муостатын өрөмүөннүү кэлбиттэр. Онно Уус-Алдан сүөһү көрөөччүлэрэ (дойдуларыгар от үүммэтэх буолан) кыстаан олороллоро. Кинилэргэ мэхэйдээмээри, тымныы да буоллар, биһиги дьоммут балааккаларынан олорбуттар. Болуодья ол ыалга киирэн кэпсэтэн-ипсэтэн билсипит, бэйэ киһитэ буолбут. Соробор киирэн чэйдэхэр эбит. Үлэтин-хамнаһын, кыайыгаһын көрөн, эр дьоннор хайбааһын бөбө. Чэйдэхэ олордобуна:

- Болуодья, туох дьонноох-сэргэлээх киһигиний?, - диэн ыйыппыттар.

- Турар бэйэм бу сылдыабын. Элбэх оҕолоох балтыбар олоробун, оҕолорун иитиһэбин, - диэн эппиэттээх киһи буолбут.

- Доҕоор, бу үлүгэр тымныыга балааккаҕа сыппакка, манна дьиэбэ да утуйуох эбиккин. Дьиэбэ миэстэ эрэ

элбэх, - диэн ыңгырбыттар. Биһиги киһибит:

- Ээ, оннугунан оннук да, биир бэтиэхэлээх диэххэ дуу, ыарыылаахпын ээ, - диэбит.

- Бай, ол тугуй? - дьиэлээхтэр соһуйаллар, дыктиргииллэр.

- Ээ, оттон наһаа сылаас сиргэ утуйдахпына, түлэкэччийэр идэлээхпин. Утуйа сытан ол-бу дьон оронноругар тийээн хаалан, дьонтон кырбанаары гынабын. Ол иһин ити манна киирэртэн туттунабын. Аны биир эмэ бытааһааха киирэн, кии сирэй буолуом дии. Дьэ, идээн буоларга тийэр, - диэн Болуодья сэхэргиир.

- Кэбиис, кэбис! Оччоҕо киирээ суоххун, - дьахталлар айманаллар. Эр дьоннор тугу эрэ билэн мүчүннэхэллэр.

Итигирдик кэпсэтэн-ипсэтэн муосталарын үлэтин үмүрүтэн дьиэлэригэр тийээллэр. Сураҕа, биир оҕдообо дьахтар Салбанҕа тахсан си-сэмээр кэпсээнигэр, сонунугар булкуйан, Болуодья туһунан сураспыт. Олохтоох дьахталлар:

- Ээ, ол Болуодья итинник бэтиэхэлэнэр идэлээх. Ол балта буолбатах, кэргэнэ. Элбэх баҕайы араа-бараа саастаах оҕолордоох. Түлэкэччийэбин диирэ суос-сымыйа, бэтиэхэтэ, - диэбиттэр. Болуодьалаах сотору үлэлэрин түмүктүү Ханчалыга тийбиттэригэр, дьахталлар киһибитин чэйдэтэ олорон, ойоһонун «ханапаакылаабыттар» сурахтаахтара. Болуодья чаччы үлэ киһитэ, бэтиэхэ хаата этэ.

СҮӨДЭККЭ ОҢОНЬОР

Сүөдэkkэ — Охлопков Федор, эдэр эрдэбинэ ыраах Сииттэ систэринэн бултуу сылдыбыт күүстээх-уохтаах олус холку оҕоньор. Таах турдабына илиитэ тобугун аһар. Сүөдэkkэ харбаан ылыах айыылаах нүксүччү туттар идэлээх. Кэргэннэммитин, тыаттан дойдуга киирбитин кэпсээн күллэрибитэ:

Намская ЦБС
РС(Я) ФАБ

55330

- Аныгы дьахталлар дьэ сүрдээх сытыы дьон, бэйэлэрэ урут хоонньоһуох курдуктар. Былыр мин эмээхсиммин тонустар көһөн кэлэн Кэбээйи сиһигэр олордохторуна булан, дьонун кытта кэпсэтэн үүтээммэр көһөрөн ажалбытым, дьэ эрэйдээбитэ ажай. Үчүгэй бабайы мыс курдук эттээх-сииннээх кыыс, боростуой аһы астыырынан мааны, тып курдук ыраастык туттар. Дьэ, мин түүн аайы таптаһаары муннанабын, туох иһин чугаһапат. Били таһаһын тимэбин да төлөрүттэrbэт, эбии быанан бааммытын сүөрдэrbэт. Икки ыйы быһа тулуйа сатаан баран, биир түүн таһаһын быатын быһа тартым, таһаһын сыһын тимэхтэри-майдары хайа тардан күүһүлээн кэбистим. Дьахтарым ытаһын бөбө. Хата сыллатар, утарыласпат. Мин ааттаһан - көрдөһөн уоскуттум. Онтон ыла отой утарбат буолбута. Онтон холбоһуктаһын буолла. Дэриэбинэбэ киирэр тирээтэ. Көһөөрү таһаһаһым дуомун хомуйан сыарбажа тиэйтэлээтим. Дьахтарым: «Хаалабын, бэйэн бар. Бу иһиппин биэрбэппин!» - диэн иһит былдыһар. Мин былдыһаан ыла-ыла тиэйэбин. Бүтэһигэр утуйар танаспын сыарбажа тэлгэчи уурдум. Дьахтарым ороммут адарайыгар сытар: «Адьас барбаппын», - диир. Мин таһырдыаттан суорбаммын киллэрэн, киһибин хам тутан, суорбанынан чороччу эрийдим да, көтөбөн таһааран тэллэххэ сытыаран кэбистим. Бэргэһэтин кэтэрдэн баайдым, этэрбэһин кэтэттим да, сыарбажа чороччу баайан кэбистим. Бүттэбэ ол. Ханна да барбакка, хайа да ыалга сылдыбакка өлөөхтөөбүтэ.

Ытырар ытырарга

Биирдэ Сүөдэккэ оҕонньор андаатарын туутун ойбонтон ороон санардыы киирбит андаатарын мууска сүөкээбит. Биир тумнастан өлбөтөх андаатар куотаары сүүрбүтэ буолан өндөннөөн эрдэбинэ, Сүөдэккэ харбаан ылаары гыммыт. Андаатар мордьойор, үөһэ ыстанан

ытыра сатыыр. Сүөдэккэ лапшаакытынан оройго охсоору төнкөйбүтүгэр, андаатар өрө ыстанан, биһиги киһибит илиитин ытыран баран ыһыктар аат диэн суох үһү. Оҕонньор араараары муннанаан баран, ыксаан: «Ытырар ытырарга», - диэт, андаатары икки илиитинэн бобо харбаат, төбөтүн хампы ыстаан кэбиспит. Хаан хаанга буоллаба ол. Андаатар бульдог ыт курдук эмиз ытырбытын ыһыктыбат эбит.

Дьэ, өйдөөх да көлө эбит

Сүөдэккэ Салбанга аан маннай массыынаба олордо, суоппар аттыгар. Киэһэ кэлэн дьизэтин дьонугар:

- Ити массыына диэн дьэ өйдөөх да көлө эбит. Көр эрэ, харабын уотун суол устун тыктаран көрөр, сыыры түһэригэр бытаарар ээ, - диэн сөбө кэпсээбит.

Сэрэппэккэ түспэт буол

Сүөдэккэ эдэр, сэнэх эрдэбинэ биирдэ үүтээнин таһынаабы ойуурга тахсан киирэ тахсыбыт. Ыстаанын устан эрдэбинэ, хантан да кэлбитэ биллибэккэ, эһэ саба түспүт. Ыксал буолбут. Ыстаана кыаһылыы сылдыар, онон куотар кыажа суох. Утарыта хапсыы буолбут. Сүөдэккэ кыылын моонньун түүтүттэн харбаан ылан умса тардыбыт. Арбаһын түүтүттэн икки илиитинэн ылан аллараа баттаабыт. Эһэ өндөннөөрү гыннабына, кыратык кэннинэн үүтээнин дизки сыбарыйар, кыылын умса баттыыр. Ити курдук балачча мучумааннанан мас кыстыырыгар кэлэллэр. Онно чууркажа батары саайылан турар сүгэтин ангар илиитинэн туура тардаат, эһэтин ангар кырыы кулаабыт. Эһэ агдатын быһа оҕустаран, хаана баран охтон түспүт. Сүөдэккэ: «Сэрэппэккэ түспэт буол. Булт булт курдук бултаныан этэ. Билигин ити ороспуойдуу өллүн», - диэбит. Дьэ холкутук көбүрэттэн, кыылын астаабыт. Оннук кыахтаах киһи эбит ити Сүөдэккэ оҕонньор.

Абытай буоллабына, табыс ээ

Сүөдэккэ оҕонньорго кэлэ-бара сылдыар этибит. Туулаан мундулуура. Туутун көрөрүгэр балык буһарар биедэрэтин илдэ барар, күөлүттэн ылбыт балыгын тутта уулаах биедэрэтигэр сүөкээн, чохутун да ыраастаабакка, таһааран уотугар буһара уурар. Уота үөрэ-көтө умайан таһыргыыр. Сүөдэккэ чууркажа олорон күөһүн маньыр. Уот итиитэ суоһаан, уу итийэн чохулар олгуй түгэбиттэн үөһэ күөрэйэн тахсалларын оҕонньор мас хамыйабынан баһан туора бырабаттыыр. Биирдэ биһиги көрөн турдахпытына, балыктар үрдүлэринэн бажа күтүр күөрэйэн табыста, быччаччы көрөн, моонньо үллэнни олорто. Ону көрөн Сүөдэккэ: «Э-һээ, абытай дуо? Итии буоллабына, ыстан ээ», - диэн күлэ түһээт, хамыйабынан баһан ылан туора кыыратта. Биһиги саллан Сүөдэккэттэн:

- Ити тоҕо эрдэ ыраастаабаккын, сууйбаккын? — диэн ыйыттыбыт.

- Тоҕо сууйуохпунуй, минин сайгыахпыный? Оттон ыраастааһына ити көрөргүт курдук судургу. Чоху күөрөйдэбинэ, ылан иһэбин, кини хаһан да күөспэр буспат. Эһиги хаһан да чоху, бажа үөскээбэтэх, кини ииктээбэтэх күөлүн, бука булбаккыт буолуо. Хата мииннэ иһэн барын, - диэтэ оҕонньор. Сорохтор испэтилер. Биһиги хаһыа да буолан ити мииниттэн испиппит. Минньигэс баҕайы этэ.

МАНАН МАКАР

Манан Макар — Протопопов Макар Михайлович, Салбан биригээдэтигэр араас үлэбэ сылдыбыта. Билигин пенсияжа олорор. Кэргэнэ Протопопова (Касьянова) Александра Егоровна — Сууракай наар ыанньыксыттабыта. Салбанна Макардар иккиэ этибит. Кини манан, ыраас хааннаах, унуоһунан ортону үрдүнэн, онон Манан Макар дэнэр. Билигин Салбанна Макар

ааттаах хаһыалар даһаны. Бу Манан Макар туһунан табаарыстара кэпсээбиттэрин тиэрдэбин.

Куйуурдьут

Биирдэ Сууракай Намнаабыт. Дьибэ Манан хаалбыт. Кини «Табыс» диэн алааска кэккэлэһэ турар хотоннортон биирдэстэригэр уу баһааччынан үлэлиир. Халтараан саһана, Шурата суоһуна, кыратык амсайа түһэн баран, уу баһа сылдыбыт. Биедэрэнэн сыарбажа баар ингэри буочукажа уу кута туран сыһа үктээн, ангар атабынан ойбонугар түспүт. Атабын өрө тардан таһаараат, хотонугар тиэтэйбит. Уутун киллэрэн баран, саппыкытын уһулан, ыстаанын устан ыктыбыт. Ону көрбүт Володя Новгородов таах аһарбатах. Сууракай Намтан тахсыбытыгар кини ити Мананнарга чэй иһэ олорон кырдык-хордук:

- Үнүр Макарын ойбонугар куйуурдаабыт этэ. Балык сиэбэтин дуо?, - диэн кэпсиир икки, ыйытар икки ардынан эппит.

- Суох. Балыктаатым диэбэтэбэ. Макаар, ол балыгын ханнаый? — Сууракай кырдыктанар. Манан Макар кыйыан-кыйыттан:

- Дьон күллэхтэрин аайы кырдыктанабын! — диэн ордоотообут. Володя чааскытын остуол ортотугар анньыбыт, таннан тахсаары туран:

- Кырдык, доһоор, ыстаанын иһигэр биир баҕас баар буолуохтаах, - диэт, Сууракай күлэн алларастыырын, Макаар кыйыран, өһүргэнэн бабыгырыырын истибэккэ, мичээрдии-мичээрдии тахсан барбыт. Онон Манан Макар аҕыйах хонукка куйуурдьут аатыра сылдыбыта.

Манан Макар куттаһа суох

Макар биир кэмнэ булчутунан сылдыспыта. Үтээннэ киһилээх эрэ буоллабына холкутук утууар. Бииргэ бултуур киһитэ дьонугар дэриэбинэбэ ас ыла

бардагына, угуйарыгар саатын ииттэн аттыгар уурунар, быһабын сыттыгын анныгар уктар, сүгэтин оронун анныгар уураар үһү. Ону билэр буолан, онно тийэр, аараан аһар дьон эрдэттэн хаһытаан бэйэлэрин биллэрэн кэллэр эбит.

Биридэ биригээдэ дьоно куобах мэнээгэр куобахтыы сылдыбыттар. Булгуйан төннүү буолбут. Биир «Беларусь» тыраахтарга хас да киһи олорон испиттэр. Айаннаан иһэн көрбүттэрэ, биир мас анныгар бөдөн баҕайы куобах сытар. Биһиги дьоммут көрдүбүөт-көрбөтүбүөт диэбиттии хаһыа да буолан ол куобагы ытыалаан бурбаннапыттар. Ити тыл бу түбэлтэбэ сөрү-сөп төбөһөр. Урутаан барбыт булчуттар куобах тириитигэр муоҕу симэн баран чөнгөчөк аттыгар ууран кэбиспиттэрэ, үкчү куобах сытарын курдук көстүбүт. Омуннаах өртүлэрэ өйдөөн-дьүүллээн көрбөккө эрэри, сааларын сулбурута тардан ылаат, ботуруон уктубуттар да, дүппүлүөттээн субуруппуттар. Куобах тириитэ эрэйдээх тобута ытыллан, муоҕа тахсан кэлбит. Күлсүү, сиргэ силлээһин элбээбит. Салгыы бырыссыапка олорон айаннаан истэхтэринэ, тыраатарыыстара Касьянов Гоша тыраахтарын тохотон, кэннин хайыһан, дьонугар: «Обонньор суола», - диэн ыйбыт. Ону истээт, Манган Макаар саатын туппутунан бырыссыаптан ойон түһэн ойуур диэки ыстаммыт. Дьоно «хайдах буолла?» - диэн соһуйбуттар, хаһытаан төттөрү ыгыран ылбыттар. Киһилэрэ кэлбитигэр, бырыссыапка олорон иһэр аймаҕа, райпо бэрэстэбиитэлэ уол: «Күтүөппүн куттас диигит да, эһэ диэн тылы истээт, соботобун бултуу ыстанна буолбат дуо?» - диэн сөхпүт. Онно Манган өһүргэнэн: «Гоша охоттар диэбитигэр куоппутум,» - диэн аһарыммыт. Гоша «обонньор суола» диэбитин «охоттар суоллара» диэн истэн, саатын былдыатымаары, дьонун быраҕа ыстанан эбии күлүүгэ киирбит.

Манган Макаар — тустуук

Совхозтар ыһылла иликтэринэ, «Комсомольской» совхозка спорт олус сайда сылдыбыта. Биридэ биригээдэлэринэн күрэхтэһии — спартакиада буолла. Штрафной баал суруттарымаары бары көрүннэ толору хомуллан Салбантан киирдибит. Киирэни анныыга орто собус күүстээх хамаанда баар. Арай саамай чэпчэки ыйааһынна Корякин Савва, оһуобай бэтиэхэлээх киһи, киирэр буолла. Хамыһыйаларга тийэн: «Мин киирэни өрө көтөбөн эрдэхпинэ, аахпытынан бараарын, анһан силлэргэхлэптирим буолуо», - диэбит. Сааба киирэни өрө анһан истэбинэ, судьуйа «биир» диэн этээтин кытта, киһибит киирэтин ыһыктан кэбиһээт: «Хата, киһи бэрдэ буоламмын, аһаран биэрэн, тимиргэ баттапшатым», - диэн дьону күллэрдэ. Тустуу кулууп сыанатыгар буолла. Сааба кыра ыйааһынна хоттордо. Сүүстэн үөһэ ыйааһынна Аргунов Миисэ диэн лесхоз үлэһитэ, сүүс сүүрбэ түөрт киһилэ ыйааһыннаах киһи, утаралаһааччыта суох буолан, кыайыыны быһа ылла. Саамай көрдөөх киирсии тобуһуонтан үөһэ ыйааһыннаахтарга буолла. «Арыы Тиит» биригээдэтин бэрэстэбиитэлэ Степанов Петр диэн тустуук бэрдэ, мас тардыһытын бастына киһи киирдэ. Кинини утары биһиги биригээдэбиттэн тустуу диэни көрбүтэ да аҕыйах киһини — Манган Макаары күүстэринэн, штрафной баалы ылымаары киллэрбиттэрэ. Күрэхтэһээччилэр утары тураллар. Кыһыл муннуктан Степанов кубок курдук — аллараа өгтө суптугур, түөһө мөрү-мөтөбөр, бухатыырды көрүннээх киһи, холкудук мичээрдии, быар куустан турар. Күөх муннуктан биһиги киһибит Протопопов — кубогы таннары туппут курдук киһи. Түөһө хапсыгыр, хаһата халыйан кизэн рейтузаны кэтэриттэрэ, ибигирии хамсыыр. Судьуйа свистога чуһуйар. Степанов илиитин санга уунаатын кытта, Манган икки илиитинэн тэннэ салгыны хабан ылан, тобо эрэ

эргийэн эрдэбинэ, Бүөтүр киһибитин ытыһынан санныга «тап» гына оуста. Макар тиэрэ баран түстэ, тута хачыгырайан умса эргийдэ. Балачча сыппахтаан баран, хантайан көрбүтэ, утаралаһааччыта «тур» диэн ытыһынан сапсыяр эбит. Манган тобуктаан набылыччы турар. Судьуйа иккиһин свистоктуур. Биһиги киһибит эмиэ маарыынгытын курдук илиитин уунан эрдэбинэ, Бүөтүр эмиэ санныга «тап» гыннарар. Макар умса хоруйар, онтон түргэн баһайытык тиэрэ эргийэн, икки илиитин быластаан сытар. Кыайтардахпыт ол. Таннар сирдэригэр сүүрэн тийбитим, Осипов Ваня диэн эр бэрдэ кырдык-хордук: «Ити Степановы тустууттан уһултаран кэбиһиэххэ баара, киһибитигэр илиитин биэрбэтэ. Илиитин биэрбитэ буоллар, биһиги Макарбыт хабан ылан, санныгар эргитэн, соһуган охтороро хаалла. «Туше!» - диэн хааһытыахтаах этибит», - дии олорор эбит. Макар кыһыран ытамныйар: «Киһини күлүү гынаары киллэрбит эбиккит. Сымыйанан сүбэлээбитэ буолбуккутун, өйдөөбөтөхпүн. Аны олох тустуом суоҕа», - диэхтээбитэ. Тустаахха кыһылаах буолаҕа. Ол да буоллар ити ыйааһынга иккиэ эрэ буоланнар, иккис миэстэ дипломун «Салбан: Протопопов Макар» диэни ылбыта. Эмиэ аҕыйах хонукка «Тустуук Макар» диэн ааттаммыта.

ХАБАДАА

Мертвай хватка

Винокуров Иннокентий Иннокентьевич – Хабадаа (аҕатын аатынан) Киэсэ диэн тырахтарыыс киһи баар. Ол сахха арыгыны амсайбат киһини киһи эр киһи диэбэт этилэр. Окко киириигэ, булка, үүтээннэ хайаан да аһы уу иһиллэрэ. Биирдэ, дэ асааһын буолла. Ким өйдөөбүн, күүстээбин кэпсэтии-ипсэтии буолла. Аһы олорон, Киэсэ ойон турда, наара үрдүнэн хааман иһэн Коллонтайы (Касьянов Николай) тонголубун ис өттүтэн

эрийэ кууста уонна олорор киһини өрө тардыбытынан барда. Киһибит өссө манньк диэн сангалаах:

- Дьэ, бу «Мертвай хватка» дэнэр, ханныктаах да киһи манньктан төлө барбат.

Коллонтай ыксаата, тыынын харбаһан Киэсэ тонголубун харбаан наараҕа тиэрэ баран түһэн, Киэсэни охторон, төлө көттө. Коллонтай эһээтин Сөдүөккэ оҕонньор ингириң ылбыт буолуохтаах. Онон төлө көттөҕө, ол аатырбыт «мертвай хваткаттан». Кылгас кэмнэ Киэсэни бэйэтин «Мертвай хватка» диэн ааттаан сылдыбыттара.

Улааттаххына син-биир ытырыан...

Киэсэ биирдэ үүтээннэ аһаан баран, таһырдыа тахсар. Оно ампаар муннугар уһун быаҕа баайыллан табаарыһын ыта олорор эбит. Булчут буолуохтаах ыт оҕото эйэргээн Киэсэбэ кэлэн эрдэбинэ: «Улааттаххына син-биир ытырыан. Ыттар бары миигин ытыраары гыналлар», - диэт, туох баарынан тэппит. Ыт оҕото аһаран биэрбит. Хаста даҕаны оннук сыһыта тэбиэлээн баран, киһибит үүтээннэ киирэн утуйбут. Сарсыарда турбута атаҕа олус ыалдьар. Нэһиилэ үктэнэр буолбут. «Бай, бу атаҕым туох буолбутуй?» - диэн муодарбаабытыгар, уолаттара «Улааттаххына син-биир ытырыан», - дии-дии ыт оҕотун тэбиэлээн эрэрин. Сыһа тэбэн тобуккун уһулаһын», - диэн күлсүбүттэр. Киэсэ кэтэбин тарбаммыт, ол-бу диэки көрбүт.

ӨЛӨКСӨЙ

Итинтикэң сөтөлүннэбинэ

Алексей Михайлович Рыкунов Ытык-Күөлгэ сылгыһыттары билсэ бараары сылдыар. Сыарҕатыгар туох-ханнык иннинэ туукка саатын – ыраах айаныгар арахсыспат аргыһын таһааран уурда. Түһэн хаалыа диэн бирээдьинэ быанан икки сиринэн кэлгийдэ. Аара атыгар

хаптараары, таарыччы өттүгөстээн ылаары, күөх от уурда, өйүөгүн ылла, тулуубун кэттэ, «ээ, арба, ботуруоннарбын умнубуппун», - диэн дьиэтигэр хат киирэн табыста. Ол бэлэмнэниини көрөн турбут ыала киһи ыйытар:

- Өлөксөй, тобо сааланныг, ботуруоннанын?

- Бай, добор, - Өлөксөй соһуйар. Оттон аара тайах дуу, бөрө дуу түбэстин, итинтикэн сөтөллөн ньиргиттэбинэ дьэ, добор, аска сөтөллүө турдаба.

- Оттон оччобуна, тобо саабын кэлгийдин, - ыала киһи дьиибэргиир.

- Хайа, саам түһэн хаалыа дии.

- Арай тайах түбэстин. Эн саабын сүөрэргин күүтэн туруо дуо?

- Байанай анаан биэрбит буоллабына, туруо, добор.

- Оттон, добор, бөрө көрүстүн? Хайдах буолабын?

- Дьэ, бөрө түбэстэбинэ, тобо атгаммыппыный? Быһа биэрэн элээрдэн хаалыам турдаба дии, - Өлөксөй хааттарбат.

Ол апыт улуу нэс ат, чылчакхайынан үүрдэххэ барбах кэинэ эрэ өгдөнөлүүр, иннэ хаамар, иһэ ыадайбыт, сыраана санньылыһа сылдыар көлөөх көлө. Оттон Алексей Михайлович аттаах, добор онгостор туукка саалаах, онон бөбөх.

Дьахтаар, өссө тойону...

Алексей Михайлович эдэрчи эрдэбинэ колхуоска ферма сэбиэдиссэйэ этэ. Ол сылдьан Матырыаһын кэргэн ылбыта. Тойон киһи буолан, сөбүгэр иһэрэ. Биирдэ эмиэ итирбитигэр Матырыаһа:

- Өлөксөй, түксү, иһимэ, дьон да сангарыа, - диэбит. Онуоха Өлөксөй, холуочук буолан, эр киһи тойон киэбин киллэрэн:

- Дьахтаар, өссө тойону, өссө эргин утары көрөөрү

гынабын дуо? Хата тос мааскабын биэриэм ээ, - диэн кэргэнигэр ыган кэлбит. Матырыаһа үрдүк унуохтаах, тэтиэнэх дьахтар ошоньорун сабатыттан харбаан ылан, бүк баттаат, ытыһынан сымнаҕас сиринэн иккитэ-үстэ табырҕаппыт уонна оронун анныгар анһан кэбиспит. Оронугар лабыччы олорон, кэргэнэ быктабын аайы ытыһынан оройун табырҕатан, төгтөрү түһэрэн испит. Өлөксөй:

- Матырыас, ээ, Матырыас, ээ, Матырыас, тойон киһи орон анныгар сытара кыбыстыга бэрт, тахсыым ээ, - диэн көрдөспүт. Матырыас сангарбат, хамсатыгар табах уурунан дьэ набылыччы олорордуу онгостон, табахтаан унаарыппыт. Өлөксөйө сыта сатаан баран, албаһын билинэн:

- Матырыас, ээ, Матырыас, чэ, кэбис, аны эйигин атаҕасты сатыам суоҕа. Албаһаатабым дии. Чэ, таһаар, добор, кырдык куһаңаннык быһыыланным, аны утары көрүөм суоҕа, - диэн элэ-была тылын эппит. Матырыаһа:

- Оннук дуо? Чэ, бэйи, көрүөхпүт, - диэн көңүллээн таһаарбыт. Кэлин, хара өлүөр диэри, Матырыаһын атаҕастаабытын, сангарбытын истибэтэхпит да, көрбөтөхпүт да.

Мин «к» диибин

Өлөксөй Өргөлөөххө ыаннык сүөһү бостууга. Кэргэнэ Матырыас — ыанныксыт. Икки ыал дьукаахтаһан олороллор. Өлөксөй аһаан кэбиспит, оронугар утуйардыы онгостон сытар. Кэргэнэ ынахтарын ыан бүтэн кэллэ. Өлөксөйгө:

- Дьахталлар ынахтарын ыан бүтэн эрэллэр. Ынахтарын ыһыллан хаалыахтара. Турангыны, баран холбоон биир туһаайыынан үүрэн кэл, - диэн сүбэлиир. Киһитэ:

- Биир эмэ бытаан бытааһах баар ини, тохтуу түһэн

баран барыллыа, туох ыксалай, - диэн кингинэйдэ.

Матырыас хамсатыгар табаҕын уурунна, кыыһырбытын биллэрэн, испиискэтин тыастаахтык охсон, уматан хамсатыгар табайда. Дьукаах дьахтар хотонтон бүтэн киирэн:

- Ааныс бүтэник ынабын ыы хаалла, ынахтар ыһыллан ээрлэр, - диэн сэрэттэ. Матырыас:

- Тур! Истим эрэ диэн, үлэбин үлэлээбэккэ, дьөлө дьуоҕаран сытаары гынабын дуо? - диэн ыххайан көрдө. Өлөксөй холку:

- Иллэн ынахтар, туруохтара ээ. Мин кинилэри «к» диибин. Бачча сыгыннахтанан баран, туран бэрт, - диэтэ. Ойоҕо, хамсатын күлүн остуол муннугар тэбээт, хамсатын остуол ортотугар элиттэ.

- Бу дьиикэи истинг эрэ. Өссө кылаах, баҕастаах. Барабын дуу, суох дуу? - диэбитинэн, быһын кэннигэр тилиргэхтээн киирдэ. Чуумпуга балачча мучумаан, ынчык кэнниттэн туох эрэ тыас иккитэ-үстэ пас-пас гынна. Ол аайы Өлөксөй сангата:

- Абытай, Матырыас! Абытай, Матырыас! - диэн иһиллэр. Матырыас быыс кэнниттэн табыста, былаатын баанна, ынахтарын үүрэ барда. Өлөксөй сангата тугу эрэ биллигириир, астыммыт курдук «ыһыы» диир.

ТЫАТААН УЙБААН

Һатуо, тириитэ бүтүн бардаҕа

Эверстов Иван Васильевич - Тыатаан Уйбаан диэн сүрдээх холку, киэн көбүстээх оҕонньор баара. Колхуос, совхуос араас үлэтигэр үлэлээбитэ, бултуур эрэ этэ. Биридэ бултуу сылдыан, куобахха туһах ииппитигэр кыһыл саһыл иннибитигэр түбэспит: «Тэй, эбэтээ, байанайым бэрсит, дьолум тосхойбут», - диэн үөрэ санаабыт. Хайыһарынан чугаһаабыт, сүгэ сылдыар туоһапкатын эһэ тардан ылбыт. Субу сангардыта иннибит буолан, ыта

тардан муомахтаммакка, баайылыбыт курдук, кини диэки чэмэличчи көрөн олорор саһылы ытаары туһаайталаан көрөн баран: «Бэйи, бачча чугастан ыттахпына, тириитин алдыатыһыкпын, ытымыахха. Тугунан эрэ оройго саайбыт киһи, өлөрүөх эбит. Бэйи, тугунан охсобун? - диэн санаалар элэнгэспиттэр. - Ээ, сөп, өйдөөтүм! Хайыһар кырытынан тас гыннарыахха. Бүттэҕэ ол ди», - диэн сана күлүм гыммыт. Ыксаан хачыгырайан ангар хайыһарын уһулу тэппит, саһылыгар чугаһаан, хайыһара суох атабынан тонгуу хаары дьөлө үктээн сыбарыйбыт, Ол тухары саһыл дөйбүт курдук олорор, ибир да гына хамсаабат. Уйбаан сэрэнэн-сэрэнэн хайыһарын кырытыттан тутан аргый үөһэ көтөхпүт уонна күүһэ баарынан, хамсаабакка олорор кыыл оройун диэки туһаайаат, охсон саайбыт. Саһыл кэтэһэ олорор буолан, туора ойбут. Хайыһар кырыта туһаҕы быһа охсон тас гыннарбыт. Уйбаан хайыһарын ангарын өрө көтөхпүтүнэн иннин диэки дьүккүйбүтэ, хайыһара суох атаҕа батыллан кыайан ороммокко мочоохтоммут. Саһыл биридэ-иккитэ дьүккүйэн, хабарбатыгар быһа киирбит туһаҕа холкутаан, арыый тэйэн барбыт. Биһиги киһибит сүгэ сылдыар саалаабын да умнан, саһыл диэки бара сатаан, ангар хайыһарыгар уйдаран өндөгнөөн, хайыһара суох атабынан хаарга батыллан батыччахтаан, абылаан күүһэ эстибит. Ол кэмнэ кыыла быата босхо баран, тыһа уһаан, ойуур диэки ойо турбут. Саһыл бардаҕа, булчут маттаҕа ол. «Һатуо, саһыл тириитэ алдыаммакка бүтүн бардаҕа», - диэн Алампа күлбүтэ.

Кылаабынайа, сууларыгыта

Күһүн. Отуттан кэлэн иһэн Уйбаан биир обургу күөлгэ кустар олороллоругар үөмэн киирэн истэбинэ, кустара көтөн тахсыбыттар. Чөккөйдөртөн туора собуу көбөн көтөн иһэрин көрөн, кыһаат ытан саайбыт, куһа

өс киирбэх суулан түспүт. Көбөн түспүт сирин туһайытынан күөлгэ киирэн, хамса табах быстына күөл отун кэспит да, көбөн көстүбэтэх. Көрдүү сатаан баран дьийэлээбит. Дьийэтигэр кэлэн чэйди олорон, эмээхсинигэр: «Көр эрэ, көбөн көтөн тахсан, үөһээ баһайынан эргийэн кэлбитин, ытан дьэ үчүгэйдик да түһэрдим ээ», - диэн кэпсээбит. Эмээхсинэ Балбаара ботуонканы хаһыспыт, өйүө аһын тобогуттан атыны тугу да булбатах. «Хайа, оттон куһун?» - эмээхсинэ ыйытар. Офонньор холку бэйэлээхтик табах тардан бусхата олорон: «Бээ, добор, окко түһэн сүппүтэ», - диэн эппиэттээбит. Кылаабынайа аһыгар буолбатах – сууларытыгар сыттаҕа.

ЧЫХААЛ СҮӨДЭР

Чэ, түксү, Сүөдэр...

Охлопков Сүөдэр диэн олус киннээх киһи баара. Кылына Винокуров Василий Игнатьевич тугу да сыыска түһэрдэт бэтиэхэ тыллаах киһи. Баһылай Сүөдэрдиин Салбан Улуу Сыһытын «Илин Баһыгар» ат косилкатынан от оҕустара сылдыаллар. Сүөдэр косилкатын өрөмүөннүүр, сытан эрэн буолтаҕа гайка эрийэр. Гаайката төлө бара турар, күлүүһүн да мүччү тутар. Кыһыйан, ньиэрбэтэ баранан, бабыгыры түһээт, косилка сиһин «халжааннаталаан» ылар. Сүүһэ быһа анньыллан, хаан тахсар. Баһылай Сүөдэрин көрөн турбахтаан баран, мүчүк гынаат: «Чэ, түксү, Сүөдэр, кини да сөбүн ылла, хааннанна», - диэн сүүһүн хаана косилкаҕа ымһаммытын көрөн, Сүөдэргэ этэр. Сүөдэр өс киирбэх тохтоон хаалар.

Сүөдэр сөпкө этэр

Биир сайын Сүөдэр ыанньык сүөһүгэ бостууктуу сылдьан, кынна офонньорго өйүө уонна ат идьэ баран испит. Аара тохтоон аттарыгар түптэ онорбут. Ол түптэтин

кичэйэн умуларбакка, баһаар туран, Горнай Улуу Сыһытын ойуурун, Салбан нэһилиэтин собуруу өттүн уот олоччу сиэн ороскуот бөбөнү онорбута. Онно буруйдаабынан билинэн, хаайыга киирэн тахсыбыта. Ол ойуур бүтүннүү курун буолан, куобах бөбө үөскээн, хас эмэ сылы быһа куорат чугаһынаабы улуустар, куорат дьонноро, олохтоохтор куобахтаан абыраммыттара. Сүөдэр босхолонон баран, куобахтаабатаҕа. «Хайа, Сүөдэр, бу үлүгэр элбэх куобахтан бултаан сиэххин», - диэтэхтэринэ: «Тоҕо бултаан эрэйдэниэхпиний, ороскуотуруохпунуй? Эһиги миэхэ бултаан сиэтиэхтээххит. Мин онорбут курунмар бултуугут. Айдаана суох биирдии куобаҕы сыл аайы биэриэхтээххит. Хата, бүгүннүттэн куобаххытын аҕалын», - диэн күлэрэ. Сорохтор Сүөдэр сөпкө этэр диэн, биирдэ эмэ куобах биэрэллэр эбит этэ.

ЧОХЧО НЬУКУЛАЙ

Уол оҕо бор-тор буолуохтаах

Чохчо – Аммосов Николай диэн кырдыаҕас аан дойдун сэриитигэр Германияны уонна Японияны утары киирсиилэргэ кыттыбыт саллаат. Бэйэтин этиитинэн, «бордуоһунай нөлүөтүнэй аармыйаҕа» сылдыбыт. «Армур» куоратынан ньиэмэстэри ньһыйбыт, дьоппуоннары дьууктаабыт. Дьэ бу кырдыаҕас бириинсибэ – уол оҕо бор-тор, чэгийн-чэбдик, тиргиллэбэс буолуохтаах. Кини бэйэтэ оннук киһи.

Биирдэ Улуу Сыһы диэн улуу эбэбит кытытын тараан куобахты сырыттыбыт. Ньюкулай офонньору кыайан хаампат диэн кытытынан соҕус ыгытылар, адьас кытыыга сыһы сабатынан миигин, биир уостаах кыра саалаах, мөлтөх ытааччы диэн ыгытылар. Хаамсан иһэбит, саа тыһа кэмчи, адьас да ыппаттар диэххэ сөп. Арай офонньорум чохчос гынаатын кытта, саата эстэн дэлби

барда. Көрбүтүм, кырдыаһым биир бочугураһы өлөрбүтүн ылла да, үргээн турдурбатан, түүтүн бурбаннатан барда: «Сылаасты үргээтэххэ түүтэ кэбирэхтик үргэнэр», - диир. Барбахты түһэн баран, чугаһаспыпытыгар көрбүтүм, офонньорум дыбадыта кып-кыһыл. «Хайа, Ньюкулай, туох буоллун, туоххун өлөрдүн?» - диэн туоһуласпыппар, офонньорум: «Булду сылаасты сиир күүс-уох киллэрэр», - диэн сөхтөрдө.

Аны биирдэ мунхалы сылдьан, мунхаларыгар туох да кэлбэтэх, аһыйах мундуну кытта икки-үс хабахый кэлбит. Ону Чохчо: «Оо, эбэм, миэхэ анаан биэрбит», - диэн санга алайбыт уонна ол хабахыйдары ыстаан ньаллырбаппыт, мундулары ыйыстаталаан кэбиспит.

Биирдэ Алампалаах Болуодья Улуу Сыбыы Илин баһыгар оттуу сылдыбыттар. Салайааччылары - Чохчо. Алампалаах эт сиэхтэрин бабаран, Ньюкулайдарын: «Бу үлүгэр элбэх куобах баарын үрдүнэн бултаппаккын. Тугу сиибит, эт суох?» - диэн хаайалларын: «Үлэлээбэккэ бултуу сылдыаары гынабыт дуо?» - диэн саба сангаран кэбиспит. Уолаттар кыһыйбыттар, офонньордорун кэһэтэр санааламмыттар. Сүбэлэһэн: «Хааһыта онорон сиэтиэххэ», - дэспиттэр. Кизһээнни омурбаннарыгар эрдэ тахсан, уот оттон, котелокка уу баһан, онно ойууртан куобах саабын мунһан куппугтар, туустаабыттар уонна оргута уурбуттар. Буһараат, арыылаабыттар, сойута уурбуттар. Хааһыларын сыта арыый ааһыта Ньюкулайдара үлэтиттэн кэлбит. Уолаттар: «Биһиги хааһы сиэтибит, эйиэхэ ити миискэҕэ уурдубут, ылан сиэ», - диэбиттэр. «Оо, оҕолорум маладыастар, көр хоһууттары», - диэн үөрбүт. Миискэтин ылан хамыйабынан иккитэ айаһар уган сиэн баран, тугу да сангарбакка арыытын холбуйан ылан лэппиэскэтигэр ымһаан сиэбит.

БЭЛИЭ КЭМ

Биирдэ сэбиэт хонтуоратыгар бэрэбиэркэҕэ нуучча дыахтара кэлбит. Ньюкулай офонньор хонтуораҕа холуочук киирбит. «Итирэ-итирэ тоҕо хонтуораҕа киирэбин? Куораттан бэрэбиэркэһит хотун тахсыбыт. Айдаарыма, таҕыс», - диэбиттэригэр кыһыран, ол дыахтарга ыкса хааман тийэн: «Буоллун, куорат да дыахтара буоллун, хотун да буоллун, киһи да киһи иигэ бөлөнүйбүтэ сылдыар ини!», - диэн айдааран турбут. Онуоха Сэбиэт бэрэссэдээтэлэ акт суруйан, офонньору сарсыныгар Намга тийэн киллэрэн сууттатан, 15 сууккаҕа хаайыыга уктарбыт. Офонньор онно киирэн арыгыһыттары кытта биир камераҕа угуллубут. Кир-хах, сыт-сымар бөҕө үһү. Ньюкулай түүнү быһа төбөтүн туттан баран, ынчык-бөтүөх бөҕө, адьас субу өлөөрү гыммыт курдук мөхсүбүт. Милииссийэлэр тулуйа сатаан бараннар: «Офонньор ыалдыбыт, аны хаайыыга өлөн хаалыа», - диэн, бэрээдэктээхтик сылдыаам дэтэн, сарсыныгар офонньору хаайыттан таһааран кэбиспиттэр.

Дойдугугар тахсан Ньюкулайбыт ол биир түүн хаайыыга сыппытын олобун бэлиэ кэминэн ааһар буолбут. «Мин хаайыыга кириэм иннинэ...», «Мин хаайыттан тахсыбытым кэннэ...» - диэн кэпсээнин сабалыыр буолбута.

КУТТАЛЛААХ ХОНООҺОЙ

Бэргэн ытты

Собуруу өттүгэр улахан күөллээх, хоту кырдалын устатын тухары субуруспут дьизэлэрдээх дэриэбинэ биир кыракий дьэтин таһыгар, чугас соҕус турар ампаар аттыгар сүүрбэччэлээх уол былыргы халын уостаах туосапка сааны эргим-ургум туппахтыы турар. Сотубуорун уһулан сайынны күн уотун диэки туһаайан саатын иһин өнгөйөн көрөөрү хараҕа күнтэн саатан симириччи көрдө.

Сотубуорун хат укта. Ботуруон уган, тобуктаан олон, ампаар ойбожугар өйөнөн турар хаһыат чиеппэригэр хоруонан хараардыллыбыт сыалы ытта. Тийэн көрөн баран, төбөтүн тарбанна. Чугаһынаабы дьийтэн саас ортолоох акылдьыйбыт киһи тахсан уолга кэллэ. Сыалы көрөн турбахтаат: «Дьэ, мөлтөх ытыы, добоор. Сыалын кытыгытын таарыйбыккын. Бачча улахан кумаабыны нэһиилэ таппыккын. Ажал эрэ ботуруонна, ол дыбара олорор. Хайдах ытары көрдөрө таарыйа, ороспуойу дьууктуохха.» Ботуруон ылан ииттэн, тобуктаан олон, кыгыы түһээтин кытта, туосапка тыаһа «тас» гынна. Тэйиччи олорор дыбара табыллан, иинин иннигэр мөхсөн булумахтанаат, өлөн хамсаабат буолла.

- Хайа, нохоо, Бүөтүр, дьэ бэрт ытыы буолла буолбаат? Ол иһин, тобо Охуотуньук Охоноон ааттаммыппыный. Тыаба табыстым да, хара улар көхсүн тыаһа хоп-хобурбас буолааччы.

- Наһаа киһиргээмэ. Ити айыылаах уйан бөскөйбүт дыбараны таппыккынан киһиргиигин. Дьиннээх ытыыга хайдабын эбитэ буолла?

- Бэй дээ! Ол дьиннээх ытыы диэн тугуй, доор? — Охоноон дыктиргиир.

- Көр эрэ, мантан ол ампаарга ыйаммыт хаһыакка бу быһабы туруору саайыам. Эн бу быһах биитигэр буулдыабын анардыахтааххын. Дьэ, ол буолуо дьиннээх ытыы диэн, - диэтэ Бүөтүр уонна сүүрбэччэ хаамыылаах сиргэ сыһыарыллыбыт хаһыакка удьурбай уктаах быһабын аста уонна киһитин хас хамсанытын көрөн турда. Охоноон сытан эрэ набылыччы кынаата, чыыбыһын сыһыа төлө тарта, туосапка «тас» гынна. Киһитэ туран хааман тийиэн иннинэ, Бүөтүр ойон тийиэн, сыалы көрөөт, хаһыра түстэ. Охоноон көрбүтэ, быһах уга тосту ытыллыбыт. Бүөтүр быһабын ылан эргим-ургум тутта, угун төрдө эрэ хаалбытыттан кыһыйан Охоноонно:

- Быһах биитин эрэ ытыахтаах этин, соруйан угун ыппыккын, төлөө да сабаас! Сангалыы уктаан ажал! — диэн айманна. Охоноон быһах уга быһа ыстаммытын ылан, харабар чугаһаппыта:

- Бу сааты-сууту! Бу тугу көрөн оппойбутум буолуой?! Көр эрэ, ол эрээри угу бабас хайыппыппын буолбаат! Дьэ ытыы да ытыы! — диэн күө-дьаа буолан эрдэбинэ, ыга кыһырбыт Бүөтүрү:

- Олох быһабы удьурбайынан сангалыы уктат уонна сүүйтэриигин биир хаа ботуруонгун ажал! — диэн мастаас курдук эттэ. Охонооһойо мүчүннүүрүн кистээн киэр хайыста уонна кырдык-хордык ыксаабыт киһилии:

- Добоор, Бүөтүөр, ботуруонум суох ээ, ити эйигиттэн сүүйэн абыранаары иэдэйдим. Оттон удьурбайы мин сордоох хантан булбутум баарай. Дьэ, доор, маннык гыныахха... Эн сулумах эдэр киһи иэдэйэ сылдыарын буолуо. Ити мин ойохпун, Өрүүнэни, биир ый ылан ойох онгоһун, - диэн эрдэбинэ, Бүөтүр уолуктаан хачыгыратта:

- Өссө киһини күлүү гына турабын дуо? Хата үчүгэй ажайдык дьоппойбут хараххын баһыам ээ!

- Кэбиис, Бүөтүөр, инньэ диэн баар дуо? Чэ, бээ, Өрүүнэбин илдэ хаалыым, ботуруон иэскэ хаалыын. Төһөтүн да иһин ыаллыы буоллахпыт дии, - диэн Охоноон Бүөтүрүн уоскутта. Бүөтүр быһабын, туосапкатын ылан, дьийтин диэки сукуннаата. Охоноон бэтиэхэтэ табыллан, мичээрдии хаалла.

Кэбиис, өлүө суохпун

Охоноон сана саа атыыласта, икки уостаах «Иж-58» диэн. Дьэ саа да саа, иһэ-таһа килэпэччийэн! Өссө эрэһинкэ хорсоох булунан, онтукатын дырэрччи кэтэн, дэриэбинэбэ тэннээбэ суох буола сылдыар.

Күһүн оттоһун үлэтэ үмүрүйбүт кэмэ. Өйүө ылына таарыйа, бэйэтэ этэринэн «эмээхсинин имэрийэн илиитин

сылыта түнэ» бүгүн эрдэ кэлэн ити малларынан дууһата маньыйа сылдыар. Күөлүн унуоргу, арбаа өттүгэр баар үрдүк хойуу хомуһун кытытын кынастаһар, албас оҕолоох кус быгаарай эбэтэр кус үөрэ түспүтэ буолаарай диэн. Туох да баар сибикиэ биллибэт. Дьиэтигэр Өрүүнэтэ кинини аһатаары чэй бэлэмнии хаалбыта. Билигин кириэм диэн тахсыбыта да, эр киһитэ таайан: «Бээрэ, ити хомуһу чинчийдэххэ табыллыһы, баҕар, сааны боруобалыы таарыйа биир эмэ кус көттөбүнэ, ытан көрүллүө этэ», - дии санаата. Саатыгар икки ботуруону уктан, батарантаһын ырбаахытын таһынан ыга тардан курданан, кудуччу хааман тийэн, уһун талаһа төбөгүгэр баайыллыбыт хаптаҕай онһуктаах тыһыны сүүрэн, олоро түстэ да, эрдинэн үөс диэки айанныы турда. Ситэ күөл ортотугар тийэ да илигинэ, тыытыгар уу киирэн булдьугураабытынан барда. Охоноон ыксаан харса суох эрдэн унуоргу кытылга тийэ охсоору мөбүстэ. Тыы түгэбэ кэтит буолан уонна ууга элбээн ыараан иннин диэки барара бытаарда. Охоноон өссө күүскэ эрдэбин диэн даллах гынытыгар тыыта ингнэх гынна. Тыы төбөгүгэр өйөнүллүбүт саа ууга «чол» гына умуста, тыы барахсан түннэһиннэ. Охоноон уу түгэбин диэки дыаакырдыы барда. Өрө харбыалаһан тахсан уунан туолбут тыытын төбөгүтүн тутуһан, кэннин диэки көрбүтэ, кэргэнэ Өрүүнэ сүүрэн ырбаахыта тэлимниир. Охоноон кэргэнигэр: «Доборуом, Өрүүнэ, бу унуор улахан хатын туһаайытынан тимирэн эрэбин, онон көрдөтөөр», - диэн хаһытаат, умсан аһар саппыкытын уһулла, күөрэйэн тыын ылан баран, эмиз умсан иккис саппыкытын уһулан, дьэ дыаакырттан босхолонон, тыытын күлүгэр сөрөнөн, хомуһунан күлүктэнэн, кытылга табыста... Онно туран таһаһын устан ыкта турдаһына, олорор сиригэр эрбии салбаҕа «тап» гына ыарылаахтык «ыалдыттаата». Ходьох гынаат, эргиллэ биэрбитэ, ыала оҕонньор кэлэн турар эбит.

- Дьиккэр, өлөрүнэн оонньуур туох буолбут дэриэтинньиккиний?!» - диэн ыга кыһырбыт киһи ордоотуур.

- Бэйи, дээр, ууга түһэн ыксаатаһым дии, хаһытааһына, - диэн Охоноон мүчүйэр. Этэннэ дьиэтигэр кэлэн:

- Эбэм миигиттэн бэлэх ылан, бэйэбин босхолоото. Кэбис, өлүө суохпун. Ойобум Өрүүнэ миигин өлөрүмээри сымыттаныт куурусса курдук хахаара-хахаара сүүрө сылдыарын үөрэ көрдүм ээ. Таах, таптаан мөбөр эбит буоллаҕа, - диэн чэйин иһэ-иһэ күлэр.

Тараҕайга баттах үүнэрини

Кулун тутар бүтэһик күннэрэ. Бүөтүр дьиэтин таһыгар мас кыстыгыгар чууркаба олорон күрдүөх онһорор. Мин кини аттыгар орҕуу чугаһаан дүлүннэ олордум. От тардаммын олус итиргээбитим ааспакка бэргэһэбин уһулан төбөм көлөһүнүн соттон ньуххайданым. Бүөтүрүм уһанарын да тохтоппокко, миигин одуулаан олорбохтоон баран:

- Хайа, добоор, тараҕайгар баттах үүнэр эбит дуу? - диэн дьиктиргээбитти ыйытта. Мин итини хайдах туһаныаһын сөбүн толкуйдаан:

- Ээ, сизэкилэбэ көрөн, баттах үүнэн иһэриттэн үөрэбин ахан, - диэтим.

- Дьэ, абыраммыт киһигин. Тараҕайым кыратыгар эйигин күлэр этим. Билигин баттаһым түһэн бүтэн эрэр. Тараҕайым эйизиннээбэр улаатта. Көр даһаны, - диэбитинэн бэргэһэтин уһулан, тараҕайын имэриннэ.

- Оннук ээ, күллэххинэ, бэйэбэр кэлэр дииллэр. Билбэт буолан эмтэммэт буоллаһын дии. Дьэ мин эмтэнии бөбө.

- Ол тугунан эмтэнэбин? - Бүөтүр истиэн баһаран үлэтин тохтоото.

- Ээ, добор, тэлэбиисэргэ да, арааһыаҕа да

кэпсээбиттэрэ дии. Биир киһи охто сыттабына, борооскута тарабайын салаабытыгар баттах үүнэн барбыт. Бэйэтэ хаста даҕаны салатан, хойуу баҕайы баттахтаммыт. Аны баай дьону эмтээн харчы хомуйар үһү дии. Ону истэн мин борооскубар салатабын ээ, син үүнэн эрэр, ньалахай да буоллар. Сонуур ини.

- Ээ, оннук ини да... Ол сүөһүбүт төбөбүн салыа диэн эрэммэппин. Бүөтүр «күөгүбэр хаптаран» эрэрин өйдөөмүн, кимэн киирэбин:

- Кырдык, мин борооскум салыахтааҕар, хата, үргээри гынар этэ. Ону албастаабытым. Туустаах тиэстэ таһааран борооскубар кыратык сиэппитим. Сиэн амтаһыйбытын кэннэ, тарабайбар тиэстэни ньаҕайдаан биэрбитим. Борооскум бастаан сэрэнэн тылын төбөгүнэн, онтон амтаһыйан салаан ньаллырҕаппытынан барбыта.

- Ким билэр, - диэн Бүөтүрүм иннэннээтэ, ол-бу диэки көрдө, салгыы уһаммытынан барда. Мин дьиэлээтим. Балайда бириэмэ ааста. Сүөһүнү таһырдыа далга күкүүргэ аһатар кэм кэллэ. Борооскуларбар анаан таһынааҕы күкүүргэ от уга сырыттаһына, Бүөтүр миигин кыбыытыгар сылдьан ыгырда, хааман түөрэннээн кэллэ уонна сүр кистэлэннинэн:

- Доҕоор, ыарыыта бэрт эбит буолбат дуо? - диэн ыйытар икки, кэпсиир икки ардынан сипсийдэ. Мин маннай утаа тугу этэрин, туох ыалдьарын өйдөөмүнэ турбахтаан баран, били тараҕай туһунан этэрин өйдөөтүм уонна кини диэки муодарҕаабыттыы көрдүм:

- Бай даа, «красота требует жертв» дииллэр буолбат дуо. Эһ, арааһа, тыһаҕаска салаппыккын быһыылаах. Мин тыһы борооскуга салатыллар диэбитим дии. Улахан сүөһү тылын хатыыта диэн издээн буоллаҕа дии. Бастакытын тулуйдахха, киһи үөрэнэр баҕайыта, - диэн сүбэлээччи буоллум. Бүөтүрүм тугу да санарбакка, барбах «ыык» диэн ыныранна. Икки-үс хонон баран киһим:

-Кэбис, бааһыраары гынна. Олус ыалдьар, - диэн оройун көрдөрдө. Онтуката кытаран хаалбыт, дьурааламмыт. Мин ону көрөммүн, тулуйбакка, күлэн тоҕо бардым: Ону Бүөтүрүм сүрдээх холку бэйэлээхтик:

- Ол иһин да. Эмиэ үктэтиигэ киирэн биэрбиппин, - диэн мүчүк гынна, дьиэтин диэки хаама турда.

Омос көрдөххө, Бүөтүр сүрдээх тыйыс көрүннээх да, ис-иһигэр киирдэххэ, адьас судургу, оҕолуу өс киирбэх киһи.

Сүөһү тыла бэйэтэ бөдөн тонуулаах игии буоллаҕа дии. Онон оройу аалар ыарыылааҕа биллэр суол.

Хатыыс

Юлия кэргэнэ Уйбаан борокуокка мотуруоһунан үлэлиир. Уйбааннын сангардыы холбоспуттара. Бэйэлэрэ биир каютаны бас билэн олороллор. Биир күн Уйбаана вахтатын быһыгар киирэн, Юлиятыгар хаһыакка сууламмыт балыгы туттарда: «Сотору кириэм, бу балыгы соккуойдаа, искэбин баанкаҕа кутан, туустаан уураар», - диэн баран, тугу да быһаарбакка тахсан барда. Юлия хос ортотугар туран, били балыгын хаһыат суутун аспыта, уп-уһун сытыы тумустаах, уп-уһун ньолбуһах күтүр эбит. Көрөн турдабына, тумсун анныттан туох эрэ чорбох гына түһээт, мэлис гыммыт. Көмүс хатырыктаах балыгы көрүөм диэн күүтэн турбут киһи соһуйан-өмүрэн били балыгын хаһытыы түһээт, истиэнэ диэки элиппит. Балыга муостаҕа хамсаабакка сыппыт. Соккуой оноруохтаах киһи тэнгэһинэ дуо. Аан аттыгар турар чохороон сүгэни ылан балыгын диэки оргууй үөмпүт. Чугаһаан баран төбөгүн быһа охсор санаалаах сүгэтин биитинэн балыгын саайбыт, сыһа охсон, иһин хайа саайбыт, балыга дьэ өрүтэ көтүөккэлээбит, ол аайы иһин сааҕа - хап-хара баҕайы ыһыллыбыт. Юлия харса суоҕа киирэн, баттаҕа турарга дылы гынан баран, туох түбэһиэх

балыгын сүгэнэн саайталаабыт. Балыга кырбас-кырбас ыһыллан, мөхсүбэт буолтун кэннэ, дьэ сүгэтин ууран, хоһуочуктары хомуйбут. Харабын быһа симэн туран, балыгын төбөгүн хаһыакка суулаан, өрүскэ элиппит. Муостаҕа ньаҕайдаммыт иһин саабын совокка баһан ылан өрүскэ куппут уонна, уу баһан таһааран, балыгын этин сууйан, хобордооххо соккуойдаабыт. Ол тухары искэх диэни булбатах. Туустаан-тумалаан буһарбыта, аһары үчүгэй сыттаах соккуой буолбут. Күнүскү аһын бэлэмнээн олордобуна, смената бүтэн, Уйбаан киирэн кэлбит. Суунан-тараанан, үлэтэ бүппүт киһи быһыытынан, үтөө балыгы сиэри, искэх амсайаары онгостон олон:

- Дьээрэ, балык буспут быһыылаах, сыт да сыт. Дьэ аһаатахпыт, - диэн үөрбүт- көппүт. Хайа, искэбэ ханнаны?

- Искэбэ суох этэ, - Юлия эппиэттиир.

- Хайдах суох? - Уйбаан соһуйар. Хатыыс буолан баран хайдах суох буолуой?

- Искэх курдугу көрбөтөбүм. Арай хап-хара ньаҕай курдугу ууга сүөкээбитим.

- Оо, дьэ! Хаарыан аһы! Ама аныаха диэри искэби билбэт бу туох буолбут дьахтаргыный? Оттон төбөгүн ханна гыннын?

- Наһаа ынырык этэ дии. Ол иһин өрүскэ бырахпытым.

- Эс, бу сатамматах киһи буолла! Үчүгэйкээн бэйэлээх өнүргэһи, мээнэ көстүбэт искэби өрүскэ бырабаттыыр диэн ханна да буолбатах быһыы. Оо, дьэ, киһи да киһи, - Уйбаан кэлэйэн чыпчырынна уонна хоһуттан тахсан барда. Юлия турбахтыы түһэн баран, уоскуйан хобордооххо буспут соккуойуттан сыта үчүгэйиттэн ымсыран, быычыкаа куһуоччугу сэрэнэн тылыгар таҕайда, минньигэһин билэн ыстаамахтаата. Аны ыйыстыбытын билбэккэ да хаалла. Иккис обургу куһуоччугу ылан бэрт минньигэстик сиэтэ. Оттон олоро

түһэн, хаалбыт тобоҕу олорчу охсон кэбистэ.

Кэнники хатыыс балык түбэстэбинэ сыа-сым курдук астыыр буолбута. Искэх кыһыл, хара буоларын билбитэ. Өрүс араас балыгын билбитэ, сиэбитэ. Билигин ол маннайгы хатыыһын санаатабына, сонньуйар эрэ.

Дьэ, өлө бағалаан көрдүн эрэ!

Бөгүннэ дьэ малааһыныгар остуолу дьаһайааччы (тамада) кэпсээн-ипсээн, күллэрэн, биир миэстэбитигэр быара суох олордубут. «Билигин билэргит курдук кырдыаҕаһа суох ыаллар кырыымчыктык олоролор. Ыаллар кырдыаҕас киһилээх буоллахтарына, уу харчылаах курдуктар. Биһиги ыалга мин аҕам баар буолан, кини пенсиятынан олоробут. Кыһайбыт курдук, аҕабыт бу өлөөрү куттуур, ити атабын тэннээри тиһэр. Дьэ, бэйэкэй! Өлө бағалаан көрдүн эрэ!

Хата, мин хайдах гынан кини өллөбүнэ даҕаны, харчытын ылбахтыы түһэр толкуйун тобулан сылдыабын. Өллөбүнэ диэ... Өллөбүнэ аҕабын, өрбөххө суулаан, булуһум түгэбэр ууран кэбиһэбин. Мин булуһум ирбэтэ кимиэхэ бағар биллэр. Дьэ ол уган кэбиһэн баран: «Аҕам Тааттаҕа кыһыгар, Бүлүүгэ уолугар барбыта, - диэн, саатар икки сыл пенсиятын ыларым буолуо. Ким ол оҕоньору ирдэһэ Бүлүүгэ дуу, Тааттаҕа дуу барар үһүө? Оттон буортус буолаары гыннабына, аҕам өлбүтүн онтон аҕаллыбыт, ыраах буолан айаныгар дьүдэйбит диэн түргэн үлүгэрдик буору булларахпыт буоллаҕа дии.»

Быыскаҕа

Намтан хоту Модут таһыгар быыска баар. Өрт уота биир атабын сиэн, үс атахтаах. Өйдөөх-төйдөөх, куттас киһи үөһэ ыттыбат үлүгэрэ. Ити таһыгар икки атастыы кырдыаҕастар көрсө түспүттэр.

- Хайа, ноһоо, туох сонуннааххыный? Тэлиэгэн тыаһа

талыгыраан ыраахтан иһиллэр, кэпсээннээх бэйэбин баһыйар үлүгэр, - диэн хотуттан иһэр сатыы киһи бэтиэхэлэнэр.

- Оройуонтан иһэбин. Мин тэлиэгэм тыаһын баһыйар ырыа дорбооно иһиллэрэ. Дьэ, туох туһунан туойдун? Хата, ыллыы түс эрэ, - диэн табаарыһа көрдөһөр.

- Ээ, ыллаан көрүүм этэ да, күөмэй хатта. Итиитэ да бэрт. Хата, туохтааххынай, күөмэй чөллөрүтэр?

- Дьэ, убайбын маанылаан да көрүүм, - диэт биирдэрэ дьааһыктаах таһабаһыттан биир буокканы кылбалдытан таһаарда. Аһа охсон куолайыттан биирдиитэ омуртулар.

- Абааһытын баран, манна бырдахха сиэтэ олорумуох. Ити быыскаҕа тахсан аан ийэ дойдубутун анааран олорон иһиэх. Ыраах салгынна ырыа да тахсыа этэ.

Быыска үрдүгэр начаас табыстылар, аҕыйах хаптаһын ордубутугар олорон эрэн, бытыылкаларын соппойдулар. Кэпсээн кинилэр хас бытыылканы, хайдах түһэн, тахсан испиттэрин туһунан буолбатах, чуолаан, асааһын кэнниттэн түмүгэр сытар.

Ырыаһыппыт өйдөнөн, уһуктан кэлэн, тугу да чопчу өйдөөбөккө, барбах төбөтүн эрэ хамсатан тула өтгүн көрбөхтөөбүт. Арай үөһэ халлаанна хаптаһын адарай оронно сытар эбит. Аллараа диэки көрөөт, сүрэхэ чуут хайда сыспыт, сытар хаптаһыныттан ыга тутуспут.

Арай биир эдэр уол билэсипиэтинэн элээрдэн иһэн иһиттэбинэ, хантан эрэ «Өрүһүйү!» - диэн хаһыы иһилибит. Уол билэсипиэтин суолга хаалларан, аллараа сыыр анныгар баар ойууру көрбүт.

- Ханна бааргынай? - уол хаһыытыыр. Хантан эрэ үөһэттэн:

- Бу баарбын быыскаҕа! - диэн сана иһилибит. Уол хантайан көрбүтэ, аҕыйах адарай муосталаах быыскаҕа икки хаптаһыны ыга кууһан биир киһи сытар эбит. Уол үөһэ ыттан сытааччыны ырбаахытыттан

тардыалаабытыгар, оҕонньор илиитин араара да сатаабатах. Быһааччы оҕонньор илиитин араара сатаан баран, ыксаан, кыһыйан:

- Ээ, чэ, сытыан эбээт, түһүөххүн баҕарбат буоллаххына, - диэн баран төттөрү түһээри гыммыт

- Тукаам, хааллардаххына, манна өлөр буолабым дии.

- Оччоҕо сүгүн түс, - уол оҕонньор илиитин төлүтэ охсо-охсо син балачча хачымахтаспыттар. - Үөһэ көр, эбэтэр хараххын быһа сим уонна миигин батыс, - диэн оҕонньору өйөөн-убаан син сири булларбыт.

- Итиччэ куттанар эрээри, тоҕо үөһэ ыттыбыккытый?

- Дыгаар, оттон арыгы испит киһини муора тобугунан, халлаан хабарбатынан буолар дииллэрин истибэтэбин дуо? Көр эрэ, хайаан утуйа сытан төкүнүйэн түспэтэбим буолла, үйэбин монуур киһи буолабым. Тукаам, чэ сиртэн халлаанна диэри махтал буоллун! Эн түбэхэ кэлбэтэбин буоллар, хайдах буолуо эбитим буолла? - диэн оҕонньор махтанна. Кутталыттан босхо барбыт сүһүөхтэрин уоскута күөх окко тиэрэ түстэ.

Оҕото онор

Дьокуускайга киномеханиктар куурустарыгар үөрэнэ сылдьан, табаарыспынаан Парников Алешалыын ЯФАШка биир дойдулаахтарбытыгар күүлэйдии тиийдибит. Икки Маня үөрэ-көгө көрүстүлэр, хаартыска альбомун көрдөрдүлэр. Маркова Маня альбомугар урут Нам интернатыгар олорор эрдэхпитинэ, аккырыкканы үтүгүннэрэн оҕону уруһуйдаабытым баарын көрөн, соһуйдум да, үөрдүм да.

Алешам: «дьэ, уруһуйдьут уол эбиккин», - диэн хайбаата. Ону көрөн олорбохтуу түһэн баран, иккис Маня: «Макар, миэхэ оҕото онорон кулу эрэ,» - диэбитин өйдөөбөккө да хаалла. Алеша бэтиэхэлээх баҕайытык мүчүгүннээт, миэхэ имнэннэ. Онно эрэ өйдөөн: «Хайа,

Маня сибилегин, саманна, дьон ортотугар дуо?» - диэн күлэ-күлэ ыйыттым. Маня өйдөөбөккө турбахтыы түһэн баран, альбомунан оройбун алларбахтаата, күлэн быара суох барда.

Саха тыла барахсан өйдөөн санарбатахха, дыктитик да иһиллэр буоллаба. Маня баара-суоҕа: «Обото уруһуйдаан кулу,» - диэтэбэ.

Туһахтаах куобах

Баанныйска миигин кытта оттоһо сылдьар. Өлөксөй Хомустааҕа диэн кэрэ көстүүлээх кыра алааска от охсобут. Тэлиибит уһуна чаас ангардаах айаннаах сир, ол бүтүүтүгэр анаар өтүгэр сойбут чэй, биедэрэлээх уу, анаар өтүгэр ымдааннаах бөтүөнчүк, бытыылкалаах уу. Охсон тийэн Баанныйскама көхсүгэр күн уотуттан сылайбыт ууну кутабын.

- Дьэ, доҕоор, тиритэн-итииргээн көхсүн адьас кытарбыт, тимир курдук буолбут, бэрээмэнэ сырылыырга дылы гынар, дьэ оту охсуох киһи эбиккин, - диибин.

- Ээ, даа, - диир, ымдаан иһэр.

Төттөрү эмиз охсон тэлэмээттиибит. Обурдук үстүүтэ төттөрү-таары айаннаатахпытына, аһылык буолар. Эбиэккэ чаас устата сынныанабыт, мин кинигэ ааҕабын. Уолум толору чаас буолбакка, отун охсо охсоору: «Таай, чэ, барыахха», - диэн ыксатар. Ити курдук оттоон начаас биир оту туруоран кэбистибит.

Киһи аһылыкка эттэнээри куобахха үс туһабы иппиһит, күн өрүү-өрүү син куобаҕы сиибит. Бүтэһик күммүтүгэр сарсыарда туран туһахтарбын көрбүтүм, туох да иннибэтэх. Сизэрдийэ сыһа, тоһоҕо маһы кэртибит. Уолум тоһоҕо маһын күрүө таһыгар илдэ барда, мин сизэрдийэ соһоору тийбитим, биир куобах синныгэс биилиттэн иннэн озорор эбит. Чугас сыһыт куобах мас кэрдэр тыаспытыттан үргэн, орох устун ыстанаары туһахха

иннибит. Сизэрдийэбин ылан, Баанныйскабар тийэн ойуур диэки ыйбыллар, үөрэ түстэ: «Куобах иннибит дуо?» - диэтэ. Мин: «Тыыннаах озорор, сэрэн. Искин хайа тэптэриэн. Үрдүгэр түһэн кэлин атахтарын бобо тутуар уонна өрө көтөҕөөр, сүннүүн быһа охсуохпут», - диэтим. Уолум куобахха чугаһаан, адьас сүдү кыылы кытта киирсэрдии хараҕа уоттанна, сымыһабын быһа ытырбахтаата, салгыны эбириһээт, куобах үрдүгэр саба түстэ. Мин: «Атахтарын туту оҕус, искин сэрэн», - диибин. Уолум куобаҕы хам баттыы сытан, илиитин бэйэтин анныгар уган, куобах икки атабын көрдөөн булумахтанар, абылыр. Балайда тийэн куобаҕын өрө көтөхтө. Мин: «Ытыһын кырыгытынан куобах кэтэбин оҕус», - диибин. Киһим охсон салырҕатар, куобах туох да буолбат. Кэлин бэйэм ылан кэлин атахтарыттан тутан туран, ытыһым кырыгытынан олус күүскэ оҕустум быһыылаах, куобаҕым төбөтө туура ыстанан хаалла. Баанныйска: «Хайа, таай, оһуобайдык саайар эбиккин дии», - диэн сөхтө. Ол куобахпытын билинтэ диэри өйдүү сылдьар эбит.

Нэһилиэстибэ

Уйбаан оҕонньордооххо сизэнэ уол биридэ дьонун кытта күүлэйдии кэлистэ. Дьонно иһирдэ иһит-хомуос тардынан эрдэхтеринэ, саҕа сири-уоту көрө-чинчийэ охсоору биир чааскы сойбут чэйи иһэн киллиргэтээт, таһырдыа ыстанна. Уолчаан ол-бу диэки олоотоот, нуучча дьэтин аттыгар самналлан турар сыбаҕа суох хаарбах балаҕан сыһыгар дьылыс гынна. Эргим-ургум көрбүтэ мал-сал абыһах дойдута буолан биэрдэ. Балаҕан ортотугар онһулулубут сизэрдийэ орон үрдүгэр туорай хаптаһыннарыннан сабыллыбыт абыһах танас туомнаах хоппо дьааһык турар. Баҕанаҕа иччитин курдук сааһырбыт көрүннээх туукка саа, эргэрэн нэбирбит таба сабынныах тимир тоһоҕоҕо ыйанан тураллар. Муһнука биир туу ардыайан сыгар.

Уолчаан ити маллары олус сонурбаан көрдө, таарыйталаан ылла уонна дьизэбэ көтөн түстэ. Кэпсэтэ-кэпсэтэ набыллык чэй иһэн сырылата олорор дьонугар: «Эһээм хаһан өлөр? Өллөбүнэ саатын, сабыһабын уонна туутун мин ылыам этэ», - диэн чабылыннарда. Дьоно ах бэрдэрдилэр. Эһээтэ күлэн, оборон соһпойо олорбут хамсата тийһэ суох айабыттан төлө түһэн эрдэбинэ, өрүһүйэн харбаан ылла: «Оһом сыһа, дьэ үтүө баайга тиксииһи», - диэн күлэн сэксэйдэ, хамсатын күл иһитигэр тэбээтэ.

Өс хоһооно

Саас. Интернаттан оскуолаба бардыбыт. Интернат чугаһыгар учууталлар олорор кыракый дьизэлэрэ баара. Онно саха тылын учуутала, кэлин биллиилээх поэт буолбут Чиряев Валерий Георгиевич олороро. Хас сарсыарда аайы ол дьиз аттынан ааһабыт, өйбүтүгэр туох түспүтүнэн баллыгырыбыт. Биирдэ, дьизэни ааһаат, хас да ынах кэбинэн энньэннэһэ сыталларын көрдүбүт. Ким эрэ: «Түм-мэ, Чиряев ынаба, эйиэхэ бу баар!» - диэн хокуоска көрдөрдө уонна сытар ынабы эмэхэбэ тэптэ. Ынах аа-дьуо түөһүллэн туран кэллэ, кэлэйбиттии уол диэки эргиллэн көрдө уонна саахтаан баллырбатта. Биһиги күлсэ-күлсэ сырса турдубут. Ити күн биһиги кылаасытыгар саха тылын литературатын уруога буолла. Валерий Георгиевич уруогун бүтэһигин диэки өс хоһооннорун туһунан кэпсээтэ. Холобурдары ажалла уонна эттэ: «Мин эһиэхэ анаан сана өс хоһоонун айдым. Истин эрэ: «Интернаттан оскуолаба диэри баран иһэр уолаттар: «Чиряев ынаба, эйиэхэ бу баар, түм-мээ!» - диэбиттэригэр дылы. Хайа, хайдаһый?» - диэтэ уонна биһигини чолбонноох харабынан көрүтэлээтэ. Биһиги кыбыстан сиргэ эрэ тимирбэтибит. Валерий Георгиевич ол биһиги дьаабыбытын дьизтин түннүгүнэн көрөн турбут

эбит. Итинник түбэлтэни мүлчү тутуо баара дуо, өс хоһооно он орон кэһэттэбэ ити. Уолаттар бэйэ-бэйэлэригэр түһэрсэллэр да... Мин биир бэйэм биир өс хоһооно айыллыбытыгар кыттыспыппар үөрүөм этэ.

Үөрэппиттэр

Интернакка олодохпугуна, биһиги хоспутуттан чугас хоско Алампа, Ылдьаа, Гоша, Федя, онтон да атыттар олорбуттара. Интернат оһолоро атын сиртэн булбут аспытын туспа хосторунан аһыырбыт. Ити да оһолор эмиэ оннук этилэр. Ол сылдьан Федялара дьизиттэн ажалбыт арыгытын кистээн сиирин билбиттэр. «Кэччэгэйи, күтүрү кэһэтэ түһэн биэриэххэ», - диэбиттэр. Ол уол унуобунан улаһана, модьу көрүннээбэ. Дьэ биирдэ субуотаба Федя дьизэлээбит. Уолаттар тетя Дуся диэн повартан килиэп көрдөһөн ылбыттар. Федя улаһан тууяакалаах арыгытын туумбатыттан ойуган таһаарбыттар уонна аттыларынаабы оһолорго бэрситтэр. Өрөбүл сарсыарда бүтэһигин сиэн ньэлбээрдибиттэр, тууяакатын туумбатыгар чөкө уурбуттар. Федялара киэһэ кэлэн, арыгытын сиэри көрбүтэ, иһитэ кубус-кураанах. Ол турдабына оһолор кэтэһэ сылдьан, ойуоккалаһан киирбиттэр, уол диэки бэтиэхэлээх баһайытык көрөн чабылыннаһа олорбуттар. Гоша туумбатын үрдүгэр ыстанан таһсан, Маяковскайы үтүктэн, илиитин күөрэччи үөһэ ууммут: «Биһиги буржуйдары үөһэттэн көрөбүт», - диэн хоһоон ааһан чоргуйбут. Ыга кыһыырбыт Федя сутуругун туһпугунан Гошаба ынан тийбит. Гоша туумбатыттан ойон түспүт, уолаттар Федяны тула туруммуттар: «Дьэ, эбэтээ, боппуруобуй! Үчүгэй аһайдык ойовоскун ханаһаакылаан биэриэхпит ээ. Наһаа үллэрэннээмэ эрэ», - дэспиттэр. Федя уоһа хараабыт, харахтара сүүрэкэлээбит, мичээрдээбитэ буолан ымайбыт, онтон оронутар баран сытынан кэбиспит. Итигирдик уолаттар бөскөйбүт

дьюкаахтарын үөрэспиттэр. Онтон ыла ажалбыт аһын кыттыһан, үөрэ-көтө асаһар буолбут.

Сыһыаным суох

Сааска диэн Дьабара Уйбаан күтүөтэ.

- Миигин Дьабара диэри гынабыт да, киниэхэ туох да сыһыаным суох, - диир. Онуоха уолаттар:

- Бэйдээ, доор! Оттон кини кыһыгар ыга сыстан оҕо бөбөнү субуруппут эн буолбатаххын дуо? Мэлдьэһэрин баҕас тоҕо кытаанаҕай? — диэн соһуйаллар.

- Һэ, Һэ. Дьаабаллар, - Сааска сонньуйар.

Чороон - мааны иһит

Куорунайтан Колесов Баһылай диэн сылгыһыт Салбан Өргөлөөбөр олорор атаһыгар сылгыһыт Оконешников Сеняжа күүлэйдии кэлбит. Онно киэһэ кэпсэтэ олорон хаһаайыны хаарыйан, хос аатын таайтаран: «Эн мааны иһит буоллабын. Эйигин сууйан, кылбаччы сотон, серванга көстөр сиргэ туруораллар. Оттон мин эрэйдээх ол-бу сиргэ, муостаҕа төкүнүйэ сылдыар иһиппин, доҕоор», - диэбит. Сеняжа: «Чороон» диэн хос аатын истэ үөрэммит киһи буолан, мичээрдээн эрэ кэбиспит. Баһылай аата сэрэйиллибитин курдук «Курууска» диэн эбит.

Эпицентр

Корякин Савва Петрович — бэтиэхэ хаата киһи. Кини дьиэтин тэрээһэтин сабаары хаптаһынынан өһүө онорбуттарыгар, ортотунан улахан мутуктаах былаахы түбэспит. Хас да сыл этэннэ турбут. Биир олус халын хаардаах кыһын хаар ыгыччы түһэн ол былаахы мутугунан тостон, тэрээһэ үрдэ сууллубут. Биһиэхэ кэлэн, кэргэммэр Варвара Алексеевнаҕа:

- Дьэ, Балбаараа, мин тэрээһэм үрдэ суулан хаалла.

Оройуонтан ыйыталаспыннар: «Саха сиригэр сир хамсааһына үгүс. Бу быйыл сир хамсааһына эмиэ буолла. Ордук күүскэ эһиги нэһилиэккитигэр буолла, - диэтилэр. Эпицентра ити мин дьиэм анна эбит. Ол иһин тэрээһэм сууллаахтаабыт. Атын ыаллар ити хамсааһыны билбэккэ да хаалбыттар, - диэн кэпсээбит. Балбаарам ону итэҕэйэн миэхэ кэпсээбитэ. Савва бэтиэхэтэ табыллан үөрбүтэ.

Хос ааттар

Салбан, Хамаҕатта дьонноро үксэ хос ааттаахтар. Ол эмиэ үчүгэйгэ дылы — хас Уйбаан, Сэмэн баара буолуой! Уйбааннары, Сэмэннэри хос аатын эттин да, дьон тута билэллэр. Өрдөөбүтэ Пестряков Егор Петрович (билигин бэйиэт — Дьөгүөр Түбэ) Ленин аатынан колхуоска солбуйар бэрэссэдээтэлинэн үлэлии сылдьан хос ааттарынан хоһоон суруйбут этэ. Онтукатын билигин үксүн умнубут. Мин манныгы өйдүүбүн:

Ылтаһын Курууска

Алтан Миискэ

Эмиэрикэ Кутталлаах

Россия Күүстээх

Манна абыс үтүө үлэһит дьоннор кирибиттэр. Холобур курдук ырыттааха: Курууска диэн тылы иһиттэххэ хараххар Семенов Семен Петрович — эдэр эрдэбинэ Ааллаах Үүнүнэн сылдыбыт таһаҕас таһааччы, өр кэмнэ Хамаҕаттаҕа, Салбанга биригэдьиридээбит бэртээхэй киһи көстөр. Убайа эмиэ Семенов Семен Петрович I — Кыһылбаан, Эмиэрикэ — Протопопов Семен Николаевич. Ол сағана Эмиэрикэттэн бурдук кэлэр этэ. Сэмэн — кыладыапсык. Ити кэргэнэ Настаа ааттаабыт аата. Сэмэн олох өһүргэммэт этэ.

Егор Петрович хоһоонун биир сыты-хотуу уолга нойоһуус үөрэттэрбит уонна кэнсиэргэ кытыннарбыт. Уол хоһоон ааҕара чугаһаабытыгар, быыс быһыһынан көрбүтэ,

хоһоонго ахтыллар дьон бу олороллор үһү. «Кэбис, кутталлаах дьон. Өһүргэнэн киһини кырбыахтара», - диэн кыккыраччы akkaаcтаан кэбиспит үһү.

Сис кумах

Харитонов Игнатий Васильевич диэн улахан киппэ киһи баара. Эдэр сылдыан оройуон ыһыаҕар курдаһан тустара. Ууга киирдэбинэ адьас балык курдук устара, аһара үһуннук умсара. Өрүс кытылыттан чүөмпэвэ төбөтүнэн түһэн мэлис гынара, өөр да өр кэтэхэ сатаан ыксаабыт кэинэ, ырыых-ыраах төбөтө хараарыс гынан тахсан кэлэрэ. Кини өрүс ортотун диэки харбаан тийэн баран, биһиги көрдөхпүтүнэ, быһаҕаһынан быган туран, хоннобун аннын, иһин суунар уонна табаарыһын Бүүччэби ынгырар: «Доҕоор, кэл эрэ манна сис кумах ыһан дьара буолбут», - диэн сапсыйар. Бүүччэх ууга «бар» гына түһэр, харбаан силлиргэтэн Ыкынаачай аттыгар тийэн тураары гынан иһэн, ууга мэлис гынар. Төбөтө күөрэс гынаат, маатырылаан субуруттар да, кытыл диэки харбаан силлиргэтэр. Кытыга иккиэн тэннэ кэлэллэр. Бүүччэх кыайара буоллар, Ыкынаачайы сизэх киһи, таах абаккара: «Албыннаангыһын киһини ууга өлөрө сыстыһ», - диэн бурдургуур. Биирдэрэ: «Ити үлүгэр дириһ үөскэ хайа икки ардыгар сис кумах ыспыта буолуо диэн кырдыктанабын? Хата, доҕоор, олох борокуот эрдитин курдук силлиргэтэн харбыы түһэр уол эбикин», - диэн Ыкынаачайа күлэн алларастыыр. Атаһа сапсыйан кэбиһэр.

Баабыр

Кудрин Семен Гаврильевич – Баабыр диэн киһи окко үлэлиирбитигэр от үрдүгэр түстээччинэн сылдыара. Кэбиһээччибит Сысолятин Алексей диэн эдэр киһи этэ, мин көлө сизтээччибин. Күннээби нуормабытын син холкутук толорор этибит. Биир күн сатамматыбыт.

Сарсыадаангы омурбаһанга омуммутугар, хойуу бугуллаах сиргэ түбэспиччэ, биир оту туруора охсон, иккиспитин толоро охсубут киһи диэн ыксал бөбөтө буоллубут. Оппут түстэниитэ эрэ хаалла. Мин атара сизэллэриинэн сылдыабын. Биирдэ көрбүтүм, оппут суулан хаалбыт. Ол иһин да, үрдүгэ сүрэ. Өлүөскэ ыстана-ыстана бугулун быраҕара. Отуубутугар уку-сагы буолан тийдибит. Кэпсээбиһитигэр атын уолаттар күлсүү бөбөтө: «Тоҕо Баабыры үөһэ таһаарбыккытэй? Аккытын сизэри, үрдүгэр ыстанаары, оккутун иннэри үктээтэҕэ», - дэһэллэр. Сенябыт кулук-халык туттар. Оо, онно билбитим, ыһылыбыт оту хомуйар олус эрэйдээбин. Онтон ыла Сенябытын: «Баабыр, аты көрүмэ, оту сууларыһан», - диэн күлэрбит.

Глазунья

Нам орто оскуолатыгар үөрэнэрбитигэр интернакка олорорбут. Күнүскү эбиһпитин остолобуойга аһатар буоллулар - миин, второй, килиһп, чэй. Второйу биирдии оҕо биирдиини эрэ сакаастыыр. Төрдүө буолан хас да хонукка билэр аспытын - кэтилиэти сии сырыттыбыт. Онтон төрдүөн билбэт бүлүүдэбитин тус-туһунан амсайыабын диэн буолла. Ким рагу, ким бифштекс, ким бефстроганов диэн дуу (ааттарын да умнан кэбиспиһин) второйдары сакаастаатыбыт. Биир уолбут: «Хата, миэхэ адьас ньыгыл эт түбэстэ», - диэтэ. Мин рагуну сакаастаабыһпар, үксэ ойоҕос уңуоҕа, үһүспүтүгэр туох эрэ түбэстэ быһыылааҕа. Итилэри ахтыбакка эрэ төрдүс аспыт туһунан кэпсээим. Глазунья... Биһиги аспытын сирэ-хайгыы аһыы олордохпунуна, уолбутугар сакааһын ажаллылар. Киһибит көрөн олорбохтуу түһэн баран, биилкэтин төбөтүнэн тэриэлкэтин ортотун анныылаан көрдө: «Эс, бу астарын ситэ буһарбакка ажалбыттар дии», - диэтэ. Көрбүппүт – сымыыт халыһа буспут. Ортотугар

убаана барбах кытыгыга эрэ саһарчы буспут, ортого куурусса харабын курдук көрө сытар. Биһиги салынныбыт. Уолбут да туох да иһин сиир санаата суох. Киһибит ыксаан:

- Официант, бу тугуй? — диэн ыйытааччы буолар.

- Глазунья дии, кини итинник оноруллар, - официант быһааран көрөр. Биһиги киһибит төрдүн-төбөтүн биллэбинэ сатанар киһи буолла:

- Сэбиэдиссэйи ыңыр. Тоҕо маннык астыгыт? Кыыс хос диэки тоһугураата. Онтон сэбиэдиссэй түөһүллэн табыста.

- Туох буолла? Туох айдаанай? Тугу сакаастаабыккытый?

- Глазунья диэн аһы сакаастаабытым да, сиикэй сыммыты аҕаллылар.

- Глазунья итинник буолар. Глаз диэн тылтан тахсар ааттаах. Билбэт аскын сакаастаабат буол, - диэтэ да, хохун диэки уста турда. Биһиги киһибит саната суох барда. «Ээ», - эрэ диэн баран второйун диэки көрбүтэ, второйа харахтыын-тойдуун суох. Биһиги ньэлбээрден кэбиспит. Онтон ыла кэтилиэти кытта, тефтели эрэ сакаастыыр буолбуппут.

Бэйэтин загара

Касьянов Николай Егорович диэн эдэр киһини дыно Коленька, Куолункай диэн ааттаабыттар, онтон бэтиэхэлээх дыно Коллонтай диэн уларышпыттара ингэн хаалбыт. Кини тракторист этэ, совхозка биир саамай улгум үлэһитинэн биллэрэ. Сайын биирдэ эдьийэ Сууракай быраатын моонньун, сүнньүн көрөөт: «Ноххо, бу сүнньүгүн суунооххун, тоҕо сүрүбүлдьииний?» — диэн сэмэлээбитигэр: «Кирэ үһү дуо? Бэйэтин загара дии», - диэн саба сангаран кэбиспит. Ити кэмнэ күһүөрү студенткалар окко тахсыбыттар. Коллонтай аҕыйах

санталаах бэйэтэ кыргыттаран кыбыстан бууса санатыттан маппыт. «Бээрэ, бу уолу мин шефтэһэн кэпсэтэр онордохпуна сатаныһы», - диэн, үлэлии кэлбит кыргыттаран улаhana Коллонтайтан арахпат буолбут. Уһун остуол анар муннугар ыга олорон уолбутун хаайан кизһээ, сарсыарда аайы боппурус бөбөнү биэрэн ыкпыт. Коллонтай маннай ыык, суох диэн эппиэттиир бэйэтэ, кэнникинэн тыла сөллөн, кэпсэти бөбө үһү. Биирдэ ол кыыс ыалдьан олохтоох балыһаа аҕыйах хонукка сыппыт. Уолбут кизһээ аайы отуутугтан ол кыыска матассыкылынан тиэстэр. Коллонтай матассыкыла балыһа аттыгар кэллэбин аайы туой умуллан хаалар уонна сүгүн эстибэт. Кыыс балыһаттан тахсан матассыкылга олордо да, матассыкыл эстэн барылы түһэр, киһибит кыһы илдьэ дьизитигэр көтүтэр. Эдьийэ Сууракай сөбөрө диэн, били сүнньүбүт загара мэлийэн хаалбыт. Онтон ыла Загардаах Коллонтай эбэтэр быһа Загар диэн аатты сылдыбыттара.

Водка көстүбэт

Киһи биир дьиктитэ — көстөн да турары булбакка көрдөөн күнү барыра. Уйбаан кэргэнэ Зоя оройуонна барда. Буолаары буолан ол күн күтүөтэ (эмиз Уйбаан) кинилэргэ күүлэйдии кэлбит. Хаһаайын Уйбаан биллэх Уйбаанна күндүлээри Зояттан арыгы көрдөөбүт. Зоя тахсаары аан тугаабын тутан туран: «Итинэ биир водканы уурбутум, ону иһээрин», - диэбит уонна тахсан барбыт. Хаһаайын хас да күһүоччук этинэн билгиччи миин буһарбыт, хаһа кырбаабыт. Остуолга олорбуттар. Били аһы аһаары ыскаабы көрбүтэ — водка суох, комоду көрөр — водка суох. Сыттыктар анныларын, вешалка аннын, үрдүн барытын көрөр — водка суох. Уйбаан ыксыыр, «арба» диэт, боппуолдыаа киирэр — водка сыта да суох. Уйбаан тиритэр, кыйаханар. Чымыдааннар таһастарын

булкуйар, террасаны тингсирийэр — водка син-биир суох. Була сатаан хаатынгалар истэрин, соннор сиэптэрин хаһар — водка суох. Ыалдьыт: «Кэргэнин, арааһа бэтиэхэлэнэн водканы иһин диэн эппитин кырдыктанан, көрдүүгүн эрэ, хайдах эрэ. Баһар, күлүү гыммыта буолуо, кэбис, аһааһа», - диэн этии киллэрэн, аһаабыта буолбуттар. Албыннаабыт диэн санааларыттан астарын амтанын да билбэтэхтэр. Сарсынны киэһэтигэр Зоя үөрэн-көгөн киирбитин: «Водка хааллардым, иһин диэн күлүү гыммыккын», - диэн ыстыык үрдүгэр түһэрбиттэр. Зоя күлэн быара суох барбыт. «Сордоохтор, хараххыт көрөр сиригэр турар аһы булан аһаабакка дьохсоһон турабыт дуу? Оттон оһох үрдүгэр ити бытыылкабыт түгэбэ көстөн сытар буолбат дуу?» - диэбит. Хаһаайын Уйбаан сүүһүн охсуммут. Ити киэһэ ол арыгыларын иһэ оһорон Уйбаан: «Доор, Уйбаан, бэбэһээ испиппит буоллар, бүһпүт буолуо этэ. Бу билигин иһэ оһоробут үчүгэй буолбат дуу?» - диэбит.

Миэхэ ордорун

Күһүнгү кустааһын саваланыан иннинэ, дэриэбинэбит чугаһыгар баар Үөттээх диэн алааска уолаттар кус ыта киирбиттэр. Алаас собуруу өттүнээби тыата улахан баһартан умайдабын эһиилигэр, икки Үөттээх силбиһэ кэриэтэ уу буолан муоралы дьалкыйара. Уута үксэ ходуһа сирин ылбыт буолан чычаас кэмэ этэ. Уолаттар үргүлдүү кэһэ сылдьан көтөн тахсыбыт чөккөйдөрү ытыалаан субуруталлар. Бэттэх тэргэн айан суолун таһынан Бииктэр уол уу кытытынан хаама сылдьан аһар кустары ытыалыыр. Ол сырыттабына, дэриэбинэбэ тахсар суолунан алааска эмискэ үлүгэр суһал көмө массынаттын курдук массына сырылаан кэлэн, Бииктэр таһыгар хорус гына тохтуур. Массынаттан охотинспектордар ойон түһэн, Бииктэргэ чуо хааман

кэлэн, докумуоннарын көрдөрөн «эрдэ саалы сылдьабын», - диэн саатын тутан ылааллар. Ол кэмнэ Бииктэри кытта бииргэ киирбит табаарыһа Гаврильев Сэмэн — Невидим массына кэлбитин көрбүт. Кини көрдөбүнэ Бииктэргэ массынанан кэлбит дьон арыгы иһэрдэллэр. Онно ымсыран: «Миэхэ ордорун!» - диэн хаһытаабыт уонна кытыы диэки айаннаан ууну харса суох кэһэр тыаһа барылаабыт. Бииктэр саната суох «кэлимэ» диэн киэр сапсыйарын көрөн: «Көр эрэ, көгөнөн эрдэбин», - диэ санаан кыһыйбыт. Охоттартан биирдэрэ: «Ордордубут, кэл!» - диэн хаһытаабыт, илиитин күөрэннэппит. Арыгы иһэр буолбутуттан үөрбүт Сэмэн ууган тахсан биэрбит. Ону тараччы тутан ылбыттар. «Ким ууга сылдьарын билбэппин диэн мэлдьэспитин, билэр киһин эбит буолбат дуу?» - диэн Бииктэри муһамаһа ыппыттар.

Тиэтэл туттуу

Үлэ Албан Аата икки уордьаннаах Байшев К.Г. звенотун отчуттара Улуу Сыһыга оттуу сылдьан киэһэтин таарыйа кустаан отууларыгар кэлээччилэр. Кэскил эмиэ сааланааччы, онон саатын трактор кабинатыгар уура сылдьааччы.

Тракторын тохтотон, күөл муостатыгар киирэн турар Бииктэр күһү көтүттэбинэ, кустары күөрэтээри кэтэһэн оһорбут. Ол оһордобуна хаһан, ханан кэлбиттэрэ биллибэт икки охотинспектор кини аттыгар баар буола түспүттэр, саатын тутан ылбыттар. Тракторы умуллараары гыммыттар да, сатаан умулларбатахтар. «Ити ким турарый?» - диэн Бииктэр диэки ыйбыттарын: «Билбэппин, баран көрүн ээ», - диэбит. Охоттар трактортан түһээттэрин кытта Кэскил тракторын ускуораһын холбообут, гаһын хайа таппыт да, отуутун диэки көтүппүт. Тийээт, сүүрэн киирэн асчытыгар Барыскыайга «охоттар» диэн этээт,

истиэнэбэ ыйанан турар, ороннор улабаларыгар сытар саалары харбаталаат, кууһан таһааран ампаар үрдүгэр элитэлээбит. Барыскыай үс сааны була охсон оронугар, суорбан анныгар батарыта аспыт уонна үрдүгэр лагларчы олорунан кэбиспит. Охоттар көтүтэн кэлэн дьибэ ойон кирибиттэрэ, Кэскиллэрэ улахан куруускаттан тиритэ-хорута чэй иһэн киллиргэтэ олорор, биир оронго кырдыаҥас дьахтар лаглайан аҕылы олорор үһү. «Өрүөл, успейды обуһтун дуу?» - диэн ыйыппыттары, өйдөөбөтөх курдук Кэскил: «Ээ, наһаа утатаммын ыксаан чэйди кэлбитим», - диэн мэлдьэһэн кубарыппыт. Охоттар барбыттары кэннэ тахсан ампаарын үрдүн көрбүтэ, биир саа быата таннары санныылыан турар үһү. «Хайаан көрбөтөхтөрөй?» - диэн муодарбаабыттар. Барыскыай: «Куттанан сүрүбим хайда сыспыта», - диэн ахтааччы.

Атаһы аһыйы

Кириэс Кытыл маҕаһыныгар, оройуон атын маҕаһыныгар курдук, арыгыны толунунан, сэбиэт көңүлүнэн атыылылар. Биридэ Аа-дьуо (Винокуров Василий Игнатьевич) маҕаһынынга арбы-сарбы буолан кирибит уонна адьас өспүт дьүһүннээх:

- Аллар атаһым, сэбиэт Данил өлөн хаалла. Хомолтобун таһаарыахпын, арыгыта атыылаа эрэ, - диэн продавецтан көрдөспүтүн, биир бытыылканы биэрбит. Баһылай тахсан барбыт. Тохтуу түһэн баран, били «өлбүт» Даниллара (Данил Гаврильевич Данилов диэн сэбиэт председателэ) кириэн кэлбит. Сорохтор соһуйбуттар, сорохтор күлсүбүттэр. Продавец:

- Аа-дьуо эйигин өллө диэн, хомолтоугар арыгы ылан табыста, - диэн кэпсээбитигэр, Данил Гаврильевич:

- Ээ, ол Аа-дьуо бэтиэхэтин билбэт дьонго дылы кырдыктана сырыттаахыт. Ол аата соторунан өлбөт буоллабым, ол иһин эрдэлэттэбэ, - диэн күлэн кэбиспит.

Хомолто

Макаров Михаил Васильевич – Төбөөкө диэн оройуон бастын булчуттары ахсааныгар сылдыбыт, кырдык да тайабы танытыттан туппут, эһэни арбаһыттан харбаабыт улуу булчут буолла.

- Бултуу сылдьан туохтан эмэ кыһыйбытын, хомойбутун дуо? Кэпсээ эрэ, - диэбиппэр, Мэхээлэ олоорбохтуу түһэн баран, кэпсээбитинэн барда:

- Булка сылдьан кыһыйы, абары ханна барыай? Булду тутан туран куоттары, сыһа ытан кыһыйы баһаам буолла. Үтүө булду таба тайанан сууһары өрөгөйө үрдүк буолар. Оттон хомолто... Чэ бээ, биир түгэни саас-саһынан сиһилии кэпсиим дуу, күлэрин күлүөн буолан баран. Дьэ, биридэ күһүн куобах булда сабаланын иннинээби күн дойдуттан куобахчыттар тахсаллар үһү, бэлэмнэнэр үһүгүн диэн илдьит кэллэ. Үтүгүннэ олорор киһи туох бэлэмнэни кэлиэй? Мас баар, буочукаҕа уу баар, өссө бэбэһээ таба тайанан бултуйбутум – тайах этэ баар. Чааннькпар уонна биэдэрэбэ чэй оргутан бэлэм олоордум. Киһэ дьонум тыраахтардаах, массыналаах тигинээн кэллилэр. Кэпсэти-ипсэти, хаадылаһы ортоугар астарын, өйүлэрин ороотулар, угуулар сирдэрин булуннулар.

- Аһы аһы биир сиргэ мунньуохха, Мэхээлэбэ туттарыахха, - диэн буолла. Хас да испиир, биир-икки водка остуолга уурулунна.

- Маны хайыбыт, - диэн ыйыттылар.

- Испири барытын биэдэрэбэ уулуохха, - диэн сүбэлэстибит. Сабыс-сага биэдэрэбэ испири уулаһын бэйэтэ биир үтүө түгэн буолла. Көрөн-истэн кылаһаччыһы бөбө. Дьэ, уулаан баран мин баар дьонго:

- Көрүн бу, арыгыны оһох кэннигэр уурдум, кириэ-тахса сэрэнээрин, тоһон издээни онороойоһут, - диэтим. Таһырдыа эт эттэн күөс уурдулар. Эт буһуор диэри

кыратык хаарты, кэпсэтии буолла. «Күөс буста!» диэни истээт кирири-тахсыы сүпсүлгэнэ.

- Чэ, олоххутун булун, иһиккитин бэлэмнэнин, - диэн хамаандалаатылар. Олорон аһы түспүттэрин кэннэ:

- Дьэ эрэ, били мааны аспытын аҕала охсун, эһээбитин, сирбитин-дойдубутун аһатыахпыт, аппетитта киллэриэхпит, - диэн аһы дьаһайааччы биллэрдэ. Оһох кэннигэр биедэрэлээх арыгыны ыла барбытым — биедэрэ суох.

- Бай, ким арыгыны ылла? Бэтиэхэлэнимэн, аҕалын, - диэн көрдүм да, биир да киһи бу баар диэн санарбата. Үүтээн үрдүн, сарай кэннин көр — мэлигир.

- Доҕоттоор, арыгы сүттэ, - диэн биллэрдим.

- Туохха баар этэй? — диэн ыйыппыттарыгар:

- Биедэрэҕэ, көрдөрбүтүм, сэрэспитим ди, - диэтим. Онуоха хайалара эрэ:

- Саҥа биедэрэҕэ буоллабына, биедэрэҕэ бу уол олорор, - диэтэ. Ойон тийэн ол уол биедэрэтин көрбүтүм — ол биедэрэ, сабыс-саҥа биедэрэ, туолка умса ууруллубут.

- Нохоо, арыгытын ханна гыннын? — диэн ыххайдым.

- Арыгы этэ дуо? Ээ, мин уу диэн уһаакка куппутум, - диэн чабылыннарда. Мин төбөм сүллүгэһинэн охсуллубут курдук, ньир гына түстэ, үүтэним иннэри барарга дылы гынна. Нэһиилэ остуолтан тутустум, харабым харангарда, тыным хаайтарда. Төһө өр ол курдук турбутум буолла, эмискэ төбөбөр «уһаат» диэн санаа күлүм гынаатын кытта, уһаакка ойон тийэн, куруусканан баһан ылан иһэн көрдүм да, туох амтана кэлиэй? Тэлиэс-былаас хааман оронго тийэн лах гына олоро түстүм. Ол тухары биир да киһи ньыых да диэбэт. Онтон биир өрүөл ойон туран, ол уолу уолуктаан хачыгыратта:

- Муннун баар дуу, суох дуу? Тугунан саба бүөлээн сыты билбэт буола сылдыабын? Хата, үчүгэй аҕайдык

быылгын тэбээн биэриэм ээ, - диэн өбүөхэйдэммитин, кырдыбаастар тохтоттулар. Мин атабым да уйбат курдук.

- Дьэ, уолаттар, таһаҕаскытын хат сөргүтэн көрүң. Туох эмэ баар буоллабына, аҕалан остуолта ууруң. Кистээбити биллэхпитинэ, кэпсэтии атын буолуо, - диэн дьаһайааччы олорооччулары кэриччи көрдө. Икки водка, биир кыһыл арыгы көһүннүлэр. Били икки водкаҕа эбии икки водка уонна биир кыһыл сүүрбэни эрэ кыайбат эр киһиэхэ ас үһү дуо? Дьаһайааччы бу аһы адьас кырдыбаастар аһыыллар, эдэрдэр туоруулар диэн, аҕыйах оҕонньор буолан истибит да, хайдах эрэ амтана суох курдук буолбута. Көр, оннук хомойон турабыт. Билигин да ону санаатахпына, күөмэйбэр туох эрэ бүөлүү анньарга дылы, - диэн Мэхээлэ кэпсээнин түмүктүүр. Эмээхсинэ Балыгыай:

- Аһабын даа! Ол кэнниттэн оччолоох аһы аһаатын ини, аһабатын ини, аата, - диэн сөхпүтүгэр:

- Оттон ол аһы аһаабатабым баар ээ кыһыта. Сылай биир биедэрэ билгиччи арыгы харахпар бу баарды көстөр эбээт, - диэн үөһэ тыыммыта. Дьэ тустаахха кыһыылаах дыала буолуо ээ.

Сахсырҕа

Биирдэ Салбантан Намга билисипиэтинэн айаннаатым. Аргыһым Шадрин Бүөтүр диэн ветеринар киһи. Балайда айаннаан сылайан абылаан бардыбыт. Бэйэбит да үчүгэй суол кэллэбинэ, күрэхтэһэр курдук түргэтиир этибит. Ол иһин үчүгэй суоллаах алаас кэлбитигэр түргэтиэх курдук гынан эрдэхпитинэ, Бүөтүрүм эмискэ тугу эрэ эбириэн «кух-ках» диэтэ. Тохтоон силлээмэхтээтэ. Мин билисипиэспиттэн түһэн:

- Хайа, туох буоллун? — диэн ыйыттым.

- Ээ, айахпар сахсырҕа кирибитин силлээтим, - диэтэ.

- Эрэйдээһи! — диибин мин бэтиэхэлэнэн, - төһө

эрэ ыксаата. Ыксаан хайаан да ыһыктыбыт буолуохтаах. Төһө эрэ элбэви «пырк» гыннарбыта буолла? — диэтим уонна сирэйбин мырдыччы тутуннум. Киһим хотуолуу сатыыр. Мин эби:

- Сахсырба сымьыта тынырахтаах дуу, оборордоох дуу үһү. Ол хатаммыта сүгүн хоннон бэрт. Хата, итиигэ киирэн үллэн эрдэбэ буолуо. Сотору... - диэн эрдэхпинэ, киһим ыксаабыт куолаһынан:

- Түксү, сангарыма, баһаалыста, - диэн көрдөстө. Тарбаһын айаһар уган хотуолуу сатаата. Мин киһибин аһынным:

- Бүөтүр, киһи оонньоотоһун аайы, аата кырдыктаннаххын. Ити икки ардыгар оннук буолуо үһү дуо? Чэ, уоскуй уонна айанныах, - диэтим. Тохтоон олорон сынньанныбыт. Бүөтүр, ветеринар буолан, сүөһү бааһыгар, сытыйбыт эккэ, искэ үөн үөскүүрүн көрбүт ахай киһи буоллаҕа уонна олус ыраас, чэнчис этэ. Ону ити муннаабытым.

Ити сэпкитин киэр гынын

Касьянов Егор Егорович — Дьөгүөрүскэ. Кэнники инмит аата — Кыах диэн. Сэриигэ генерал Доватор аттаах корпуһугар сылддыбыт буойун. Сылгыһыт бастына этэ. Истэбинэ араатардыыр идэлээбэ. Оволоро: «Түксү, тохтоо», - дии сатаан баран, кыһыйан лабысхатын магнитофонна үһулбуттар уонна сарсыарда чэйдии олордобуна, хоско киирэн магнитофону холбообуттар. Кыах офонньор иһиттэбинэ, арай хоско итирик киһи лабысхалаан барбыт. Ык гынан, чоноччу туттан, чочумча истэн олорбут. Арай ол киһи куолаһа кини куолаһыгар майгылыыр уонна кини холуочуйдаһына куруук туттар «тпру» диэн тылын эһит. Офонньор дэ өйдөөн: «Ити сэпкитин киэр гынын, атуо үлтү сынньыам», - диэн кыһырбыт.

- Хайа, үчүгэй дуо? Эн биһигини төһө сордуургун иһиттин дуо? Өссө ити сороҕо, аны биирдэ итирэн баран биһигини сордуон да, мань дьонго иһитиннэриэхпит, - диэн оволоро куттаабыттар. Дьөгүөрүскэ Намга олорор быраатыгар телефоннаан соттортороругар көрдөспүт. Ону ол быраата кырдыаһас киһини муннааман, сотторон кэбиһин диэбитин, соттордубут диэн баран, кэриэс онгостон илдэ сылдыбыттар. Кэлин Кыах офонньор холуочуйдаһына, кыра араадыһаны аттыгар ажалан ууран кэбистэхтэринэ, сэрэхэччийэн ах баран хаалар үһү. Өссө кэлин түөстэрин сизбиттэн быстах проводы быктаран баран, сангата суох аттыгар олоролор үһү. Ону таба көрөн, араатардыһырын тохтоон, офонньор куотуутугар эрэ барар буолбут. «Көр, инньэ гынан лабысхатын арыый аччаппыпыт ээ», - дииллэрэ.

Өйдөөх үллэри

Күһүн. Куобах манхайан эрэр. Бултуурга көнүллэммит кэмэ. Сылай биригээдэ дьоно — уонча киһи Сыырдаах диэн сир таһыгар куобахтаан ойууру, сыбары кэһэн иһэбит. Эбиэккэ диэри биир да куобаһы харахтаабакка хаамтыбыт. Баара-суоҕа иккитэ-үстэ саа тыаһаата, ол аайы сүрэхпит бүллүгүр гынар, кулгаах, харах сытыырхайар. Аттыбар иһэр киһибиттэн: «ити тугу ыталларый?» - диэн ыйыппыһар: «Ээ, Коля туоһу куобах диэн санаан, ытан бурбаһыт... Уйбаан биһигини сэргэхситээри мээне ыһыт... Сэмэн биир бочугураһы өлөрбүт дэһэллэр», - диэн кэпсээтэ.

Эбиэт кэмэ буолла. «Чэйдииэххэинг. Кэлин», - диэтилэр. Куобаһы көрбөтөх, өлөрбөтөх дьон сылайы быһыытыһан, хааман салбыннаһан муһуннубут. Мутук-итик хомуйан, уот отуннубут. Бултаах, сылай биир бочугурастаах, Омуннаах Сэмэммит бочугураһы хайдах көрбүтүн, бааһырдан баран, хайдах экирэтэн туппугун

кэпсээтэ. Хамсатыгар табах уурунан астына табахтаан бусхатта. Эмэх буолбут чөнгөчөгү туура тэбэн, атах онгортон, тигириги лабаатын тосторута тутан көлө онгостон, уулаах солуурчабы уокка ыйаатылар. Туоһу куобах диэн ыппыт уолу күлэн эрдэхтэринэ, Баһылайап Анатолий диэн радист:

- Бээрэ, доҕоттор, Сэмэммит биир бочугураस्ताах дии. Ону сизбэппит дуо? — диэн этии киллэрдэ.

- Эс, кырата бэрт буолбат дуо? Бачча элбэх киһиэхэ дуоннаах буоллабай, — диэн биир уол утарар. Баһылайаппыт:

- Бүгүн, сарсын коммунизм илэ бэйэтинэн кэлээри турдабына, сорохтор сылай бочугураһы сүгэ сылдыяхтара дуо? — диэн бэтиэхэтин салгыыр киһи буолла.

- Кырдык даҕаны, сэссиэлиисим бириинсизэ — барыбыт биир киһи туһугар, биир киһи барыбыт туһугар диэн буолбат дуо? Сэмэммит барыбытыгар бултаатаҕа дии. Ону эһиги туох диигит? — диэн халлаан быллыттарын одуулуу сыппыт Өндөрөй Уйбаныап — Куччарыйа өрүкүйдэ.

- Ону биһиги ылынабыт. Биир киһи элбэххэ бэринэр. Онон, Сэмэн, били булкун аҕал. Тырыта тытан аһаан-сиэн көрүө этибит, — диэн биир уол Сэмэнгэ кэллэ. Сэмэн хайыа баарай, үрүксээгин сүөрэн, бочугураһын ылан уол ытыһыгар ууран биэрдэ. Уол бочугураһы үргээн тордурбатан, иһин ороон ылан, уокка быраҕан, талахтан онгоһуллубут үтэһэҕэ үөлэн тыратан, уокка буһара үтэһэтин буорга аста. Солуурчахтаах уу оргуйан бырданалаан күлү бурҕатта. Чэй кута охсон тэптэрээт, сойута уурдулар. Хонууга тэлгэтиллибит бириһиэн үрдүгэр аһылыктарын оротолоон тарҕаттылар. Куруускаларыгар итии чэй кутан, сойушпута буолан үрэн уостара чорбонносто, сэрэнэн сыпсырыйбахтаатылар,

килиэптэрин, лэппиэскэлэрин сиэн хадьырыйбахтаатылар.

- Хайа, били көтөрбүт төһөлөстө? Түнгэтэн үллэрэннэтин эрэ, — диэн биир киһи дабдыгыраата.

- Эчи кырата да бэрт, киһи таба тутан түнгэтиэ да суох. Биир бэйэм дьэ түнгэтэртэн akkaастанабын. Мыынан харахпын баһыаххыт, муннубун туура дайбыаххыт, кэбиис-кэбис, — диэн иккис киһи саната айманна. Балайда санга суох, айах эрэ тыаһа иһиллэр.

- Чэ, сөбүлэһэр буоллаххытына, мин үллэриим, — Өндөрөй тыланна.

- Сөп, сөп. Хата, миэхэ үгүөрүнү куду анһаар, — диэн саналар иһилиннилэр.

- Дьэ, сөп. Аан маннай бултаах тойонго, сүүрэн-көтөн элэгэлдыйбит киһиэхэ күүс-уох эптин диэн көтөр уна кынатын уунабын, — диэн бэйэтэ да кыра көтөр уот сиэн хараалпыт кынатын ойо быһан ылан Сэмэнгэ туттарда. Сэмэн ону сөмүйэлээх эрбэбин быһыһан хороччу тутан олорто. Өндөрөй итинник алҕаталаан кынаттарын, атахтарын, көхсүн туттартаата. Миэхэ, киһиэхэ кинитигэр, «өссө да нуучча кэрэ дьахталларын көрдөрө сырыт», — диэн алҕаан бочугураһы сыата саккырыы сылдыар эмэһэтин туттарда.

- Дьэ, хата, мин эмис, сымнаҕас миэстэҕэ түбэстим. Туругурдуннар нуучча дьахталлара барахсаттар! — диэн мин үөрдүм-көттүм.

- Чэ, бу хаалбыты биһиги Толялыын, ортоку сылдыар бытаан сордоохтор уобан көрдөхпүт, — диэн бөгүнүн анардаан Толяҕа туттарда. Сэмэн били тутан олорбут быычыкаа баҕайы халпыт кынатын (эбии тугу да ууно суохтар дии санаатаҕа), айаҕар уган, тийһинэн хачыгыр гыннараахтаата.

- Дьэ бу, өйдөөх, сөптөөх үллэри буолла. Көтөр этин амсайдахпыт, — диэн күлүстүлэр, араас көрдөөх түгэннэри кэпсэттилэр, күө-дьаа аһаабытынан бардылар.

Хайыан да булбатах

Салбанга Кээдын диэн алааска медпуун баара. Ол медпуунга остуораһынан Атласов Дьөгүөр – Атылаас Дьөгүөр кэргэнэ Маайа, ис үлэһитинэн, ньээнкэнэн үлэлээбиттэрэ. Сүрдээх үлэһит, ыалдытымсах, көнө дьон этилэр. Биирдэ мин кинилэргэ таарыйан чэйдиин олодохпуна, Маайата биир бэтиэхэни кэпсээн, күллэрбитин билингээнгэ диэри өйдүүбүн.

Дьэ биирдэ медпууннарын биэлсэрэ атынан Намна киирбит. Ол кэмнэ Маайа үһүс оҕотугар ыарахан. Оҕолоноро чугаһаан сылдьар эбит. Миин буолар этин, онтун-мантын бэлэмнэммит.

Дьэ биир күн оҕолоноору түптэ-халахай үрдүгэр түспүт. Дьөгүөрүгэр уу сылыттарбыт, сээкэйин булуммут. Дьөгүөр холку, табахтаан бусхатар. Маайата таһырдыа табахтаа диэн үүрэн таһаарар. Кэлэр кэллэбэ дии. Оҕо ытаан эһинньэхтэнэр санатын истэн, Дьөгүөр дьыбэ көтөн түспүтэ, кэргэнин аттыгар ибис-инчэбэй оҕо ытаан бэбээрэ сытар үһү. Киинэ да быста илик. Маайа сэниэтэ суох: «Оҕо киинин быс уонна мизэхэ ажал», - диэн илиитинэн көрдөрбүт. Дьөгүөр ыксаан хараба сүүрэлэс, илиитэ салбалас, хайыан да булбакка тэпсэнни түһэн баран, оҕотун Маайатын иһигэр өйөөн олорто сатаабыт. Кыһыл оҕо хайаан олоруо баарай, суулла турар үһү. Кэргэнин диэки көрбүтэ, Маайата илиитинэн киинин диэки ыйар үһү. Ону Дьөгүөр оҕону ыл диэтэ быһыылаах диэн, аны оҕотун ылан тобуктаан туран түөһүгэр бигээн «бэй-бэй» дии-дии бэйискэлээн барбыт. Маайа абаран, киэр бар диэн илиитинэн сапсыйбыт. Дьөгүөр оҕону илдьэ барыабын, туохтан эрэ иннэр буолан, миэстэтигэр сэрэнэн ууран баран, киэр дьаадыыйбыт. Маайа оҕотун киинин эрэй бөбөнөн быһан, баайан, оҕотун эмтэрбит, уоскуйан утуйан хаалбыт. «Маайа, эт сиэн дуо?» - диэн санаттан уһуктан кэлбитэ, Дьөгүөрэ сыалай биир бодуноос

буспут эти буруолаппытынан киллэрбит.

- Кыһыйан тэбиэх киһи, сэниэм суох буолан, илгистэн эрэ кэбиспитим, - диэн Маайа кэпсээнин салгыыр. Оҕобун эмнэрэ түһэн баран, эмиэ утуйан хааллым. Уһуктубутум күүлэ дьыбэ ньуу-ньяа сана бөбө. Иһит-хомуос тыаһыыр, күлсүү-салсыы иһиллэр. Дьэ мин иһиэх, аһыах санаам кэлэн, Дьөгүөрбүн ыңырдым. Дьиикэйин баара, ыттайбыт аҕай сирэйэ быган көһүннэ. «Мииннэ, кыра эттэ ажал», - диэбиппэр: «Маабын биэрбиппин аһаабатабын дии, ол иһин оҕону сууян биһиги сиэн кэбистибит», - диэтэбэ үһү. Үлтү мөбөн, ыалга ытан эт буллараан, буһаттараан, миин иһэн абыранным. Көр, итинник чой акаары киһи ити мин оҕонньорум, сана төрөөбүт дьахтар бодуноос мунунан эти сиэн маҕыйыа диэн, эппин олорчу буһардаба үһү.

- Ээ, кэбис, Дьөгүөрү аһара мөбөрүг сыһа эбээт. Иккис уолламмыт, үйэтэ уһаабыт киһи үөрдэбэ дии. Маайам барахсан уол оҕону уунна, бу эттэн сиэтин, сэниэ киллэриннин дии санаатаба. Холобур, мин да үөрүүбэр аһы билгэччи буһарыам, атастарбын кытта аһаан айбардыам этэ ээ. Аһата сатаабытын бэйэн үүрбүккүн эбит буолбаат. Дьэ уонна Дьөгүөр эрэйдээби акаары диигин. Эрдэ манньк гынаар диэн эппэтэх буоллабын дии, онон Дьөгүөр билбэтэ сөп, - диэн атаспын көмүскэстим.

- Ээ, барахсан, эр киһи буолан эр киһини көмүскэһэ олоробун дуо? Ити абарбычча үүрбүтүм. Бэйи, киһи айы түбэспэт түбэлтэ буоллаба. Дьөгүөрүм ыксаатаба дии. Ити ааспытын кэинэ эрэ күлэбин, - диэн Маайа мичээрдиир.

Ойох кэлиэ үһүгүн дуо?

Быччахай Уйбаан – Винокуров Иван Николаевич Суоппуйатын Искраттан кэргэн ылан көһөрөн бараары, тыраахтарынан айаннаан тийэн, ирэ-хоро кэпсэтэ-

кэпсэтэ чэйдии олорор. Тырахтарыыс уолугар Бансынчыын Бааскаҕа (Протопопов Василий Павловичка) туһаайан: «Тукаам, ити маллары Салбанҥа тиэйэн таһааран, икки ампаартан кыратыгар угаарын, улахана толору маллаах, кыратыгар миэстэ баара буолуо», - диэн этэр. Суоппуйа дьүөгэлэрэ: «Уйбаан, эһиги диэки күөллэргит төһө баайдарый, балыктааччытын дуо?» - диэн ыйыппыттарыгар, биһиги киһибит: «Күөллэрбит балыгынан баҕас баайдар. Балыгы син сиэччибин. Оттон Суоппуйа сүрэхтээх буоллабына, балыгы сылаайгынарынан сиэ буоллаҕа», - диэбит. Дьүөгэлэрэ Суоппуйаҕа ымсыраллар.

- Дьүөгэбит, хотуой, биирдэ эмэ ол үлүгэр балыктан киирэр-тахсар дьонунан ытаар эрэ.

- Ким билэр, сиэтэхпинэ сиэтим диэбим, - диэн Суоппуйалара саарбахтыыр. Салбанҥа тиэйэн Суоппуйата Уйбаанын: «Били сылаайгынар балыкпыт ханнаый?» - диэн ыйыппытыгар, Уйбаана:

- Бээ, доор, оттон дьаданыбын, турар бэйэм бу, балыктаабат да, бултаабат да муннаахпын диэбитим буоллар, эн миэхэ ойох кэлиэ үһүгүн дуо? - диэн мүчүнүүр.

Туох да наһаа баҕайы

Дьороох Баһылай – Аммосов Василий Тифович диэн кырдыаҕас кэргэнинээн Өлөксөөстүүн Улуу Сыһыы кытытыгар, ойуур иһигэр баар Дьаба диэн кыракий алааска олороллоро. Биригээдэ отчуттарын кэбиһиигэ сылдыар дьоно бэһиэ буолан сарсыарда Баһылайдаах олорор балабаннарыгар таарыйдыбыт. Иһирдьэ киирбиһитигэр, Өлөксөөс оронуттан туран, биһигини «чэйдээн» диэн ыһырда. Биһиги остуол тула олордубут. Тимир эмалированной тэриэлкэбэ түөрт тоһуу лэппиэскэ баар. Бүтэй саахарыҥсаҕа кыра луоска угуллубут.

Кыыспыт Аня луосканан буккуйан көрөн баран: «Арааһа үс-түөрт куһуох баар быһыылаах», - диэтэ. Ылан чэйигэр да укпата. Ол кэмнэ Баһылай оҕонньор «айа» дии-дии оронуттан нэһиилэ туран, сиһин туттан ньаачалдьыйан таһырдыа табыста. Өлөксөөс оҕонньорун көрөн олорбохтоон баран: «Ити Баһылайгыт айа диир да, туох да наһаа баҕайы», - диэтэ.

Аа-дьуо Ынтас Ньюкулайдыын (Протопопов) таһырдыа ойдулар, кэннилэриттэн кыыспыт саната суох табыста. Мин чааскыбар баар сойбут чэйим тобоҕун ыймахтаат, туох буоллулар диэн табыстым. Аа-Дьуо Ынтаһы аллараттан хантайан көрөн туран: «Добоор, Ньюкулай, ити эмээхсин ити тугу кэпсээтэ?» - диэн бэтиэхирбит хараҕа кылааччыһа-кылааччыһа ыйытта. Анараангыта мичээрдээн ырбайа туран: «Ким билэр, добор, оттон оҕонньоро эдэр буолан, утупакка, сынһаппакка сордуура буолуо», - диир. Аня «Фуу», - диэт, туора хаамта. Эмээхсин эрэйдээх оҕонньоро ыалдыар эрээри, колхуос үлэтигэр өрөөбөккө үлэлиирин эппитэ дьиктитик иһилиннэ ини.

Иирээки эмчит

Чаччыгыныар, Ытанныах, кэлин тупсарыллан Дрозд диэн хос ааттаах «Бочуот Знага» уорданныах аатырбыт булчут Канаев Николай Спиридонович иккитэ ХКСБ-ҕа кыттыбыта, Соттой аатынан бириэмийэ лауреата буолбута. Кини эдэрчи сылдьан күөмэйэ ыалдыбыт. Быраастар эмтии сатаабыттар да, ыарыыта бэргээн испит, мэй-тэй барбыт. Төбөтүнэн ыалдыбыт диэн Дьокуускайга иирээкилэр бараахтарыгар ыппыттар. Онно киллэрэн көрүдүөр устун баран истэхтэринэ, биир ыарыһах анар хараҕынан дьөлө көрөн турбахтаат, сүүрэн кэлбит да, Ньюкулайы хабарҕата «харк» гыныар диэри моонһуга саайбыт. Ньюкулай ыарыытыттан өйүн сүтэрэн, суулан

түспүт. Өйдөнөн кэлбитэ, айабыттан хааннаах иринэ бөбөтө кэлбит. Ыларыта ааһан хаалбыт. Бырааска киллэрэн ыраастаан, укуоллаан баран: «Кинигит доруобай эбит, күөмэйигэр искэн тахсыбытын биһиги ыарыһахпыт хайа охсубут. Дойдугар таһааран эмтээн», - диэн төттөрү атаарбыттар. Кэлин ону саныы-саныы Ньюкулай: «Быраастар акаарылар, тугу да билбэттэр, иирээкигэ да тийбэттэр эбит. Хата, ол иирээки биир охсуунан эмтээбитэ, - диэн ытамныйар уонна - ии, эмиэ ытаан эрэбин», - диэн сонньуйар этэ.

Миэхэ тобо биэрбэккит?

Кэргэммин Варвара Алексеевнаны доруобуйатын тупсара Ньурбаҕа эмтэтэ ыттылар. Ньурба райкомугар секретардыыр Егор Михайлович Ларионов кэпсэтэн, ол сабана дэннэ көстөр Узик массыынанан тиэрдэн биэрбит. Хайа бэйэлээх хотун райком массыынатынан түөһүллэн кэллэ диэн өрүкүнэспиттэрэ, боростуой ыанныксыт буолан соһуппут этэ. Егор Михайловичка кэргэним махтала улахана. Дьэ онно тийэн үс эдэр дыахтары кытта биир хоско олус эйэлээхтик сытан эмтэммиттэр. Эмин-томун, көрүүтүн-харайытын, үлэһиттэрин олус диэн хайгыра.

Арай күн ахсын көрүдүөртэн: «Моркуопка кэлин!» - диэн сананы истээт, дыахталлара үһүн үөрэ-көтө элэс гынан хаалаллар үһү. «Ити туох эмтэрэ буолла? Миигин тобо ынгыраттар?» - диэн муодарбаабыт. Биирдэ сиэстэрэттэн:

- Миэхэ тобо моркуоп биэрбэккит? - диэн ыйыппыт.

- Алта оҕолоох, 60-наах эмээхсин ол эмиэ моркуопка наадыйабын дуо? - сиэстэрэ күлэн уна сыспыт. - Ити төрөөбөт дыахталлар эмтэнэллэр.

- Оннук дуу, ону баара мин үчүгэй эмтэн матараллар дии санаабытым, - диэхтээбит.

Сахаатай быраат

Түбэ Культура диэн учаастагар олорор кырдыаҕас Батамайга табаны өлөрөн эрэллэрин билээри, төлөпүүнүүр. Сатахха кырдыаҕас «таба» диэн тыл нууччалытын таһы-бычча умнан кэбиспит. Өйдүү сатаан баран: «Чэ бэйи, таба диэн кыыл муостаах-тойдоох, син тайах кэриэтэ буоллаҕа. Тайах быраатын ыйыттаһына өйдүүр ини», - диэн санаа кирибит. Төлөпүүн нөнгү өртүгэр нуучча кинигэ санарбыт. Биһиги киһибит:

- Алье, слушай, сахаатый быраат эриэс дуо? - диэн ыйыппыт. Анарааттан нуучча «Есть» диэн эппиэттээбит. Биһиги киһибит:

- Алье, алье, сахаатый быраат эриэс дуо? - диэн хат ыйыппыт. Нуучча арааһа өлөрбүттэр дуо диэн өйдөөбүт» дии санаан, чуолкайдаан:

- Он есть. Он живой, здоровый. Ходит, работает, - диэн үөрэ-көтө эппиэттээбит. Оҕонньор «Өйдөөбөт киһиэхэ түбэстим» диэн санаарбаан олордобуна, хонтуораҕа оскуола оҕото кирибит. Оҕонньор үөрэ түспүт:

- Тукаам, ыйыт эрэ бу төлөпүүнүнэн, табаны өлөрөн эрэллэр дуо диэн. Ити нуучча кинигэ өйдөөбөккө эрэйдээтэ, - диэбит.

Оҕо төлөпүүнү эрийэн эмиэ ол нуучча кинигэ ылбытыгар:

- Бу кырдыаҕас табаны өлөрөн эрэллэр дуо? - диэн ыйытар. Ону өйдөөбөтөх үһүгүн, - диэн эппит. Онуоха нуучча күлэн өлө сыспыт. Кини Сахаатай диэн киһи быраатын өлөрбүттэр дуо диэн ыйытар быһыылаах дии санаан, ол киһи тыыннаах, үлэлии сылдыар, доруобай диэн эппиэттээбит эбит. Икки өттүттэн өйдөспөккө тиэр-маар кэпсэллэриттэн күлсэн, быардарын быһа сыспыттар. Сахаатай табаҕа убай кэриэтэ буоллаҕа дии.

Ыраастаны нэдиэлэтигэр

Биирдэ балыһаба харахпынан ыалдьан киирбитим. Аттыбынаабы куйкаба сытар табаарыһым II Хомуустаах учуутала Сивцев Е.П., нэһилиэгэр ырааһырдыы нэдиэлэтигэр биирдэ хайдах кыттыбыттарын кэпсээн дэлби күллэрэн турар. Ону хайдах өйдөөн хаалбыппынан кэпсээн көрүүм. Эппитим эбитэ дуу, көбүрэппитим эбитэ дуу?! Чэ, истин:

- Нэһилиэккэ ыраастаны нэдиэлэтэ дуу, ыйа дуу биллэриллит. Учууталлар уопсайдарын туалета наһаалаабыт. Ону ыраастырга түбүк – логлорутуу, хаһы, баһы, тизийи элбэх буолсу. Толкуйдаан баран, маннык гынаахха диэн сүбэлэспиттэр: кыратык дьөлө хаһан баран, онно буораахтаах бытыылканы уган тонгоруллуохтаах. Бытыылка иһигэр икки провод төбөтө тиксэр-тиксибэт гына чугаһатан уган баран, буораабынан бытыылканы толоруллар, ыга бүөлэниллэр. Диринник хаһыллыбыт хайабааска бытыылка угуллан, тонмутун кэннэ ыраах туран провод ангар төбөтүн розеткаба холбонуллар. Буораах эстэн бөбү тобу тэбэр, ону лаптаакынан баһан бырыссапка тизэй да, ыраах илдьэн сүөкээн кэбиһиллэр. Бүттэбэ ол. Олус судургу.

Дьэ, буораах хомуйсуута буолар. Икки иингэ икки бытыылканы угуохтаахпыт. Сорох табаарыстарбыт буораахтарын харыстаан, сүгүн биэрбэккэ, ол ааттаһыта. Сорохтортон көрдөһөн, сорохтортон буоккаба атастаһан икки бытыылка буолары син буллубут. Инженернэй үлэтин биир уолга оноттордубут. Бэйэбит иккиэ буолан балачча тиритэн-хорутан син дирин хайабаастары хастыбыт. Онно бытыылкалары эр-биир түһэртээн, хаспыт бөхпүтүн төттөрү бырабан уу кутан тонгоруллубут.

Ким да суоҕар кыттыгаһым ыалын туалетын кэннигэр туран, дьон суоҕун бэрэбиэркэлээн баран, илиитин өрө көтөҕөн, аллараа садыс гыннараатын кытта мин дьиэм

таһыгар турар розеткаба провод ангар төбөтүн астым. Аннааппын кытта алдьархайдаах тоҕо тэбии буолла. Бөх, буор олбуор иһигэр, ыал кырыһатыгар саба бырабылына. Туалеппыт ыһыллан хаалбыт, миэстэтигэр улахан баҕайы дьаама ангаһан турар, ыраастыыр бөхпүт да суох.

Биир бытыылкабыт хата эстибэтэх. Эстибитэ буоллар, өссө улахан алдьархай тахсыа эбит. Ыалбыт туалетын ангар эркинин буор көнү түспүт. Ыал олбуоругар, кырыһатыгар иик-саах бөҕөтө ыһыллыбыт.

Ыалларбыт биһигини: «Олбуорбутугар эһиги туалеккыт сааба сытар, ыраастаан!» - дииллэр. «Биһиги итиннэ көбүрэттибэтэхпит», - диэн куотунабыт. Кэлин айдаан тахсаары гынан бырыссаптаах сылдьан хомуйбуспут. Туалеппытыгар хаптаһын көстүбэккэ эрэй бөҕөтүн көрбүспүт. Аны илиибитинэн хаһан туалеппытын ыраастыыр буолбуппут.

Гаас дьааматыгар

Күһүн. Ытыс таһынар ыас харанга. Биир өлө итирик, үрдэххэ да суулан түһүөх айыылаах уол, атаба атабар хатылларын нэһиилэ арааран, хааман байааттаннаан иһэн, хайдах-туох буолбутун да өйдөөбөккө «кур» гына суулунна. Суулунна да утуйан хаалла. Сарсыарданан, харанга өссө да чарааһы илигинэ, тонгон бабыгыраан уһугунна. Балачча сыппахтаан баран харабын аспыта – хабыс харанга. Тураары эргиллиэх буолбута, эргиллэр да кыах суох гына, халыпка сытар курдук ыбылы ылларбыт. Икки өттө тыбыс-тымныы эркин. Өйө сыһа киирэн барда: «Маабыын иһэ-аһы сылдьарга сып-сырдык этэ дии. Бу туох айыылаах хабыс-харанга, дьааһык курдукка түбэстим. Атастарым ханна бардылар? Тоҕо саналара иһиллибэти? Туох ааттаах кырабаһай? Бээ эрэ, бу тугуй? Хоруоп дуо? Өллө диэн хоруопка уган көмпүттэрэ буолуо

дуо? Хаһытаан көрбүт киһи. Иингэ сытар киһи хаһытын истиэхтэрэ дуо? Тумнастан өлөр киһи буолбуппун дии. Саатар, хоруоп сабыыта хаптаһыны тыаһатан көрүүххэ», - диин санаалар элэннэстилэр.

Нэһиилэ аңар илиитин босхолоон, буор эркини харбылаата. «Бэйи эрэ... Бу тугуй? Ээ, гаас турбатыгар ананан хаһыллыбыт траншеяҕа сытабын быһыылаах. Бэйи, мантан хайдах тахсабын?» Өлбөтөх үөрүүтүгэр дыааматтан хайдах тахсар кыһалҕата булкуста. Ити букунайа сырыттабына, халлаана сүһуктуйа сырдаата. Мөхсөн-мөхсөн син олордо. Онтон турда. Оо, тыыннаах диин үчүгэй даҕаны! Траншея устун хааман иһэн, туоруурга ананан ууруллубут хаптаһынна түбэстэ. Өрө ыстанан көрдө да, көһүйбүтэ бэрт буолан, тийбэтэ. Сынньана-сынньана ыстангалаан, хаптаһынтан тутуһан, сыра-сылба баранан, үөһэ дыэ таҕыста: «Бу үөрүүнү! Өлбөтөхпүн бэлиэтиэххэ наада!»

Ноххо, сэрэнэн бэлиэтээ эрэ! Ити аһын дыиннээх иингэ тиэрдээрэй, хоруопка угаарай!..

Ынабы миинэн - ыһаахха!

Түбэҕэ бэтиэхэтинэн аатырбыт Кыраасынай Дьокуут – Тиитэп диин кырдыаҕас баара. Киинэҕэ моториһынан үлэли сылдьан, элбэхтик истибитим. Бэтиэхэни кэпсээри гыннабына, адьас хансыа буолан хаалара. Хансыйдар эрэ биһиги эрдэттэн күлсүбүтүнэн барарбыт. Бу суруйар кэпсээним адьас буолбут суол диэбитэ да, хайдах буолла, билбит суох. Ол кэмнэ кини Үрүн Күөлгэ олорбут. Түбэҕэ ыһаах буолар күнэ үүммүт. Ким кимниин аргыстаһара, ким кимнээххэ олорсон барара – кэпсэтии киинэ, түбүгүрүү төрдө буолбут. Кыраасынай Дьокуут барсар дыоно суох буолан, биригэдьиириттэн көрдөспүт:

- Ыксал буолла, ыһаахха барарбар көлөтө ажал.

- Бэлэһин бэрдэ бэрт дии. Кыһыл тылгынан да көлөнү

булар инигин. Ат суох, - диэт, тос курдук туттан, атыгар тийэн миинээт, сиэллэрэ турбут. Биһиги киһибит кыһыйбыт аҕай. Баран эрэр тойонун кэнниттэн:

- Итинник буоллабына, көлөнү баҕас булуом. Кэнники мөҕө, айдаара сылдыаайабын, - диин хаһытаабыт да, тойоно истэ барбакка, көтүтэ турбут.

- Дьэ, хайаатың, тугунан айаннаатың? – биһиги ыйытабыт.

- Бэйи, ньокойдор. Оттон тийдэҕим дии. Дьэ арай биригэдьиир аһаан айбардыы олорон өйдөөн көрбүтэ – кини таһыгар бэйэлээтэр бэйэтин ынаҕа иһэ харбийан, убаҕас оту үргээн сиэбитэ буолан турдурҕата турар үһү. Харабын сотто-сотто, чыпчылынны-чыпчылынны көрөр да, ынаҕа ханна барыай? Мангааһа мангааһынан, маабын сарсыарда далга хаалларбыт ынаҕа ойбоһо бүтүннүү саах буолан тураахтыыр үһү. Онтон өйдүү түһэн, миигин күтүрээн, үрдүбэр кыырт курдук түспэт дуо?!

- Сыакаар! Ынахпын миинэн киирбит эбиккин. Дьэ оҕокобуттан ынахпын мииммиккэр, бука, харчыгын уурдаран ыларым буолуо, - энгин диин кутта-симтэ, бу дайбыах курдук ыган кэлитэлээтэ.

- Бээ, тохтоо! Иһит. Туох баар тылым уһун киллэрэн, ынахыттан «Ыксал буолла. Көрдөһүү да күттөннээх, ааттаһы да ахсааннаах. Күн-ый буол, Түбэҕэ диэри киллэрэн биэр» - диин көрдөспүппүн ылынна. Дьэ барахсаның аллаах көлө эбит, элээнин тыаһа биир кэм лыһыгыраан олорор. Тохтоо, нохой, мин төлөөбөтүм, хата эн төлүүрүн буолуо. Ынабын уһун суолу быһа сыптарыһа-сыптарыһа саахтаах кутуругунан сабыс-сага көстүүммүн ньаҕайдаан кэбистэ. Бу ыалтан уларсан таннан олоробун. Сага көстүүм атыылаһан биэрэбин дуу? Көстүүммүн сууйтаран биэрэбин дуу? Иккиттэн биирин быһаар, төлөө! – диин ыһхайдым. Хайыахпытың?

Тэн тэнгэ хааллахпыт дии. Дьэ, ньокойдоор, биригэдыирим онтон ыла келө көрдөөтөхпүнэ туох да айдаана суох биэрэр буолбута.

Төһөтө кырдыга, төһөтө сүүрүнгүйэ биллибэт. Итэҕэйиэх санаа кэлбэт да, истэргэ мааны.

Туйабым сытыы буолан

Саас. Хаар уулан, сир харааран, үрдүк сир кууран, сүөһү мэччийэр сирдэрин өртүүргэ үчүгэй күннэр үүннүлэр. Субан сүөһү бостууга Бүөтүр Күөрээкин Суоппарыыс Колялыын Кучуктай диэн алааска тийдилэр. Абыйах сүөһү мэччийэ сылдьар. Массыналарын тэйиччи хаалларан, үүтээн диэки дылуустулар. Үүтээнгэ чугаһаан эрдэхтэринэ, эргэ өтөх кэнниттэн аатырбыт кэйиик оҕус силтэс гына түстэ, муннун тыаһатаат, муоһун тоһуйбутунан кинилэр диэки дьүккүйдэ. Бүөтүр холку-бытаан бэйэтэ ходьох гынаат, ампаар үүтээн диэки сизэлэн көөһөйдө. Коля кини кэнниттэн ойдо. Бүөтүр үүтээн муннугун чорбохторугар үктэнэн үөһэ диэки талаһан хачыгырайда. Коля эмиэ ол муннугунан үөһэ тахсаары Бүөтүр көп этигэр төбөтүнэн анньыллымахтаата. Ити кэпсээтэххэ бытаан гынан баран, туһааннаахтар начаас этэнгэ үөһэни булдулар. Үөһэ тахсан аллараа көрбүттэрэ, оҕустара бу силтэллэн турар, үүтээн муннугун кэйбэхтиир, моонһун аалынан сурдурбаттар. Дьэ, суос кыыл диэтэбин. Ити түбэлтэни хонтуораба кэлэн кэпсээбиттэригэр, күлсүү бөбөтө буолбут. Ити «суоппарыыс» диэн оҕолор ааттыыр киһилэрэ норуодунай аата «Овца Коля» диэн. Ону – «Оҕус овцаны үүтээн үрдүгэр таһаарбыт», - диэн күлэллэр. Коля бэйэтэ: «Көр эрэ, туйабым сытыы буолан, түргэнник үөһэ тахсыбытым», - диэн мичээрдиир.

Оҕус эрэдээһинэ

Аатырбыт кэйиик оҕус, мин Үөттээххэ бырааппынаан Митроштуун от кэбиһэн орголоон эрдэхпитинэ, мөбүрүү-мөбүрүү биһиги диэки күлтэйэн кэллэ. Уолбар: «Отунан күлүктэнэн ойуурга куотуохха», - диэт, от кэннигэр түстүм. Оҕус кэлэн оппут муннугун тобута анһа турдабына, ойуур диэки куоттубут. Оппутун тула хаама сылдьан, үлтү кэйиэлээн, ыһан-тоҕон баран, сүөһүлэрин диэки күскүйдэ. Хат кэбиһэн, бугул аҕалан үрдэтэн эрдэхпитинэ, эмиэ бу сүүрэн бөскөһүйэн иһэр эбит.

- Түргэнник куотуох, дьибитигэр баран арагаакката оностон, ытыалаан кэһэтэн үүрүөх, - диэт ойуурга түстүм. Уолум батыста. Дьэ, кыһылаах кыыл буулаата. Дьибитигэр кэлэн волейбол алдыаммыт хаамыратынан биирдии арагаакканы онһуннубут, доруобунһуугу снэппитигэр кутуннубут, оппутугар бардыбыт. Дьэ дьаабы көстүү! Оппут ыһыллан ньалбайан хаалбыт, сүөһү сааба бөбө. Саахтаах отун атырдыабынан баһан туора чөмөхтөөтүбүт, эмиэ саналыы кэбиһэн от эрэ анарын онордубут. Арай оҕус мөбүрүүр. Көрө түспүппүт – оҕуспут бу иһэр.

- Митрош, оҕуһу кулгаабын, быттыгын кыһаан ытыалаа, - диэт от муннугар сөрүөстэн туран ытыалаан бардым. Кулгаабын таптаһа, төбөтүн буккуйар, ойбоһунан буоллабына, быттыгар ыттаһа, тэбиэлэнэн силлиргэтэр. Балачча оннук турбахтаан баран, тэскилииргэ барда. Митрош кэнниттэн ытан, тээһэнкэтин тапта быһылаах, оҕуспут ньохчос гынаат, сүүрэн көөһөкөччүйдэ. Биһиги: - Дьэ кэһэттибит ээ, - диэн үөрдүбүт.

Ыарытын умуннаба буолуо, тохтуу түһэн баран, эмиэ иһэр эбит. Бу сырыга көрөр сиригэр туран ытыалаатыбыт, сотору төнүннэ. Аһаан баран оппутун түстээри сырыттаһпытына, бу силтэйэн кэллэ.

Арагааккабытын аһаабыт сирбитигэр умнан кэбиспиит. Ыксал буолла. Утары тахсан арагаакканан ытар курдук туттубуппугар, төбөтүн буккуйбахтаан баран, төннөн алтахты турда.

Киһэ оппугар күрөө маһа бэлэмнээтибит. Мин ойуурга киирэн тоһоҕо маһа быһа сырыттым. Арай ол сылдьан иһиттэхпинэ, тэйиччи баҕайы: «Аа-а, аай» - диэн хаһы иһиллэр. Ойууртан тахсыбытым, уолум көстүбэт. Ханган эрэ: «Таай!» - диэн хаһытыр саната иһиллэр, обус мөбүрүүр. Өйдөөн көрбүтүм, бэйэтэ да аҕыйах талах мастаах бөлкөйгө адаархай титирик сыһыгар уолум тахсан, мас чыпчаалын кууһан олорор эбит, аттыгар обус буору хаһан ыһылланнар. Обуһу аҕыйахта быттыкка ытыалаабыппар куотан, сүүрэн көскөйдө. Уолум маһытан чэпчэки баҕайытык ыстанан түстэ уонна туох буолбутун кэпсээн дэлби күллэрдэ.

Ходуһаҕа сытар сиэрдийэни соһон аҕалаары көтөбөн эрдэбинэ, обус сүүрэн иһэр эбит. Куотар сирэ суох. Аҕыйах талах, 2-3 миэтэрэлээх титирик эрэ баар. Толкуйдуур түгэн суох, титириккэ ыттан хачыгыраабыт, хас да лабааны тоһута үктээн суула сыһан ыксаабыт, синньигэс баҕайы титирик төбөтүн кууһан 2 эрэ миэтэрэ үөһэ ололорбут. Обуһа Тула хаама сылдьан муһунан талахтары эрийэ-эрийэ силлестэри турута тыталаабыт. Хата титириги кэйбэтэх. Кэйбитэ буоллар, уолу сиргэ түһэрэрэ хаалбыт. «Арагаакканан ытыаххын», - диэбиппэр, «Оппут таһыгар таһаспар хаалларан кэбиспиитин», - диэн билиммитэ. Дьэ кутталлаах балаһаннаҕа киирэ сылдыбыт.

«Хаарыан обус»

Дьон айдаараннар ол обуһу өлөрөр буоллулар. Арай Агей Иванович утарылаһар: «Хаарыан төрүүхтээх обуһу өлөрөөрү гынабыт», - диэн хонтуораҕа Анемподист

Прокопьевич Охлопков диэн биригэдьииргэ этэн көрбүтүн: «Дьону кэйдэрэн өлөртөрөөрү гынабын дуо? Сарсын өлөрөгө уураахтаан ололоробун», - диэн саба сангарбыт. Сарсыныгар эбиэт саҕана обуһу баҕанаҕа баайан баран, модьу, тэтиэнэх уолаттар уларса сылдьан, арааһа отуччата сүүскэ биэрдилэр быһыылааҕа. Көрдөхтөрүнэ обустара обустахтары аайы чыпчылыс гынар. Биир оҕонньор: «Түксүлээг, муннааҕы сордоомон, өлөн баран турар дии. Быатын сүөрэн түннэри анһан кэбиһин», - диэт ааһа турбут. Быатын сүөрбүттэрэ обустара чиккэччи тэбиммитинэн турар, дьигис да гына хамсаабат. Охторон хабарҕатын да быспыттарыгар мөхсүбэтэх. Ол мучумааннаа сырыттахарына, Агей Иванович обуһу аһыйан буоккабийдаан кэлэн, охтон сытар обус моонньун имэрийэ-имэрийэ: «Хаарыан обуһу сиэттигит! Кини онугар эһиги дуу, Алампа дуу ынахтары сабаргыт буолуо, бэрт дьон. Хаарыан төрүүхтээх обус. Уонна ынахтар кытарыбыллар диэн айдаарыаххыт», - диэн айманар. Уолаттар: «Баҕар буолуо. Тойон дьаһала, биһиги толоробут. Чэ-чэ, мэйһидээмэ, аны кэлэн тиллибэт буоллаҕа дии», - диэн албыннаһан Агейы туруорбуттар.

Агей Иванович хонтуора диэки тэлиэс-былаас дайбанан, тиэр-маар хааман, өлбүт обус «чизһин» көмүскэһэ айаннаата. Туох тыллар этиллибиттэрин сэрэйиэххэ эрэ сөп. Ол аайы Анемподист Прокопьевич сөччө-бачча кымаардаабатаҕа буолуо, Агей Ивановичы билэрэ бэрдэ уонна холкутун оҕото сыттаҕа.

Тиис-таас

Кыра дэриэбинэ кытытыгар үстүү сиэрдийэлээх остуолба күрүөнэн эргитиллибит дьобус тиэргэннээх ампаар дьиз хаһаайына Ньюкулай олбуорун арҕаа өттүгэр

икки оѳус харсыһаары туралларын хаһыа да буолан көрө тураллар, «тиис-таас» диэн киксэрэ сатыыллар. Аныгы боруода оѳустар үгүстүк харсыһан да көрбүттэрэ суох, сымнаҕастара бэрдэ дуу, үйэтин батыһан эйэлэрэ бэрдэ дуу.

- Харсыахтара буоллар, харсан да биэрбэттэр, - диэн мөбүттэллэр. Оѳустар иккиэн да саастарын сиппит буулаҕа бухатыыр көрүнгээхтэр, илин атахтарынан буору хаһан бурҕаннаталлар, муостарын буорга аалан сыгыылыыллар, муннуларын буһурбаччы тыаһаталлар, ол быһыһгар бэйэ-бэйэлэригэр кыһамматах курдук туттан ыраабы одуулаабыта буолаллар. Ол аайы Ньюкулай бу оѳустар харсыспат буолулар диэн ыксыыр, «тиис-таас» диирэ үксүүр. Оѳустартан биирдэстэрэ кылгас атахтардаах күскэллибит көрүнгээх, кылгас, модьу, туора муостаах, мунур кутуруктаах, сүүһүн ортотугар чиэрбэ туһунуу манан туоһахтаһаах бүтэй хара оѳус бадарааны муһунан буккуйбута, сирэйин ангара бүтүннүү бадараан буолан, өстөөбүн ангар харабынан көрөргө дылы. Иккис оѳус уһун систээх, үрдүк атахтардаах, иннин диэки үөрбэлиитоккуруйбут муостаах, буору үрдүгэр ыһыммыта, түөрүллүбүт тиит буордаах төрдүгэһин санатар, үллүбүт сарыннаах-моойдоох эриэн оѳус үөстээбинэн көрөн бууһургуу турар.

Хаһаайын кэргэнэ Ыстапанньыыда ырбаахытын сизбиттэн «Беломор» бөһпүрүөскэ хаатын ылан, ордубут биир умнас бөһпүрүөскэ аһын тосту тутан айаҕар уган, ысты-ысты, «тугу да гыналлара суох» дьону кинигинэйэн мөбө-мөбө теплицатыгар киирдэ. Ити кэмнэ харсыстахтарына хайа оѳус кыайыан мөккүһэ турбут дьон ньамалаһаллара чуумпура түстэ.

Эриэчик кыһамматах курдук туора көрөн, ойоѳоһунан турдабына, Харачаас төбөтүн төнгөтөөт иннин хоту ыстанна. Эриэчик сүр имигэстик эргичис гынаат муһун

тоһуяа оѳуста. Сүүс-сүүскэ анньыллан «лүг-лүг» гынна, муос-муоһу олуһан хачыгыратта. Харачаас Эриэчиги дьулуруччу анһан күрүө остуолбатыгар ыкта. Остуолба ингнэри барда, сизрдийэлэр имиллэннэстилэр. Харачаас Эриэчик утарсытыттан ингибэккэ остуолбаны сизрдийэлэри тосторута анһан иннин хоту күрдэ турда. Эриэчик тирэбин була сатаан имиллэннээтэ. Оѳустар көрүөх бэтэрээ өттүгэр олбуор ортотугар баар буоллулар. Биир дьахтар теплицаҕа ыстанна: «Ниидаа! Куота оѳус, оѳустар бу кэллилэр», - диэн хаһыһтаата. Ыстапанньыыда өмүрэн, дэннэ ахтыллар маллары малтаччы паттаабытынан теплицаттан ойон тахсан, дьэитин күүлэтигэр сылыпыс гынна. Эриэчик эмэһэтинэн теплица ангарын тобо солоон, кэннин диэки сыбарыйан истэ. Күрүө аанын тосту көтөн уулуссаҕа тахсыыларыгар Эриэчик Харачааһы утары дьүккүйэн тохтотуох курдук гынан иһэн, эмискэччи курбачыс гынан туора ойоот, утары күрдээн дьүккүйэн иһэр Харачааһы моонһун төрдүгэр муһунан түстэ. Харачаас куһаҕан баҕайытык «һөх» дииргэ дылы гынаат, куотан көскөрүйдэ. Эриэчик иккитэ-үстэ ойон үллэрэннээтэ, абылаан аһыт айаҕыттан саккырыыр сыраанын салбаммахтаата, кыайытын уруйдаан айаатаамахтаан ылла уонна ферма хотонун диэки мөбүрүү-мөбүрүү мөскөрдүү турда.

Көрөөччүлэр харсыһы олус түргэнник бүшпүттэн хомойдулар, оѳустар тизргэн кырсын тоѳута үктээбит, сухалы суруйбут суолларын көрөн салыннылар, Эриэчик көрүнгэр сөбө суох сымсатын хайҕаатылар, Харачаас туруору күүһүн сөхтүлэр.

Ыстапанньыыда Ньюкулайын оѳустары киксиһиннэрэн оруоскуокка тэппитин, олох субу сибилегин күрүөнү, теплицаны абырахтыы охсуохтаабын, «тиис-таас» диэбитин бэрдэ, дьэ тийһэн көр», энгин диэн уот кугаатын тарта. Ньюкулай оѳустар туох издээни онорбуттарын дьэ

көрбүттүү, сибилегин эрэ ону өйдөөбүттүү кэтэбин тарбанна, «һы-һы, һы-һы» диэн көхсүн этиппэхтээтэ. Быстыа дуо, ойдуо дуо, күрдьэх, сүгэ ылан кыра уолун батыһыннаран алдыаммыт күрүүтүн диэки саллырбайдаата. Абыйах мүнүүтэлээх көр-нар тустаахтарга элбэх ороскуоттаах буолан табыста.

Тыс этэрбэс

Мунхаа ийэтин Маайаны кытта атахтаһа утуяа сытан уһуктан кэллэ. Ийэтэ табаһын тардан, сөтөллөн хахсайа-хахсайа, атаһын таннан хачыгырайар. Дьукаахтара Настаа эмээхсин көмүлүөк оһох үөлэһин бүөтүн – урабаска үөдүллүбүт дулбаны ылан, уулаах тааска укта, күлүнэн сууламмыт кыһыл чохтору үөттүрөбинэн бэттэх тардыалаата, сабаһа ууран үрэн күөдүүттэ, тымтыктары тоһутан эбэн биэрдэ, кураанах хардабаастары туруору уургалаата. Уот бастаан сабаһаны сиэн тычыгыратта, тымтыктарга көһөн таһыгыраата, онтон хардабаастары хабан, уһун кыһыл тылынан салаамахтаата, улам күүһүрэн суостаахтык куугунаабытынан барда. Дөрүн-дөрүн кыһыл чохтор тас гына тыаһаат, буор муостаба ыстанан, умуллан хаалаллар.

Эмээхситтэр табааннарга ууруллубут уот салаан хараарбыт чаанньыктарын анныгар кыһыл чохтору тардыталаатылар. Сотору чаанньыктар оргуйан кыһыһырбыттыы хаппахтары үллэрэннэттилэр, лаһыгыраччы тыаһаттылар, уулара таһынан саккыраан тохтон, күлү өрүкүттүлэр. Эмээхситтэр тирээпкэлэринэн чаанньыктарын остуолларыгар илдьэн бодуноустарга уурдулар.

Дьыэлээхтэр туруталаан кэпсэтэр, сөтөллөр, иһит-хомуос бэлэмнэнэр тыастарын быһыһыгар олус кэтэһэр, сөбүлүүр тыаһын - эдьийэ Огдооччуйа күөрчэх ыттыдабына биһилэбэ тыһыргыһырын истээт, сорох

сиринэн халтаннаан нэк буолбут куобах суорбанын улабаа диэки садьыйаат, Мунхаа танныбытынан барда. Мас кыстыыр аттыгар баар уһааттан тимир хомуһунан уу баһан ылан, омурда-омурда ытыһыгар сүөкээн харытын, сирэйин ортотун илиппитэ буолаат, сотторунан ньылбы сөтунна. Ийэтин, эдьийин икки ардыларыгар талах олоппоско олороот, отонноох күөрчэби хобордоох дэппиэскэтин тоорохойунан баһан ыла-ыла сиэн лобуйда. Аһаан бүтэн муус түүнүктэр кырыаларын кыһыаччынан анһыан хаардарын бодунооска мунһыан, илдьэн суунар тааска сүөкээтэ. Аны таһырдыа тахсан хаар түспүт буоллабына, күрдьүөхтээх, мас кыстыахтаах, кими эмэ кытта хонук маһы эрбэһиэхтээх. Куһабаана диэн, ынах этэрбэһин уллуна тэстибитэ ыраатта. Эдьийигэр этэн көрбүтэ да, уллун тириитэ суох диэн akkaастан иһэрэ. Этэрбэс алдыаммыта улаатан, кэнээн угунһата быга сылдыар буолла, атаба наһаа тонор, онон эдьийигэр эмиз этэригэр тийдэ.

- Сыччыый, бүгүн таһырдыа тахсаргар сана тыс этэрбэс кэтэрдизхит, харыстаан кэтээр, - диэн эдьийэ Огдооччуйа Мунхааны олус үөртэ.

Баллайбыт, алдыаммыт ынах этэрбэһин уһулан ыллылар. Сана этэрбэһи кэтэттилэр. Дьэ этэрбэс да этэрбэс. Иннэ-кэннэ хара, ойовосторо манган сылгы тыһынан тигиллибит, ньаассын отунан угунһаламмыт, сып-сылаас, сып-сымнабас этэрбэс. Дьиз иһигэр хаамтаран көрдүлэр, үчүгэй диэн сыана быстылар. Мунхаа этэрбэһин өнгүн да, ичигэһин да олус сөбүлээтэ. Таннан таһырдыа тахсан маһын кыстаата, дьукаах уолунаан мас эрбээтилэр. Таһынаабы ыал оболоро Мунхаа этэрбэһин ымсыһа көрдүлэр.

Сарсыһыгар тэйиччи ыалын оболоругар сана этэрбэс көрдөрө барда. Обо үксэ сөбүлээтэ. Арай Миитэрэй диэн Мунхаа саастыһылааба, сытты-хотуу чолбоодуйбут уол:

- Пахый, саадыбай эбит дии, моһотой курдук. Оо,

Мунхаа – мөбөтөй. Мөбөтөй, мөбөтөй! – диэн күлбүтүтэр, оёолор эмиэ алларастаатылар. Мунхаа сүөм түһэн, харыс хаалан, олус хомойон-хоргутан саллырбайдаан дьиэтигэр тийдэ.

- Оёолор мөбөтөй диэн күллүлэр, аны бу этэрбэһи кэппэппин, - диэн буугунаата.

- Тугу кэтээри гынабын, итиччэ үчүтэй тангаһы кэппэт буоллаххына. Ол-бу буолума, аны сааска диэри кэтэбин. Анараа этэрбэскин уллуннуур тири да суох, - диэн эдьийэ мас-таас курдук эттэ.

Мунхаа хайыа баарай, этэрбэһин кэтэ сырытта. Биир сарсыарда дьоно үлэлэригэр тахсыбыттарыгар аһаары долбуур иһиттэрин өгөннүү сылдьан, ыаҕайа иһигэр мөһөөччүккэ үрүң бурдук кутулла сылдьарын көрөн, сөмүэтинэн тутан көрбүтэ, тарбаҕа туртайда. Мунхаа ангар этэрбэһин уһулу тэбэн, иннинээби харатын бурдуктан тарбагынан кымаахтаан ыла-ыла сото турдагына, эдьийэ Огдооччуйа киирэн кэллэ да, кыырт курдук Мунхаа үрдүгэр түстэ.

- Дьиикэһи, хаарыан курупчаакыбын, - диэт Мунхааны этэрбэһин сулбу тардан ылан, көп этин сабыршаптаата. Ийэтэ, санаһа киирэннэр «һуу-һаа» буоллулар. Ити итинэн этэннэ ааста. Мунхаа тыс этэрбэһинэн кыстаата.

Сааһыары хаар кээрэнэн, чарааһаан хаар анныгар кыстаабыт от-мас, бөх-сах, мал-сал көстүтэлээн барда. Биирдэ ыалын таһыгар оонньоу сылдьан, дал аттыгар хаар анныттан тэлиэгэ көстөн кэлбитин дыктиргии көрдө. Чугаһаан кэлэн көрбүтэ, тэлиэгэ кэннигэр чоробор маска, таһа бүтүннүү хап-хара дьураа буолбут тимир биедэрэ тэйгэллэн турар. Иһигэр аччыгый анарынан хап-хара туох эрэ кутуллубут. Ортотугар чараас мас анныыллыбытын Мунхаа харбаан ылан, ороон таһаарбыта, маһын кытта хап-хара ньалбаархай сыыйыллан тахсыста. Мунхаа үөрэ түстэ, бокуойа суох

ол маһынан этэрбэһин ойоборунаабы маһанын ньуххайдаабытынан барда. Сотон бүтэрээт, дьиэтин диэки тэбиннэ. Дьиэтин аанын киэнник тэлэйэ аһаат:

- Ийээ, эдьий, мин этэрбэспин кырааскалаатым, көрүң эрэ. Аны оёолор...» - диэн эрдэбинэ, эдьийэ тугу эрэ иистэнэ олорон:

- Дыккэри! Бу этэрбэһи сиэтэбин!!! – диэн хаһытаабытынан ойон кэлэн Мунхааны аккымалыттан ылан илгилээмэхтээтэ, ытыһынан кэтэххэ саайда. Мунхаа соһуччута бэрдиттэн ытаабакка да хаалла, ол оннугар эдьийэ Огдооччуйа бэйэтэ ытамныйда.

- Хотуой, уоскуй! Ити оёону таһыйан, хомотон тугу ситиһээри... Бэйэн да оёолор күлэллэрин истэ-көрө сылдьабын дии. Ылалга тыс баара буолуо. Хара тыста көрдөһөн ылан ойобосторун уларытан тиктэбин дии, - диэн санас Ылдьаана унаарыппыт саната Мунхааны өрүһүйдэ.

- Мэ, мантыккынан сылдьаары дьаабыламмытын буолуо. Кэт, абыран, - диэн эргэ тэстибит уллунахтаах мнах этэрбэһин бырабан биэрдэ. Сыл араас кэмигэр итабыттан арахпатах, чалбахтан чаһыйбатах, хомурахтан куттамматах, киэһэтин көбөрө сыгыйбыт, сарсыардатын хаччаччы хаппыт ынах этэрбэс эрэйдээх иччитин атабар иилистэ түстэ.

ЫЫ-ЧЫКЫЧЫКТАР

Дьаабылака

Абаҕам Лөглөрүө - Жирков М.Е., күтүөтүм Миитэрэпээн - Захаров М.Д., Жирков Н.Д. миигин аан маннай куоракка илдэе киирдилэр. Куорат биир маһаһыныгар мин көрдөхпүнэ - олус маанытык танныбыт нуучча уола анаар илиитин саратан баран хамсаабакка мин кэлэрбин-барарбын чыпчылыйбакка да көрөн турар. Абаҕабар эппиппэр «ити улахан куукула», - диэтэ. Кэлин билбитим, манекен эбит.

Биир күн баһаарга сырыттым. Киирээшпин кытта арай биир дьахтар били мин хартыгынаттан көрөн уруһуйдуур «дьяабылака» диэн кып-кыһыл аспын атылыгы турар эбит. Мин инсэм батарбакка түөрт устууканы атыластым. Бири ыллым да, ыстаа! «Дьяабылакам» ибили ыстанна да сирэйбэр-харахпар ыһыллыбат дуо! Сып-сымнаҕас ас кураххай амтана айахпар билиннэ, инчэбэй, ыһаҕай курдугунан айаҕым туолбутун, былас атан, төгкөйөн туран сүөкээн, илиибэр баарын илгэн кэбистим. Ордубут үс «дьяабылакабын» прилавокка бырабан баран, дьахталлар күлсүүлэриттэн кыбыстан, куоттум.

Дьяабылака кыһыл буолар диэн өйдөбүлүнэн помидору ылбыт эбиппин. Ол сағана тыалар помидору улаханлык билбэт аспыт этэ.

Оҕо куоппут

Өрдөөбүтэ, кыра эрдэхпинэ, табаарыһым Боруонья ийэтин Матырыас туһунан ийэм аах кэпсэттилэр:

- Матырыас оҕото куоппут, - диэн айманньылар. Мин соһуйдум аҕай. Ийэбиттэн:

- Оттон Боруонья ханна барбытай? Тоҕо ол оҕону экирээпэти? Мин эбитим буоллар... - диэн эрдэхпинэ ийэм:

- Сыччыый, ол аата Матырыас өлбүт оҕону төрөппүт, - диэн быһаарда.

- Ол иһин да, хайдах Боруонья санга төрөөбүт оҕону куоттарыай? Кини кытыгырас ээ, миигин куотар эбээт, - диэн бэйэм толкуйум уларыһбатаҕа.

Ынах кутуруга

Кыра сылдьан колхуос сүөһүлэрин өлөрүүнү дьиктиргээн көрүү-истиһи бөҕө буоларбыт. Улахан дьон киһиргэтэн, сүүскэ бэриллибит сүөһүнү хабарбатын быһан, хаана сүүрэн бүтүөр диэри ити сүөһүнү миинэн

олорбут «эр бэрдигэр» кутурук бириэмийэ биэриэх буолан, дьэ биһиги олоро сатаан бөҕө. Сууллуу да хара баһаам. Билигин кэлэн улахан дьону «оҕолору дэннээри» диэн сэмэлии саныыбын.

Биир обургу сүөһүгэ олордум. Сүөһүм мөхсөр, атаҕа адьас аттыбынан ааһар. Хамсаабат буолтун кэннэ кэннибин хайыспытым, ыһаҕым кутуруга суох, быһан илдьэ барбыттар. Мин ытаан марылаатым. Сүөһүнү өлөрбүт дьон уоскута сатыллар, туһа суох.

- Дьэ бэрт да моһуок, доһоор! Көрдөөн көрүүххэ, - диэн буолла. Биир уол кыра кутуругу аҕалбытын ылбатым. Көрдөөн улахан кутурук булан аҕалан туттардылар. Онтон ыла сүөһү үрдүгэр олорорбор кэннин диэки хайыһан олорор буолбутум.

Миэнэ үөһэ өттө этэ

Айта биэһэ, Маайа түөрдэ. Сайын таһырдыа оонньоу тахсаары ыксаан, чэйдэрин ситэ испэксэ, биир чааскыга холбоот, тилир гынан хааллылар. Оонньоомохтуу түһээт, утаттахтара буолуо, дьибэ сүүрэн киирдилэр. Улахан киһи Айта урут киирдэ, остуолга турар толору чааскытан:

- Чуур, аҕаара миэнэ!, - диэт, чэй аҕарын иһэн киллиргэттэ. Маайа ытаан сарылаабытынан муостаҕа охтон түстэ.

- Айта мин чэйбин истэ! - диэн айдаарда.

- Сыллыыр, аҕаарын ордордо дии, ис ээ, эйиэнэ эмиэ чааскы аҕаара этэ буолбат дуо? - диэн быһаарабын.

- Суох, Айта мин чэйбин истэ буолбат дуо? Миэнэ үөһэ өттө этэ ээ, - диэн кэлиили кэбэр.

«Ньонг-ньонг этэ»

Маайа олох хойут тылламмыта.

- Бу кыыс тыла суох, - диэтэххэ, тылын былтас гынан көрдөрөрө.

- Ээ, тыллаах эбит, - диэн күлсэрбит.

Күһүн сүөһүнү өлөрдүлэр. Киэһэ этиттэн буһаран сиэри гынныбыт. Маайаҕа миин куттулар, эт биэрдилэр.

- Кэл, сыччыый, «маа» этэ, сиэ, - диибит. Кыыспыт эт да сиэбэт, миин да испэт. Кыра эрдэбиттэн көрөр сүөһүтүн аһыйан олорор эбит. Ону өйдөөн атын күһүоччугу ууран баран:

- Кэл, чэ, бу «ньон-ньон» этэ, - диэбиппитигэр, дьэ сиэн барда.

Дьэни сууйбатылар

Күтүөт Миитэрэпээннэ уопсайга квартира биэрдилэр. Үөрүү бөбө. Ыалдыттары ыгыран дьэни сууйуу-малааһын буолла. Кэлбит ыалдыттар хаһаайыны кытта тэннэ үөрдүлэр-көтүлэр, эбэрдэ бастынын эттилэр. Малааһын бүтэн дьон тарбаһан бардылар. Киһи абыяан истэбин зайы түөртээх Дуунньуска ыксаан иһэр. Кэлин тулуйбата:

- Мама, ыалдыттар дьээбитин сууйбакка барыталаан эрэллэр буолбат дуо? - дьэни айдаарда.

Тараҕай кырааската суох

Эверстов Василий Васильевич, оскуола директора, кылааһын оҕолоругар «Кими-тугу сөбүлүүргүтүн уруһуйдаан», - дьэни сорууда биэрбит. Наташа өннөөх харандааһынан ачыкылаах киһини уруһуйдаан баран, оройун от күөбэ кыраасканан ньамайдаабыт.

- Наташа, бу кими онордун? Оройун тоҕо күөбүнэн ньамайдаатын? - дьэни учуутал ыйыппыт.

- Ити күтүөгүм Макара. Оттон ити тараҕайа дии. Тараҕай дьэни кырааскам суох ээ, - дьэни эппиэттээбит.

Соҕотуопка

Салбанна продавецты сылдьан Намна киирэн табаарыспар хоннум. Икки эмдэй-сэмдэй уолаттардаахтарын ийэлэрэ: «Сынкытын соттун», - дьэни сөп-сөп дьаһайбахтыыр. Уолаттара сытыылара-хотуулара баһаам дьон, муннуларын анна өрүү инчэбэй, өрүтэ сынан шарылаһа сылдьаллар.

Мин бэтиэхэлэнэн: «Доботтоор, мин соҕотуопкам этин тутуутун, түүлээх хомуурун былаанын толордум. Арай тэлиэгэ көлөһөтүн абыныаҕар буккуйарга кылаабынай састаабын - сынын, биир киилэнэн толорбот киһи буоллум. Ону мантан да хомуйан туттара орус диэтилэр. Хата, бу өрүүлэр миэхэ көмөлөһөллөрө дуу? Киилэтэ мөһөөх. Ыраас истикэлээнкэбэ мустахтарына ылан бармам этэ, - диэтим. Уолаттар кылап-халап көрөллөр, тугу да санарбаттар. Отчуоппун туттаран Салбаннаатым. Ый аңарынан ол ыалбар таарыйбышпар ийэлэрэ: «Ити уолаттары майаачылаантын, кырдыктананнар сынын мунһа сылдьаллар. Онтуккун киэр гын!», - дьэни миигин сэмэлээтэ. Күлэ түһэн баран көрбүтүм, истикэлээнкэ аңара сынын тонон турар эбит. Уолаттар ойуоккалаһан киирбиттэригэр:

- Дьэ, маладыастар, мунһа сатаабыккыт да, итинтиккитин туттаттар. Итиннэ араас сынын, сил баар эбит. Райполар күөх эрэ сынын тутар буоллахтара дии. Былааммын үнүр тахсан толорбутум», - дьэни кырдык-хордык akkaастаатым. Ол өрүүлэр умнубатах буоллахтарына, күлэ саныыллара буолуо.

Мэлийбит биэс сыана

Саша тэйиччи алаастан сатыы сылдьан үһүс кылааска үөрэнэр. Үөрэх эрэйинэн бэринэр. Биирдэ нойоһуус шабарга учуутала хоһоон үөрэттэрбит. Ону, хата, ол киэһэ билэ охсон ийэтигэр ааҕан хайбанна. Сарсыарда

ыксалынан аһаат, таннан хачыгырыйда уонна таһырдыа ыстанна. Хоһоонун өйдүүр эрдэбинэ оскуолатыгар тийэ охсоору сүүрэн сэгэйдэ. Хоһоонун өйдүүр. Санаатыгар учуутала: «Саша, маладьыас! Хоһоону үчүгэйдик аахта, биһи туруорабын», - дииргэ дылы. Уол сөп-сөп хоһоонун хатылыыр. «Уруокка киирэн умна иликпинэ илибин уунан хоһооммун аабыам. Биһи...», - диэн санаан иһэн, суолга сытар сылгы саабыттан иннэн умса холоруктаата, ыарыылаах бабайытын тобугун быһа түстэ. Туран тобугун имэрийбэхтээтэ. Ыарыгыта ааһыгыта уоскуйан хоһоонун аабаары гыммыта, биир да тыл өйүгэр хаалбатах. Саша абаккатыттан ыты сыста. Хаарыан биэс сыана.

Оопоско олойобун

Мотя икки анардаах. Хамафаттафа эдьийин ааха олорон баран, саас биһиэхэ Салбанга табыста. Ийэтэ Мотяны оҕо олоппоһугар олордон аһата сатыыр. Кыыс эдьийин аабы ахтан сүгүн аһаабат. Ийэтэ мөбөөрү гыммытыгар:

- Салбангай бай, - диэн ийэтин үүрсэр.
- Оттон эн Салбанга буолбакка, ханна олоробун?
- Мин Салбанга буоттах, оопоско олойобун, - диэн эппиэттээх киһи буолла.

Эдьийэ аах Мотя атаахтаатабына: «Салбангар бар! Онно атаахтаар!» - диэн буйалларын үөхсүү он остубут дьүһүнэ быһыылаах.

Бабата олох суох

Биирдэ кулууп үлэһитэ кэнсиэргэ кытыннараары биир ыалга киирэн аҕаларын ыйытар. Дьахтар:

- Мин туох да дьобурум да, иллэнгим да суох. Кэргэним үлэтигэр сылдыар. Бэлэмнэнэр бокуойа суох, ыллыыр да бадалаабын билбэтим, - диэн куппут-симпит. Ону истэн олорбут кыра кыысчаан:

- Папа ыллыыр бабата суох ээ, олох даҕаны биһиэхэ

баҕа суох, - диэн чаҕаарда.

Өйдөөн истэн кулууп үлэһитэ күллэ:

- Тукаам, биһи атын баҕаны этэбит, - диэн быһааран кордо да, ол киһилэрэ өйдүү охсон биэрбэт оҕо буолла.

- Паапабар атын да баҕата суох, биир да баҕа суох, - диэн чаҕаарда.

Кыраабыл көппөт

Лариса биэстээбэр күтүөт Миитэрэпээн, бары чэйдии олордохпугуна:

- Бэбэһээ араадыһаҕа кэпсээтилэр. Терешкова уонна Быковская көппүт хараабыллара космостан эргиллэн кэлэн түспүттэр, - диэн кэпсээтэ. Биһиги үөрэн уруйдаһа түстүбүт. Лариса:

- Акаарылар, ол от мунньар кыраабыл көтөр үһү дуо?!
- диэн ыйытар киһи буолла.

Үрдүк үөрэх кутталлаах

Лариса тастын убайа Пермяков Николай Гаврильевич үрдүк үөрэххэ үөрэнэ киирдэ. Биирдэ онно үчүгэйдик сылдыарын, үөрэбин ситиһэрин туһунан кэпсэттибит, СГУ үрдүк кирилизин таһыгар түспүт хаартыскатын көрдөрдүбүт. Кыыспыт хаартысканы көрөн үөһэ тынна уонна:

- Убаай Коля куттаммат даҕаны! Үрдүк бабайы үөрэххэ үөрэнэр. Мин улааттахпына үрдүк үөрэххэ үөрэниэм суоҕа, отуо дэлби түһэн хаалыам, - диэн сэрэхэдийэр киһи буолла.

Дьээдьэ саһа буола ооньуур

Үс-түөрт кыракий кыргыттар сайын сайылык сүөһүтэ мэччийэ барбытын кэннэ хотонго киирэ-тахса, ооньуу сылдыбыттар. Олортон икки кыыс хотон чугаһыгар турар

дьеэлэригэр ойон киирэн, ийэлэригэр омуунуран ахан кэпсээтилэр:

- Мама! Ити үүт таһар дьээдьэ, ити Мааппалыын хотон күкүүрүгэр саһа буола ооньюулар эбит. Дьээдьэ биһиэхэ кыһырда ахай, - диэн онгой-санай көрдүлэр, сыынтарын өрүтэ сынтылар. Ийэлэрэ:

- Сыччыыдар, аны хотонно оонньоомон, хотон да таһыгар миэстэ дэлэй. Сөп дуо? Мин оҕолорум үчүгэй оҕолор, киһи тылын истээччилэр, - диэн сүбэлээтэ, киһиргэттэ. Онгойдор-сонгойдор сиэттиһэн бииргэ ооньюур оҕолоругар сырсан сэрбэхэн тийдилэр, тугу эрэ чыбыгырастылар, арааһа ийэлэрэ эппитин кэпсээтилэр быһыылаах. Онтон сырсан сарахаччыһан көлүкэ кытытыгыгар, дулбалаах онхой уугугар тийэн, танастарын сыһын уһулута тардаат, сөгүөлээн, уу көмүс кыырабын өрүтэ ыстылар, күлсэн кычыгырастылар, уунан ысыһан часкыстылар.

Кэһэппит

Биһиэхэ бэйэлэрэ бэтиэхэлэнэн этэллэринэн (хос ааттарынан) «живая природа» эбэтэр «зоопарк» баар: Чаччыгыныар, Анды, Чыс кутуйах, Дьабара, Куобах, Овца, Медведь. Ити Куобах уолаттарын бэтиэхэлээх дьон «Хаамыас Харахтар» дии сылдыбыттара. Биирдэ оҕолортон улаханнара Славик (детсад улахан оҕото) таһырдыа ооньюу сырыттабына, Бааска диэн үрдүк унуохтаах киһи кэргэнинээн, учуутал дьахтардыын, ааһан иһэн:

- Оо, Славик, Хаамыас Харах, мин эйигин фааралыам, куобах оҕотун сымнаҕас этин амсайыам, - диэн күлбүт. Онуоха Славик:

- Фааралаа, фааралаа! Бэйэтэ великан, маамата буоллабына карлик. Великан-карлик, великан-карлик! — диэн ыллаабытынан барбыт. Бааска кэргэнэ кырдык

кыра, Бааска хоннобунаан эрэ сылдыар дьахтар:

- Ити баар дии, оҕону күлэн киһини үөхтэрдиг. Түргэнник бара охсуох, - диэн кэргэнин мөхпүт. Ол курдук великан-карлик диэн ырыа арыаллаах куоппуттар. Онтон ыла Бааска оҕолору күлбэт буолбут.

Василиса, 3,5 саастаах!

Аҕатыгар көтөхтөрөн олорон, бэйэбит уһулбут индикпитин көрөр. Онно аҕата Китай тыраактарын собуоттуура көстөр.

Кыһын көтөбөн олорон аҕата Валера бэтиэхэлэнэн:

- Оо, Василиса, тыраахтар собуоттанна! Куоттараары панын!,- диир. Василиса аҕатыттан түһэн аанга сүүрэр, биһиги күлсэн тоҕо барабыт.

Василиса ийэтэ Люба эбээ Гертаны кытта телефонунан кэпсэтэр. Эбээ Герта Любалыын кэпсэтэн бүтэн телефонна Василисаны ынгыттарар.

- Василиса, эбээни кытта телефонунан кэпсэтэр үһүгүн, - диэн ийэтэ эппитигэр, Василиса хоһугар ыстанар, бачыынкатын кэтэн хачыгырайар.

Эбээ Герта Василисаны «ыалдыаары атах сыгынньах сылдыабын, - диэн сэмэлээччи. Ол иһин атабын танна охсоору тиэтэйдэбэ, телефонна көстөрө буолуо диэтэбэ.

Василисаны Тааттатаабы эдьийэ Рита добор онгостоору ынгыраар. Бөтүнгэ эдьий Тоня үчүгэйдик оттообут оҕо сотовой биэриэм, - диэбит. Василиса былырыын оттоон хайҕаммыта. Быйыл бэһис кылааһы бүтүрдэ. Толкуйдаан баран: - Тааттаҕа барыа суохпун. Манна сотовойга анныһан көрүөм, - диэн быһаарбыт.

Чааскы уонна ыстакаан уратылары

Салбан начальной оскуолатыгар Гертруда Афанасьевна кыра кылаастары үөрэтэр. Оҕолоро уруокка олус

сэргэхтэр, чобуолар. Оболор барахсаттар, истэр кулгаах, көрөр харах буоллахтара эбээт. Учууталлара:

- Оболоор, ыстакаан уонна чааскы туох уратылаахтарый, атыннаахтарый? – диэн ыйыппытыгар, саамай чобуолара Сережа илиитин ууна охсубут уонна тураат, толкуйдуу да барбакка:

- Чааскыттан чэй иһэллэр, оттон ыстакаантан арыгы иһэллэр, - диэн чабылпыт.

Массына хараба

Соня үс аңаар саастаах.

Таһырдыа дэн тахсар киһи. 60-с сыллар саналарыгар кыһыары Нам КПЗ-тыттан нуучча дьахтара күрээбит. Бал таһыттан сыарбалаах аты уоран алааска тахсыбыт. Куттанан ыалга киирбэккэ кыбыыга баар окко сасыт. Киэһэ харангарыта милииссийэлэр «ГАЗик» массынанан суолун суоллаан тахсаннар, окко сасыгын атырдыабынан бигизэлэн булан ылбыттар. Иһирдэ дьыбэ киллэрбиттэригэр аңардас дьахталлар эрэ баалларын көрөн:

- Маны билбитим буоллар, дьыбэ кириэм этэ, - диэбит.

Тугу оноруон ким билиэй? Дьахтары төттөрү илдэ барбыттар. Ити киэһэ харангаба Соня эдьийин кытта таһырдыа тахсан халлааны көрөөт:

- Эдьий, ол үөһэ халлаанга милииссийэлэр массыналарын аңаар хараба хаалан хаалбыт, - диэн аймаммыт.

Тойоно тонмут

Герта 5 саастаах.

Ыллара идэһэлэрин өлөрөллөр. Герта таһырдыа сылдьан ол дьонго тугу этэллэрин топ курдук толорон испит – сүгэ ажалыта, быһах биэриэтэ, иһит таһаарыта,

быһата, сүүрэр атаах, биэрэр илии буолбут. Дэлби тонгон дьонун дьыэтигэр сүүрэн киирэн, этэрбэһин уһула биэрээт, атабын көмүлүөккэ сырайбыт уонна:

- Таах тойоммун тонордум.. Тугу да биэрбэтилэр, - диэн сангалаах үһү.

Эдьийэ Шура сон бүрүнэ охсон, тахсан кыра эт тутан киирэн, оһох сэнйиэтигэр сырайан:

- Сыччый, бу ыалын көмөлөспүт маньабын биэрдилэр, - диэн эти биэрэн сиэппит. «Тойоно» диэн атабын тойон тарбабын эппит эбит.

Уңуохха үөрэллэр

Макарик (6 саастаах):

Ити ыһаахха тустан кыайбыт дьээдьэлэргэ уңуох биэрдэхтэринэ наһаа үөрэллэр. Муокаса баҕайы дии?

Чэлчэки секция

Иккис кылааска үөрэнэр Ангелинаттан эһээтэ ыйытар:

- Ханнык куруһуокка сылдыабыт?

- Саша ырыаба, Настя – дуобакка, мин сүүрүүгэ.

Ол сүүрүүнэн дьарыктанар төһө кытыгырас киһигиний?

- Аа, сүүрүүгэ тугу да толкуйдаабаккын, таах сүүрэбин эрэ.

Шапокляк

Юрик бастакы кылааска үөрэнэр. Оскуолаба сылдьан истибит сонунун киэһэ эбээтигэр кэпсиир:

- Эбээ, ойуурга Шапокляк кэлбит үһү.

- Бээ, ити тугу этэрэ буолла? - Эбээтэ муодаргыыр.

- Салбан ойууругар шелкопряд кэлбит үһү. Ону этэрэ буолуо, - диэн ыала дьахтар быһаарбыт.

Бэлиэлээх үүт

Өлөксөөс сайылыкка олорор. Биирдэ хоспохтон киирэн дьукаахтарын кыра кыыстарын Шураны:

- Хотуой, хоспоххо киирэн мин үүтүм үрдүн чомполообуккун быһыылаах, - диэн сэмэлээбитигэр кыһа:

- Олох даваны! Эн үүтүн буолбатах, бэйэбит үүшүт этэ бээ. Үрдүгэр сахсырбалаах этэ, - диэн өһүргэннэ. Бэлиэтээн сахсырба укпугтарын курдук этэн таһаарда.

Оо, Москва!

Салбантан ГАЗ-66 массынанан иһэбит. Нам сэлиэнньэтигэр киирэр суол кытыытыгар «Чабылбан унуоҕа» диэн ааттаах кылабыһа баар. Ол таһынан аһан истэхпитинэ оҕолор быыстарыгар олорор Сережа (кени аан бастаан Намга киирэн эрэр), кылабыһаны көрөөт: «Оо, Москва!», - диэн сана аллайда. Ол саҕана откриткаба Кремль судустардаах башняларын уруһуйдаабыттара тахсара. Оҕо майгыннатан сөхпүт санаатын эттэбэ.

Сизэмэ куусай

Үстээх Полина балыһаттан тахсан эбээтин, эһээтин аахха олорор. Лэппиэскэ сизери көрдөөбүтүгэр эһээтэ, ыраах остуол уһугар олорор буолан, илиитин уунан Полина иннигэр лэппиэскэ куһуоччугун бырабар. Онуоха кыһа өһүргэнэн:

- Мин ыт үһүбүн дуо? Эһээ лэппиэскэни бырабан биердэ дии, - диэн ыгыы сыһар.

- Ыраах олоробун, эһээн илиитэ тийибэт дии, - диэн эбээтэ сыллаан уоскутар. Хата, балыһаҕа тугу аһаттылар?

- Сизэмэ биэрэллэр. Сизэмэ куусай дииллэр. Мин куута үһүбүн дуо?

Сизэмэ диэн риис хааһыны этэр эбит. «Сиз, мэ, куусай» дииллэрэ, ол биһиэхэ сизэмэ диэн иһилиннэбэ.

Бай, ханна барда?

Өлөксөөс Уот Сизэбит фермаҕа биһигини кытта бииргэ олорор. Биһиэхэ хоно кэлбит бырааппытынаан, оскуолаҕа киирэ илик Өлүөскэ диэн уоллуун киэһэ утуйуохтарын иннинэ харанаҕа таһырдыа кыра наадаларыгар сылдьан киирдилэр. Өлөксөөс күлэ-күлэ кэпсээтэ:

- Дьэ, доҕоттоор, биһиги биир наадалаах малбытын сүтэрэ сыһан ыксаатыбыт аҕай ээ.

- Бай, ол тугу?

- Уолум миигин үтүгүннэбэ буолуо, олорон эрэнниктээри буччатын сүтэрэн кэбистэ. Иннинэн тутан көрөр – булбат, кэннинэн тутан көрөр – тийибэт. «Бай, ханна барда», - диэн булумахтаныы бөҕөтө. Ыксаан ойон туран туттан көрдө. «Ээ, баай эбит», - диэн сана аллайдаҕа үһү. Дьэ, наадалаах мал быһыылаах.

Акайы, пилпэт туу?

Колесов Петр Дмитриевич биир уола кыстанан турар чымадааннар үрдүлэриттэн төбөгүнэн дэлби түһэн, шырбэтин таарыйтарбыт этэ. Олус сытыы уол тахсыба халлаба. Маннайгы кылааска үөрэнэ киирбитэ да, эбиллэр кыаҕа суох эбит этэ. РОНО инспектора Ушницкай Рум Дмитриевич оскуоланы көрө тахсыбыт, Алешаны учууталлар хосторугар ынтыран ылан буукубаар шхтарбыт. Алеша кыайан аахпат. Рум Дмитриевич Алешаҕа буукубаар уруһуйдарын көрдөрө-көрдөрө:

- Бу тугуй? – диэн ыйытар.

Уруһуйдары син сөпкө ааттаталаабыт. Тууну көрдөрбүтүгэр:

- Балык, - диэбит.

- Сөп, Алеша. Бу кубоҕа дии? – диэн куһу ыйан көрдөрбүт.

Алеша соһуйан өрө көрө түспүт:

- Акайы, пилпэт туу?! Кут дии.

РОНО инспектора күлэн тоҕо ыстаммыт. Уол кэлэйбит

курдук Рум Дмитриевич сирэйн өнгөйтөлөөн көрбүт. Ол аайы тойон күлэрэ сэтэрээн иһэр. Алешаны учуутала кылааһыгар ыппыт. Уол кэннин хайыһан көрө-көрө тахсан барбыт.

Тэһэбэс иһит

Бэһис кылааска үөрэнэр Колюшка киэһэ уруок ааҕа олордобуна кинилэргэ орто холуочук Мэхээлэ диэн кырдыаҕас киһи киирбит. Киирээт, маҕаһынтан атыыласпыт водкатын остуолга уурбут, иһит көрдөөбүт. Хайыай, Колюшка кумаабылары хомуйан, ыскааптан сорууан подстаканнигы ылан оҕонньор иннигэр туруорбут. Өйдөөн көрөр дуу, суох дуу диэн кэтэһэн турбут. Мэхээлэ ыксалынан бытыылкатын бүөтүн аһаат, арыгытын иһиккэ куппутунан барбыт уонна: «Бачча кыччаан баран, тоҕо баҕас истээбэй? — диэн сөхпүт, онтон дьэ өйдөөн көрөн: «Хайы, олох да тэһэбэс иһит эбит буолбаат?» - диэн аймана түспүт, подстаканнигы туора уураат, остуолга тохтон хаалбыт арыгыны уоһун чорботон, оборон сыпсырыан барбыт. Колюшка таһырдыа ойбут.

Барыллара биһиэнэ

Егорка түөртээх. Диплом сууйуутугар эдьийдэрэ Катялаах Муся ырыа ылыылар. Хас куплет бүттэбин аайы: «барыллара биһиэнэ» диэн тыллардаах. Ол аайы Егорка өгдөнөлүү олодор. Ыллаан бүппүттэригэр сөн баҕайы куолаһынан: «Барыллара эһиэнэ эрэ буолбатах, сорҕото биһиэнэ, бээ» - диэччи буолбут.

Һуу-Фуу

Куоска кутуйаҕы тутан, көгөнөн көхсө курдьугунуу-курдьугунуу, сиэн ньэлимнэтэрин көрөн тобуустаах Люба:

- Ити куоска кутуйаҕы сиэн эрэр. Һуу-Фуу! Төһө эрэ куһаҕан амтаннаах буолла?!

Сиргэнэн сирэйн мырдыччы туттар.

Ханнаны

Биир сиэн эһээтин хаһыс эрэ хонугар баран иһэбит. Аҕата: «Эһээң унуоҕар бардыбыт», - диэн быһаарар. Онуоха:

- Папа, оттон эн унуоҕун ханна баарый? — диэн иһытар. Эһээтигэр ас уурдубут.

- Тоҕо буорга уурдугут? — диэн муодарбаабытыгар, быһааран биэрдибит. Төһөн иһэн балачча чуумпуран олорбохтоото, онтон:

- Эһээм алаадытын сиэн бүтэрэн эрдэбэ буолуо, - диэн түмүктээтэ.

Моркуоп үүммүт

Биир сиэн түннүгүнэн сүөһүлэр мэччийэн баран иһэллэрин көрбүт. Саамай кэнники кыра оҕус борооску батыһан иһэр. Ону көрөөт, соһуйан санга алайбыт:

- Эбээ, көр эрэ! Ити борооску иһиттэн моркуоп үүммүт!

Ыы, чыгыйыктар, тахса охсун!

Аргунов Михаил Дмитриевич — Дьээдэ Миисэ лесниктии сылдыбыта. Эдэр сылдьан 57 киилэбэ республикаҕа тийэ тустара. Ол бэйэтэ ыһааһына 142 киилэбэ тийэ сылдыбыта. Сүүсчэкэ миэтэрэлээх сиргэ (дьиэтиттэн маҕаһынтан диэри) үстэ сынньанан тийэр буолбута. Наһаа эрэйдэнэрэ, кэлин 124 киилэттэн түспэтэбэ. Ол да буоллар, теннистээн мээһэ дьонно кыайтарбат этэ, совхозка куруук миэтэрэлэһэрэ. Салбанна Миисэ убайыгар олорбута. Убайын саамай кырата, бүтэһигэ, саппыйа тэбээһинэ Валя диэн детсадка сылдыар кыыс абаҕатын кууһа сытан ыһыппыт:

- Манна туох баарый?

- Итиннэ оҕолор бааллар, иккиэлэр. Эһиэхэ балыс буолуохтара.

- Ыы, чыгыйыктар, тахса охсун, оонньоохпут, — диэн

Валикай үөрэн ытыһын таһынан таһырбапшыт, ис бүтэй балыстарын имэрийгэлиир киһи буолбут.

Айнат, 3 саастаах:

Оргуйбут үүт сойон үрүмэлэммит. «Эбээ, үүт тириитин миэхэ биэрээр, мин сиэбим», - диэн үлэхэр.

х х х

Уолаттар төрдүөн Байшев күөлүгэр сөгүөлүү сылдыаллар. Айнат хааһын хайа түһэн ору-сары бөҕө. Суһал көмөнү ыгыран оройуонга илдьэн тиктэрбиттэр. Ийэлэрэ бэтиэхэлэнэн «дьэ, Айнат биир хааһа суох буолла. Хайабыт хааскытыттан бэрсэбит?» - ыйытар. Айтал: «Бэйэбэр да хааһым суох», - диир. Хааһа убаҕас, кугас буолан көстүбэт. Быраат Славик олорбохтуу түһэн баран: «Оччобуна мин биир хааспын биэриэм», - диэн тылланна.

х х х

Нарыйа, 4 саастаах

Дулбалаах сиринэн баран иһэн: «Уу, дьэ манна боппуолдьа бөҕөгүн хаспыттар эбит», - диэн айманар.

х х х

Мичил, 3 саастаах

Халлаанга былыттары көрөн: «Эбээ, ким халлаанга баатаны ыйаата?» - диэн ыйытта.

х х х

Сахайаана, 1,5 саастаах

Боппуолдьаттан араскыламмыт хортуоппуйдары таһаарбыттарыгар:

- Оо, муостаах, кутуруктаах хортуоппуйдар, - диэн быһаарда.

х х х

Сайыына, 5 саастаах

Ойуурга күһүн көтөҕө түспүгүн көрөн:

- Манна маһы «Дружбалаабыттар» дуо?, - диэн соһуйбут.

**Буукубалар, буукубалар,
Моһуоктаах буукубалар**

Сэргэстэхэ, истиэнэ нөнгүө квартираҕа олорор ыалбыт маннайгы кылааска үөрэнэр уолларын эбээтэ Клара шырҕа үөрэтэр.

- Сережа, бу ханнык буукубаны? - эбээтэ «Ат» диэн тыл маннайгы буукубатын ыйытар.

- «Аа» буукуба, - уол чап гыннарар.

- Маладьыас!

- Оттон бу? - эбээтэ салгыы ыйытар.

- Ити «Ты» буукуба?, - диэн эппиэт иһиллэр.

- Сөөп. Холбоон аах эрэ, - эбээ астыммыт, холку куолаһа иһиллэр.

- «Аа»..., «ты»... Аты. Сережа буукубалары холбоото. Эбээ соһуйар:

- Ханнык «Ы» - ны булан этэр? Аты диэн буолбатах, ат диэн тыл дии, хат аах. Ат диэ! - эбээтэ этэн биэрэр. Сережа «Ат» диэн үтүктэр. Ат, ат...

- Сережа, билигин үчүгэйдик толкуйдаан, хат аах эрэ.

- Бу «Аа» буукуба, бу «Ты» буукуба. «Аа»... «ты»... Аты, - Сережа кулгааҕа тугу истибитин этэр. «Аа»... «Ты»... Аты.

- Ханна баар ыны этэрэ буолуой?! Накааһым да эбит! Адыас акаарылар оскуолаларыгар ытыахха сөп, - эбээ абыккатыгар сиэнин үөрэнэр миэстэтин буллара охсор.

- Бээрэ, мин аахтарыым эрэ, - уол ийэтин куолаһа иһиллэр. Мин туох эрэ тыас тахсара буолуо диэн сэрэйдим. Ийэтэ тулуура суобун билэр аххан суолум.

- Сережка, кэл эрэ. Бу хайа буукубаларый? - ийэтэ уолтан ыйытар.

- Ити «Аа»... уонна «Ты»... буукубалар, - уол куолаһа бүтэнтитик иһиллэр.

- Сөп, сөп. Чэ, холбоо!

- «Аа»... «Ты»... Аты, - диэн Сережа куолаһа иһилиннэ.

Ытыс тыаһа «тас» гынна. Арааһа, кэтэх тыаһаата быһыылаах. Ытаан сынҕырбаабыт тыас иһилиннэ.

- Туох ааттаах акаары уолуй?! Саатар «ат» диэни сатаан аахпат, - ийэ саната айманар.

Сережа барахсаны кулгааҕа буораттаҕа. Кулгаах истибитин үтүктэн иэдэйэр буоллахпыт.

Мин оҕо эрдэбинээҕибин санаан, бу түбэлтэ ону кытта дьүүрэлиитин сөбөн күлэбин. Кыра сылдьан маннайгы кылааска итинник ааҕаммын учууталбын эрэйдээбитим да этэ. «Т» буукубаҕа «Ы» иһиллэр буоллаҕа дии. Моһуоктаах буукуба диэтэбин.

Бэйэтэ буукуба

Маннайгы кылааска үөрэнэр сиэммин Коленьканы аҕата Валера, «Й» буукубалаах тылы эт диэн эрийдэ. Уола толкуйдуу да барбакка:

- Ойох, - диэтэ.

Аҕата соһуйан ах бэрдэрэн олорто. Онтон:

- Булан-булан эппит тылын да баар, итинтэн атын тыл суох үһү дуо? - диэн мөбөр. Оттон, нохоо, ол халлаанна туох көстөрүй? - аҕата ыйы ыйар. Коля хантас тынаат соһуйбуттуу:

- Аа, ити бэйэтэ буукуба дии, - диэн күллэрдэ. Кырдьык да, ый диэн тыл оҕо истэригэр «Й» буукуба буоллаҕа дии.

«Ч» буукубаттан сабаланаар тыллар

Начальной кылаас учуутала Гертруда Афанасьевна уроугар «Ч» буукубаны бараллар:

- Ким «Ч» буукубаттан сабаланаар тылы этиэй? - диэбитигэр, Сережа уол илиитин ууммут уонна ойон туран:

- Чалала, Чаччыгыныар, Чохчо, Чолобор... - диэн субуруган эрдэбинэ, учуутала тохтоппут.

- Сережа, тохтоо, тохтоо! Ити тыллар, кырдык, «Ч» буукубаттан сабаланааллар, ол эрэри ити кырдыҕас дьон көс ааттара, ону эппэт баҕайы. Атын тыллар бааллар дии, колобур, чааскы, чааннык. Дьэ эрэ, ким өссө этэр? - диэбит.

Оҕолор барахсаттар «чыычаах, чооруос, чоһу, чороон, чоһоон», - диэн эриэккэс тыллар баалларын чобурҕатан учууталтан хайҕаналлар.

«Е» буукубаттан тыл

- «Е» буукубалаах тылларда этин, - диэн буолбутугар, биир оҕо ойон туран, «секс» диэн этэн учууталын соһуспут. Ити тыл, кырдык, маннай оскуолаҕа иһиллэрэ соһуччутун иһин, ол саҕанааҕы радиоҕа, телевизорга бары-барыта көңүл барбыт кэмэ этэ. Оҕо барахсан телевизортан туох иһин арахпат, онно тугу истибитин ырааһынан түһэрэн истэбэ.

Мягкий знак

Шурик оскуолаҕа кылаастары кэрийэ сылдьан истибитин быраатыгар Степаҕа учуутал буолан үөрэтэр. Кумааҕыга «мягкай знагы» уруһуйдаан баран:

- Үтүгүн, бу «Мягкий знак», - диир.

- «Эмээхсин сыһаах», - быраата истибитин хатылыыр. Хат-хат этитии, хат-хат эплиэт, син-биир «эмээхсин сыһаах» таһса турар. Кэнникинэн харах ууланаары мксан «учуутал» тохтообут.

«Дь» буукуба

Мичийэ «дь» буукубаттан сабаланаар тыллардаах этиини толкуйдуурга күрэхтэһиигэ: «Дьахтар дьээдьэтин дьаһайар», - диэн күллэрбит.

ИЙИНЭЭБИТЭ

Автортан.....	3
Алампа тэбэнэтэрэ.....	4
Болуодья бэгиэхэлэрэ.....	14
Сүөдэккэ офоньор.....	17
Манган Макар.....	20
Хабадаа.....	24
Өлөксөй.....	25
Тыатаан Уйбаан.....	28
Чыхаал Сүөдэр.....	30
Чохчо Ньюкулай.....	31
Кутталлаах Хонооһой.....	33
Тараҕайга баттах үүнэрини.....	37
Хатыыс.....	39
Дьэ, өлө бағалаан көрдүн эрэ!.....	41
Быыскаҕа.....	41
Оҕото онор.....	43
Туһахтаах куобах.....	44
Нэһилиэстибэ.....	45
Өс хоһооно.....	46
Үөрэшигтэр.....	47
Сыһыаным суох.....	48
Чороон-мааны иһиг.....	48
Эпицентр.....	48
Хос ааттар.....	49
Сис кумах.....	50
Баабыр.....	50
Глазунья.....	51
Бэйэтин загара.....	52
Водка көстүбэт.....	53
Миэхэ ордорун.....	54
Тиэтэл туттуу.....	55
Атаһы аһыйы.....	56

Хомолто.....	57
Сахсырҕа.....	59
Ити сэлкитин киэр гынын.....	60
Өйдөөх үллэрин.....	61
Хайыан да булбатах.....	64
Өйөх кэлиэ үһүгүн дуо?.....	65
Туох да наһаа бағайы.....	66
Иирээки эмчит.....	67
Миэхэ тоҕо биэрбэккит?.....	68
Сахаатай быраат.....	69
Ыраастаныы нэдиэлэтигэр.....	70
Гаас дьааматыгар.....	71
Ынаҕы мийнэн – ыһыахха!.....	72
Туйаҕым сыгыгы буолан.....	74
Оҕус эрэйдээһинэ.....	75
«Хаарыан оҕус».....	76
Тинс-таас.....	77
Тас этэргэс.....	80
Ыы-чыкчыктар.....	83

Подписано в печать 02.07.08. Формат 60X80^{1/16}. Бумага офсетная.
Гарнитура журнальная. Печать цифровая. Усл. п.л.3,48.
Тираж 150 экз. Заказ № 268.
ГУП «Намская улусная типография».
678380, Намский улус, с. Намцы, ул. Ленская, 85.

М.Н.Жирков 1928 с. балаан ыйын 8 к. Нам оройуонун Хамааттатыгар төрөөбүтэ. 1954 с. Нам орто оскулатын бүтэрбитэ. Киномеханик идэлээх. Колхознай тутуу ветерана. Тыа сиригэр араас үлэлэргэ үлэлээбитэ.

Үйэ анарыттан ордук кэм устата айар үлэннэн дьарыктанар. “Ходуһаа” (1999), “Үрүмэччи” (2006) – хоһоон кинигэлэрдээх. Бу кини үһүс кинигэтэ. М.Н.Жирков – РФ Журналистарын союһун чилиэнэ, “Энсиэли” хаһыат биир активной общественной корреспондена. Төһө да сааһырдар Макар Николаевич кэлэр өттүгэр өссө да үгүс былааннардаах.